

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет правничих наук
Кафедра приватного права

Магістерська робота

освітній ступінь – магістр

на тему: **«ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ:
СУБ'ЄКТ ЧИ ОБ'ЄКТ»**

**«ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN CIVIL LEGAL RELATIONS: SUBJECT OR
OBJECT»**

Виконав: студент 2-го року навчання,
Спеціальності

081 Право

Білик Назар Юрійович

Керівник Музика Леся Анатоліївна,
докторка юридичних наук, доцентка

Рецензент _____

Магістерська робота захищена з
оцінкою _____

Секретар ЕК

«___» _____ 2026 р.

Київ – 2026

Декларація академічної доброчесності студента НАУКМА

Я, Билик Назар Юрійович, студент 2-го року навчання факультету правничих наук, спеціальність 081 Право, адреса електронної пошти n.bilyk@ukma.edu.ua,

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна/магістерська робота на тему **«ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК СУБ'ЄКТ У ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИНАХ»** відповідає вимогам академічної доброчесності, передбачених пунктами 3.1.1. – 3.1.6. Положення про академічну доброчесність здобувачів освіти НАУКМА, зі змістом якого я ознайомлений;
- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;
- згоден на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування змісту подібності за допомогою електронної системи Unicheck;
- даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

1 травня 2026 року



Билик Назар Юрійович

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В РІЗНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ	9
1.1. Порівняльний аналіз різних підходів до визначення штучного інтелекту.....	9
1.2. Правовий режим штучного інтелекту в різних міжнародних та національних правових системах.	19
РОЗДІЛ 2. Підстави правосуб'єктності штучного інтелекту	31
2.1. Поняття правосуб'єктності. Правоздатність і дієздатність штучного інтелекту. Підстави суб'єктності у праві.....	31
2.2. Походження та свідомість штучного інтелекту як окремі підстави правосуб'єктності	47
2.3. Інші підстави правосуб'єктності ШІ	62
2.4. Доцільність особливого регулювання штучного інтелекту	68
РОЗДІЛ 3. ОКРЕМІ ПРАКТИЧНО-ПРАВОВІ ВИКЛИКИ У РЕГУЛЮВАННІ ПРАВОВІДНОСИН, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ШТУЧНИМ ІНТЕЛЕКТОМ	77
3.1. Можливі моделі правового регулювання ШІ у цивільних правовідносинах	77
3.2. Рекомендації щодо створення етичних принципів.	102
ВИСНОВКИ.....	111
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	114

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ІІІ – система штучного інтелекту

AI Act – Регламент Європейського Союзу 2024/1689 від 13 червня 2024

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЦК України – Цивільний кодекс України, прийнятий у 2003 році

КНР – Китайська Народна Республіка

п. – пункт

ст. – стаття

ч. - частина

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що штучний інтелект є специфічним, нетиповим об'єктом цивільно-правового регулювання, оскільки його поточна здатність здійснювати когнітивні та поведінкові функції, які раніше були властиві лише людині, наразі у деяких галузях не поступається людським. Згідно з прогнозами, його можливості лише розширюватимуться, тому у науці з'являється велика кількість запитань щодо штучного інтелекту: якою має бути модель правового регулювання систем штучного інтелекту? Чи можна всі типи сучасних і майбутніх систем штучного інтелекту регулювати як об'єкти цивільного права? Хто несе відповідальність за шкоду, завдану штучним інтелектом? Чи може штучний інтелект бути носієм цивільних прав і обов'язків?

Надзвичайно стрімкий технологічний розвиток за останні десятиліття спричинив різке зростання спроможностей систем, що використовують штучний інтелект, і зробив їх звичною частиною життя багатьох людей. Водночас перегляд окремих традиційних інститутів суспільного та правового життя, зокрема шлюбу, сім'ї, гендеру у багатьох розвинених ліберальних демократіях, поширення руху за права тварин та ідеології гуманного поводження з ними, а також стрімке уподібнення ШІ людині, сприяє виникненню дискусій навколо таких фундаментальних правових категорій як «автор», «суб'єкт», «об'єкт», «правосуб'єктність», «правоздатність», «юридична особа», «відповідальність» та навіть «людина».

У зв'язку з тим, що питання відповідальності ШІ та авторства на окремі згенеровані за участі ШІ твори на поточному етапі мають свої, хоч і проміжні, але все ж добре обґрунтовані рішення, окремого розгляду потребує питання правосуб'єктності штучного інтелекту, зокрема з огляду на свою фундаментальність стосовно інших правових проблем.

Особливої актуальності цьому питанню додає обраний найбільшими світовими центрами сили курс на мобілізацію ресурсів в галузь розвитку технології штучного інтелекту. Так, у 2025 році в США було анонсовано старт

галузевого проєкту «Stargate», на розвиток якого планується залучити інвестиції у розмірі 500 мільярдів доларів і який за масштабами та важливістю часто порівнюється із Мангеттенським проєктом (англ. «*Manhattan Project*») [0]. Китай ще у 2017 році заявив про свій намір стати лідером розвитку ШІ до 2030 року і активно рухається запланованим напрямком. Свідченням цього є випуск на ринок потужного конкурента американським системам штучного інтелекту – китайського DeepSeek. Ситуація загострюється підвищенням міжнародної нестабільності, крахом системи міжнародної безпеки, що була встановлена після Другої світової війни, та активною мілітаризацією усіх великих гравців на міжнародній арені. З огляду на можливості застосування ШІ у військовій справі та вагомість економічної переваги, яку надають ці системи, можна припустити, що ми потрапляємо у воронку нової гонитви озброєнь, де одним із головних пріоритетів є розвиток систем ШІ.

Такий специфічний феномен безумовно потребує чіткої законодавчої регламентації, що зумовлює необхідність детального аналізу чинного законодавства у цій сфері. В умовах сучасної рекодифікації цивільного законодавства та необхідності гармонізації українського законодавства у цій сфері із AI Act, що був прийнятий в ЄС у 2024 році, актуалізуються дослідження систем штучного інтелекту, можливостей та потреб впровадження сучасних ефективніших механізмів правового регулювання цього питання.

На наш погляд, правова наука має не лише гасити пожежі поточних проблем, а, що більш важливо, зазирати дещо у майбутнє і намагатися досліджувати справедливість того чи іншого правового регулювання майбутніх суспільних відносин. Саме тому такі фундаментальні питання, як правосуб'єктність систем ШІ, не мають відкладатися на майбутнє.

Науково-теоретичну базу нашого дослідження складають праці ряду вчених, а саме Баранова О.А., Борисової В.І., Гелецької І.О., Голубєвої Н.Ю., Грекул-Ковалик Т.А., Дзери О.В., Донченко О.П., Дрозда О.Ю., Козюбри М.М., Музики Л.А., Петришина О.В., Січевлюка В.А., Стефанчука М.О., Тюрі Ю.І.,

Харитоновна Є.О., Шамова А.О., Шовдри М.М., Раяна Кало, Visa A. J. Kurki та інших.

Об'єктом дослідження є сукупність правовідносин, що виникають за участі або із застосуванням систем штучного інтелекту. Предметом дослідження є штучний інтелект у цивільних правовідносинах. Метою нашої роботи є дослідження правового регулювання штучного інтелекту та критичний розгляд можливостей щодо набуття ним статусу суб'єкта цивільних правовідносин.

Для досягнення поставленої мети нами було поставлено *такі завдання:*

- 1) проаналізувати різні підходи до визначення поняття «система штучного інтелекту» та виділити його основні ознаки;
- 2) дослідити та порівняти правові режими ШІ в різних юрисдикціях;
- 3) визначити підстави правосуб'єктності, які можуть бути використані при вирішенні питання правосуб'єктності систем штучного інтелекту;
- 4) встановити, чи є підстави для визнання систем штучного інтелекту суб'єктом і, якщо так, то за яких умов;
- 5) дослідити потенційні моделі правового регулювання систем штучного інтелекту у цивільних правовідносинах;
- 6) обґрунтувати або спростувати необхідність обмеження створення окремих видів систем штучного інтелекту та формування додаткових етичних принципів їх розробки.

Методологію дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання. Зокрема, історичний метод використовується під час аналізу еволюції підходів до правового регулювання ШІ. Діалектичний метод застосовується для з'ясування сутності поняття «система штучного інтелекту» та суміжних понять. За допомогою герменевтичного методу здійснюється тлумачення законодавства, досліджуються доктринальні положення, що стосуються предмета дослідження. Для виявлення особливої правової природи систем штучного інтелекту застосовуються феноменологічний підхід та формально-логічний метод. Порівняльно-правовий метод – для зіставлення вітчизняного та зарубіжного досвіду, порівняння наукових концепцій, теорій та

підходів. *Метод класифікації* – для виокремлення видів підстав правосуб'єктності ШІ. *Метод системно-структурного аналізу* – для з'ясування особливостей правового статусу штучного інтелекту у різних системах права. *Метод теоретичного моделювання* використовується при аналізі можливості застосування різних підходів до правового регулювання систем ШІ, а також для застосування мисленнєвих експериментів з метою додаткового обґрунтування в межах аргументації. Для формування висновків проведеного дослідження використовувався *метод синтезу*.

Емпіричну базу нашого дослідження становить практика судів різних країн, Європейського суду з прав людини та інших судових установ.

Структура магістерської роботи сформульована відповідно до мети і завдань дослідження, складається зі вступу, трьох розділів, які поділяються на вісім підрозділів, загальних висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В РІЗНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ

1.1. Порівняльний аналіз різних підходів до визначення штучного інтелекту

Аналіз національних підходів до визначення поняття «штучного інтелекту»

З метою дослідження питання поточного правового статусу штучного інтелекту, доцільно спочатку дослідити визначення «систем штучного інтелекту» (або загалом «штучного інтелекту»)¹, а також окремих суміжних понять, таких як «робот».

В сучасних наукових дослідженнях, в тому числі правових, поняття «штучний інтелект» вживають в дуже різних значеннях. Описуючи вказаний стан справ Тюря Ю.І. зазначає:

[1] штучний інтелект – це наука і техніка створення інтелектуальних машин; [2] науковий напрям, в рамках якого ставляться і вирішуються задачі апаратного або програмного моделювання видів інтелектуальної людської діяльності; [3] технології, необхідні для того, щоб роботи думали та діяли відповідно до вказівок людей або положення в навколишньому середовищі; [4] алгоритмічні системи-додатки, які виконують методи математичної оптимізації; [5] роботизовані системи; [6] автоматизовані системи, здатні вибрати найбільш оптимальний варіант розв'язання проблеми з комбінації наперед визначеного набору варіантів; [7] організована сукупність інформаційних технологій [2, с 57].

У свою чергу, Дрозд О.Ю. визначає штучний інтелект так: «Штучний інтелект - наука та технологія створення інтелектуальних машин (програмних комплексів), здатних брати на себе окремі функції інтелектуальної діяльності людини (наприклад, обирати оптимальні рішення на основі раніше отриманого досвіду та раціонального аналізу зовнішніх впливів)» [3, с. 486].

Як бачимо, поняття «штучний інтелект» охоплює як мінімум три явища – науку, певну властивість системи та конкретну технологічну систему, яка виконує

¹ В межах цієї роботи поняття «штучний інтелект», «система штучного інтелекту», «ШІ» вважаються повністю взаємозамінними синонімами.

певні завдання. Для усунення неоднозначності, вказуємо, що у цій роботі ми досліджуватимемо саме місце **технологічної системи** у праві.

Продовжуючи дослідження визначення, варто зазначити, що деякі вчені застосовують поелементний аналіз поняття «штучний інтелект», окремо досліджуючи поняття «штучний» та «інтелект». Такий аналіз вимагає з'ясування поняття «інтелект», шляхом звернення до філософії та психології. Єфіменко С., наводить таке визначення поняття «інтелект»:

складне, багатоаспектне, інтегроване психологічне явище, що об'єднує в своїй структурі когнітивні і особистісні властивості особистості та спрямоване на набуття та застосування знань і досвіду у побудові логічних схем та розумових операцій, з подальшим використанням їх у процесі мислення під час знаходження правильних шляхів рішення проблемної ситуації [4, с. 95].

Романова І.А. сформулила наступне визначення інтелекту: «це психічне явище, вимірюване за допомогою тестів інтелекту, яке проявляється як загальна здатність розумових процесів адаптуватися до рішення різних завдань, пропонує людині навколишнім середовищем, що має значний вплив на успішність її професійної діяльності» [5, с. 6].

У свою чергу Баранов О.А., зазначає: «інтелект – це здатність людини діяти цілеспрямовано та ефективно в будь-яких умовах та середовищі за допомогою прийняття рішень як результату діяльності системи когнітивних функцій свого мозку» [6, с. 36]. Щодо терміну «штучний», автор вказує таке:

... досягнення еквівалентності характерних властивостей є першою та основною метою створення штучних об'єктів, оскільки наявність еквівалентності є базою для забезпечення користувацького попиту... При вирішенні проблеми вибору еквівалентних характерних властивостей певних природніх/штучних об'єктів необхідно в першу чергу враховувати їх функціональне призначення або звертати увагу на їх функціональність в процесі досягнення певної мети... Таким чином, ... штучний – це речовина, матеріал, об'єкт, процес чи середовище, що створено як копія, модель, імітація або аналогія природнього з, як мінімум, еквівалентними характерними властивостями, наявність яких обумовлює певну користувацьку цінність [6, 34-35].

Такий підхід видається достатньо логічним, однак, на наш погляд, при визначенні понять у гуманітарних науках, в тому числі і праві, сутність певного явища не завжди можливо повністю з'ясувати аналізом окремих його елементів.

З огляду на це пропонуємо розглянути й інші підходи до визначення досліджуваного поняття.

У Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, що схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р, поняття штучного інтелекту визначено наступним чином:

штучний інтелект – організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань [7].

Цікавий, зрозумілий і досить практичний мисленнєвий експеримент для розуміння того, чи є щось штучним інтелектом пропонує Баранов О.А.:

Висуємо гіпотезу про те, що ШІ – це “чорний ящик”, який описується функцією “вхід-вихід”, тобто функціональним перетворенням (обробленням) вхідної інформації у вихідну за певним алгоритмом. Але при цьому залишаються невідомими будь-які подробиці внутрішнього устрою та функціонування “чорного ящика”. Якщо результат перетворення інформації “чорним ящиком” є тотожним результату роботи певної когнітивної функції мозку людини, то цей “чорний ящик” функціонально буде штучним інтелектом [6, с. 44].

Також цей науковець наводить власне визначення технології штучного інтелекту:

це певна сукупність методів, способів, засобів та технологій, насамперед, комп’ютерних, що імітує (моделює) когнітивні функції, які мають критерії, характеристики та показники еквівалентним критеріям, характеристикам та показникам відповідних когнітивних функцій людини. ... Це означає, що йдеться саме про функціональну подібність штучного інтелекту та інтелекту людини, а не про копіювання (повторення) нейробіологічних механізмів функціонування мозку [6, с. 46].

Ми вважаємо наведене визначення технології штучного інтелекту логічним та обґрунтованим. Разом з тим, варто зауважити, що вказане визначення стосується штучного інтелекту як технології, а не як системи, яка працює із використанням цієї технології. Для ширшого розуміння цього феномену ми вважаємо за необхідне також дослідити підходи до визначення ШІ, що запропоновані вченими та законодавцями інших держав і міждержавних утворень.

Аналіз зарубіжних підходів до визначення поняття «система штучного інтелекту»

У Рекомендаціях CM / Rec (2020)1 Комітету Міністрів державам-членам щодо впливу алгоритмічних систем на права людини, «алгоритмічні системи» розуміються як

застосунки, які, часто використовуючи методи математичної оптимізації, виконують одне або більше завдань, таких як збір, комбінування, очищення, сортування, класифікація та виведення даних, а також вибір, визначення пріоритетності, створення рекомендацій та прийняття рішень. Спираючись на один або більше алгоритмів для виконання своїх вимог у налаштуваннях, у яких вони застосовуються, алгоритмічні системи автоматизують свою діяльність таким чином, що дозволяє створювати адаптаційні служби на належному рівні та в режимі реального часу [8].

У висновку європейської групи експертів під назвою «A definition of AI: Main capabilities and scientific disciplines», зазначене таке визначення:

системи штучного інтелекту – це програмні (і, можливо, також апаратні) системи, розроблені людьми, які, маючи складну мету, діють у фізичному чи цифровому вимірі, сприймаючи навколишнє середовище шляхом збору даних, інтерпретуючи зібрані структуровані чи неструктуровані дані, судження на основі знань або обробки інформації, отриманої на підставі цих даних, і визначаючи найліпші дії для досягнення поставленої мети. Системи штучного інтелекту здатні використовувати стандартні правила або вивчати цифрову модель та спроможні адаптувати свою поведінку, аналізуючи вплив своїх попередніх дій на навколишнє середовище [9, с. 9].

У керівництві NIST AI RMF 1.0 від NIST вказано: «... система штучного інтелекту – це інженерна або машина-орієнтована система, яка для заданого набору цілей генерує результати (прогнози, рекомендації або рішення), що впливають на реальні чи віртуальні середовища» [10, с. 1].

Литовський колектив авторів у складі дослідників Čerka, Paulius, Jurgita Grigienė and Gintarė Sirbikytė у своїй праці про відповідальність за шкоду, що завдана штучний інтелектом, вказують: «штучний інтелект – це будь-який штучно створений інтелект, тобто програмна система, яка імітує людське мислення на комп'ютері чи інших пристроях, наприклад: системи управління будинком, інтегровані в побутову техніку; роботи; автономні автомобілі; безпілотні літальні апарати тощо» [11, с. 378].

У Merriam-Webster's Dictionary of Law наводяться такі визначення штучного інтелекту «здатність комп'ютерних систем або алгоритмів імітувати розумну поведінку людини» та «комп'ютер, комп'ютерна система або набір алгоритмів, що мають таку здатність» [12].

У статті 3 Основного закону про штучний інтелект Тайваню, що прийнятий 23 грудня 2025 року визначено штучний інтелект як

систему, здатну до автономної роботи, яка за допомогою вхідних даних або датчиків, а також машинного навчання та алгоритмів може генерувати результати, такі як прогнози, контент, рекомендації або рішення, що впливають на фізичне або віртуальне середовище з метою досягнення явних або неявних цілей [13].

У Кодексі Сполучених Штатів (15 U.S.C. § 9401(3)), в редакції, чинній станом на 2026 рік, визначено:

термін «штучний інтелект» означає машинну систему, яка може для певного набору цілей, визначених людиною, робити прогнози, рекомендації або рішення, що впливають на реальне або віртуальне середовище. Системи штучного інтелекту використовують машинні та людські дані для того, щоб

(А) сприймати реальні та віртуальні середовища;

(В) абстрагувати таке сприйняття в моделі шляхом автоматизованого аналізу; і

(С) використовувати моделі та висновки для формулювання варіантів інформації або дій [14].

Регламент ЄС 2024/1689 від 13 червня 2024 (надалі – AI Act) надає, на наш погляд, одне з найбільш вдалих визначень системи штучного інтелекту (яке також зобов'язані брати до уваги українські законотворці у процесі гармонізації національного законодавства з правом ЄС):

Система штучного інтелекту означає машинну систему, яка розроблена для роботи з різним рівнем автономності і може демонструвати адаптивність після розгортання, і яка, з явними або неявними цілями, робить висновки на основі вхідних даних, які вона отримує, як генерувати вихідні дані, такі як прогнози, контент, рекомендації або рішення, які можуть впливати на фізичне або віртуальне середовище [15].

Таким чином, нами вже було проаналізовано національні та зарубіжні підходи до визначення поняття штучного інтелекту. Чи могли б ми на цьому зупинитися? Можливо. Однак ми вважаємо, що сутність такого загального поняття неможливо повністю збагнути не намагаючись розмежувати його з іншими суміжними поняттями. Саме тому пропонуємо перейти до розмежування

поняття «штучного інтелекту» з іншим «суміжним» поняттям, а саме із поняттям «робота».

Розмежування поняття «штучного інтелекту» із поняттям «робот»

Важливим з нашої точки зору також є розмежування поняття «штучний інтелект» із окремими «суміжними» поняттями щодо, серед яких одним із найпоширеніших є поняття «робота». Так, дуже часто можна бачити взаємозамінне використання цих термінів у працях українських правників. Ось наприклад уривок із праці Тюрі Ю.І.:

Взагалі визначення статусу штучного інтелекту є складним питанням з огляду на те, що надання статусу особи вимагає рішення правових та моральних перешкод. Питання полягає у визначенні статусу розумного робота – юридична або електронна особа, однак жодного класичного визначення щодо місця у тлумаченні даних термінів не надано. У зв'язку з цим слід надати значну вагу у питаннях трактування штучного інтелекту як окремого предмета управління... [16, с. 67]

Нижче наведений уривок із праці Стефанчука М.О.:

...можна виділити три основні підходи до визначення правового становища роботів:

підхід щодо сприйняття роботів зі штучним інтелектом виключно як об'єктів цивільних правовідносин, за яким на них повинен поширюватись правовий режим речей;

підхід щодо сприйняття роботів зі штучним інтелектом виключно як суб'єктів цивільних правовідносин, за яким роботи зі штучним інтелектом приймаються як носії суб'єктивних прав і обов'язків, що здатні діяти самостійно та усвідомлювати й оцінювати значення своїх дій і дій інших осіб;

підхід щодо диференційованого визначення місця роботів у структурі цивільних відносин, за яким роботи зі штучним інтелектом можуть бути як суб'єктами цивільних правовідносин, так і об'єктами [17, с. 30].

Із наведених вище цитат бачимо, що часто поняття «робот» або «робот зі штучним інтелектом», застосовуються як взаємозамінні із поняттями системи штучного інтелекту. Однак дуже рідко у вітчизняних правових дослідженнях можна зустріти обґрунтування такої взаємозаміни. На наш погляд, такий вибір було б правильно окремо обґрунтовувати в дослідженнях на цю тему. З огляду на це вважаємо за необхідне дослідити природу поняття «робота», для того щоб:

- 1) По-перше, прийняти рішення щодо можливості такої взаємозаміни в цій роботі;
- 2) По-друге, надати аргументи щодо виправданості чи невиправданості такого підходу у правових дослідженнях.

Словник Української мови, визначає поняття «робот» так:

РОБОТ, а, ч . 1. Автомат, схожий зовнішнім виглядом і рухами на людину. Роботи у п'єсі К . Чапека [«Рур»] – людиноподібні автомати. Вони виконують ту ж роботу, що й людина, навіть з більшим успіхом; вони мають добру пам'ять (Рад. літ-во, 3, 1964, 128) [18].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови вказано, що «РОБОТ, -а, ч. 1. Автоматизований пристрій, призначений для заміни людини при виконанні монотонних або небезпечних робіт» [19].

The Law Dictionary, містить визначення, згідно якого «робот – машина, що контролювана дистанційно або була запрограмована виконувати певні завдання» [20].

Encyclopædia Britannica, містить таке визначення поняття «робот»: «будь-яка автоматично керована машина, яка замінює людські зусилля, хоча вона може не бути схожою на людей за зовнішнім виглядом або виконувати функції подібним чином до людських» [21].

Щодо поняття «робот» Райан Кало, у своїй праці зазначає:

Існує певний консенсус щодо того, що роботи - це механічні об'єкти, які сприймають світ, обробляють те, що вони відчують, і, в свою чергу, діють на світ. Корисність так званої парадигми «відчувати-мислити-діяти» полягає в тому, щоб відрізнити роботів від інших технологій. Ноутбук з камерою може, до певної міри, відчувати і обробляти зовнішній світ. Але ноутбук не діє на світ. Автомобіль на дистанційному управлінні з камерою відчуває і фізично впливає на навколишнє середовище, але покладається на людину-оператора для його обробки.

...

Підводячи підсумок, найкраще думати про роботів як про штучні об'єкти або системи, які відчують, обробляють і діють на світ принаймні до певної міри [22, с. 529-531].

Водночас, як вказує сам автор, вказані ознаки, а також можливість отримувати, обробляти інформацію з навколишнього світу, а також можливість фізично діяти в ньому скоріше технічні, і не дуже допомагають при визначенні

об'єкта відповідного правового регулювання. У зв'язку з цим у цій же праці наводять три інші ознаки, які мають бути взяті до уваги законодавцем при визначення поняття «робот». Цими ознаками є *embodiment* (здатність фізично впливати на світ), *emergence/autonomy* (емерджентність/автономія), *social valence* (соціальна цінність) [22, с. 532-548].

Embodiment (здатність фізично впливати на світ) напевно є одним із найбільш зрозумілих ознак робота, і полягає у тому, що у робота має бути фізичне тіло (певний механізм), за допомогою якого він може впливати на навколишнє середовище [22, с. 532-537].

Щодо «*emergence/autonomy*» (емерджентності/автономії) автор зазначає наступне:

Я використовую термін «*emergence*» замість «*autonomy*» за задумом. Автономія передбачає, що роботи якимось чином приймають рішення діяти певним чином. ... Замість цього я б спирався на роботу Стівена Джонсона щодо “*emergence*”, що охоплює низку дисциплін. Джонсон бачить суть “*emergence*” як поєднання складності та корисності, застосування правил низького рівня до завдань очевидно високої складності [23, с. 18-19] [22, с. 539].

Таким чином емерджентність у розумінні автора виникає у можливості прийняття складних і не повністю передбачуваних навіть самим розробником рішень на основі окремих простих запрограмованих правил [22, с. 538-544].

Social valence (соціальна цінність) існує у сприйнятті робота як певної соціальної цінності [22, с. 545-548]. Варто зауважити, що автор вживає цей термін, вказуючи не просто на виконання роботами певної корисної соціальної функції, а властивістю людини суб'єктивувати роботу та розвивати емпатію до них.

Підхід Раяна Кало є досить цікавим, однак ми все ж погоджуємося не зі всіма обов'язковими ознаками. Так соціальна цінність (*Social valence*), виглядає досить суб'єктивною, адже для когось функції які виконує, наприклад, робот-пилосос, є цінними, а для когось не надто. Тим більше постає питання щодо відчуття емпатії до таких видів роботів. Ми погоджуємося, що окремі роботи можуть володіти цією ознакою, у випадку, якщо вони також будуть володіти

потужним штучним інтелектом і досить правдоподібно імітуватимуть діяльність людини, однак такою властивістю володіють явно не всі роботи.

Водночас, з огляду на проаналізовані визначення в межах цієї роботи ми пропонуємо використовувати поняття «робот» у вузькому значенні, як механізм, що існує фізично і був запрограмований для виконання певних завдань. Таким чином, «робот» відрізняється від «програми», адже остання не передбачає «втілення в машині», тобто наявності певної механічної системи, якою вона керує і може змінювати її положення у фізичному світі. «Система штучного інтелекту» може як охоплюватися поняттям «робота», так і ні. Наприклад, якщо ми уявимо людиноподібну механічну систему, яка обробляє інформацію завдяки наявному у нього штучного інтелекту і може рухатися у фізичному світі, то ми можемо сказати, що такий механізм є як системою штучного інтелекту, так і роботом. Водночас якщо така система штучного інтелекту буде мати лише цифровий вимір, тобто здійснюватиме взаємодію із зовнішнім світом виключно через інформаційно-телекомунікаційні системи, а не через певний механізм, що існує фізично, то ця система штучного інтелекту в межах цього дослідження не вважатиметься роботом. Варто зауважити, що таку припущення не претендує на загальність, адже ця тема потребує глибшого дослідження, однак допоможе уникнути неоднозначностей конкретно в межах цієї роботи.

Тепер, завершивши із розмежування понять, ми можемо перейти до виділення основних ознак «систем штучного інтелекту».

Формулювання ознак поняття «штучного інтелекту» та його визначення.

Виділення ознак ШІ, є непростим завданням. Серед українських науковців, це завдання поставили перед собою, зокрема Шовдра М.М. та Гелецька І.О. У своїх дослідженнях, вони зазначають, що

Штучний інтелект має такі ознаки:

- 1) технічно він є певним системним забезпеченням, комп'ютерною програмою, сукупністю інформаційних технологій тощо;

- 2) діє на виконання мети чи завдання, визначених людиною;
- 3) у результаті діяльності ШІ настають певні наслідки для середовища, з якими вони взаємодіють [24, с. 17].

Ми погоджуємося, що наведені ознаки дійсно властиві ШІ. Разом з тим вважаємо, що цей перелік є дещо неповним, адже такими ознаками може володіти як штучний інтелект, так і будь-яка програма загалом. На наш погляд, ознакою, яка б розмежовувала ці два поняття і якої бракує у наведеному переліку є «автономність» ШІ.

З урахуванням цього, на основі проаналізованих раніше визначень, зокрема беручи за основу визначення із AI Act та дослідження Баранова О.А., пропонуємо виділити такі основні ознаки системи штучного інтелекту:

- 1) Функціонує на комп'ютері або подібному пристрої («машинність» системи);
- 2) Має різний рівень автономності;
- 3) Спроможна демонструвати адаптивність;
- 4) Має явні або неявні цілі;
- 5) Здатна отримувати інформацію з навколишнього середовища;
- 6) Здатна генерувати вихідні дані, такі як прогнози, контент, рекомендації чи рішення, які можуть вплинути на навколишнє або віртуальне середовище;
- 7) Здатна робити висновки на основі вхідних даних, з урахуванням явних або неявних цілей, про те, як сформувати вихідні дані”, про яку зазначено в AI Act.

Саме сутність, яку володіє вказаними вище ознаками надалі в нашій роботі ми будемо називати «системою штучного інтелекту», або просто «штучним інтелектом».

Визначившись із визначенням пропонуємо перейти до аналізу правового регулювання ШІ в різних правових юрисдикціях аби зрозуміти поточний стан правового регулювання.

1.2. Правовий режим штучного інтелекту в різних міжнародних та національних правових системах.

У зв'язку із появою та надзвичайно швидким і широким розповсюдженням ШІ небезпідставно зростає занепокоєння щодо етичних, правових та суспільних наслідків використання цих систем в різних сферах життя. Вказане, у свою чергу, створює необхідність регулювання такого роду правовідносин та внесення відповідних змін до нормативно-правових актів.

Реагуючи на ці зміни, держави починають досліджувати різні моделі правового регулювання, які б сприяли впорядкуванню правовідносин за участю ШІ. За таких обставин, одні юрисдикції діють обережно, застосовуючи гнучкі підходи (наприклад, створюють Білі книги, середовища для тестування систем штучного інтелекту), у той час як інші схиляються до більш консервативного правового регулювання. Водночас деякі правознавці та політики дискутують щодо можливої правосуб'єктності ШІ, зокрема про концепцію «електронної особи».

У цьому підрозділі магістерської роботи поставлено за мету дослідити правове регулювання ШІ у різних юрисдикціях, зокрема Європейському Союзу, Сполучених Штатах Америки, Китаї, Сполученому Королівстві та порівняти основні підходи до вирішення цієї комплексної правової проблеми.

Європейський Союз

Європейський Союз є однією з перших юрисдикцій, яка почала впроваджувати комплексне правове регулювання штучного інтелекту, що базується на ризикоорієнтованому підході і покликане сприяти передбачуваності, надійності та верховенству права. Таке рішення ґрунтується на стратегічних амбіціях ЄС щодо забезпечення як технологічного суверенітету та цифрового лідерства, так і дотримання прав людини, що закріплено у стратегічному документі Єврокомісії «Shaping Europe's Digital Future» [25].

Реалізуючи вказану мету, було прийнято Регламент Європейського Парламенту та Ради (ЄС) № 2024/1689 від 13 березня 2024 року. Цей закон

використовує модель, засновану на оцінці ризику, яка класифікує системи штучного інтелекту за чотирма рівнями ризику: неприйнятним, високим, обмеженим і мінімальним [15]. Відповідно до цього нормативно-правового акта до систем із високим ризиком ставляться суворі вимоги щодо прозорості, людського контролю, якості даних і надійності. Такі системи найчастіше застосовуються при працевлаштуванні, кредитному скорингу, правоохоронній діяльності і у критичній інфраструктурі. Відповідно до AI Act системи штучного інтелекту однозначно регулюються як об'єкти цивільного права.

Окрім цього Регламенту, важливу роль в регулюванні ШІ, відіграють й інші акти ЄС. Наприклад, Загальний регламент із захисту даних (надалі – GDPR), оскільки він прямо обмежує розгортання автоматизованих систем прийняття рішень [26]. Стаття 22 GDPR гарантує право суб'єкта даних не підпадати під рішення, що ґрунтується виключно на автоматизованій обробці, яке має правові наслідки для суб'єкта або аналогічним чином суттєво впливає на нього [26]. Така норма фактично встановлює правове обмеження на використання ШІ в контексті прийняття деяких рішень.

Впродовж певного часу в ЄС активно обговорювалася Директива про відповідальність штучного інтелекту (Artificial Intelligence Liability Directive) [27], яка мала б встановити правові засади захисту прав користувачів систем штучного інтелекту. Однак, попри важливість регулювання цих правовідносин, вказана Директива була відкликана Європейською Комісією 11 лютого 2025, з огляду на необхідність доопрацювання її положень, та узгодженням із іншою новою директивою, яка частково регулювала ці правовідносини, а саме Директивою про відповідальність за якість продукції (Product Liability Directive) 2024/2853, що набула чинності 2024 року [28].

Таким чином, наразі відповідальність за шкоду, що завдана системами штучного інтелекту, регулюється за загальними правилами законодавства ЄС про захист прав споживачів. Так, відповідно до Директиви про відповідальність за якість продукції [28], системи штучного інтелекту охоплюються поняттям продукту і за їхню дефектність несуть відповідальність виробники. Окрім цього

у пункті (а) частини четвертої статті 10 встановлено, що національні суди повинні презюмувати дефектність виробу або причинно-наслідковий зв'язок між його дефектністю та шкодою, або про те й інше, якщо з урахуванням усіх відповідних обставин справи позивач стикається з надмірними труднощами, зокрема через технічну або наукову складність у доведенні дефектності виробу або причинно-наслідкового зв'язку між його дефектністю та шкодою, або того й іншого. Вказана норма майже завжди застосовна до штучного інтелекту, з огляду на його технічну складність.

Ідея надання правосуб'єктності системам штучного інтелекту, попри активні дискусії, наразі не знайшла свого нормативного закріплення. У своїй знаковій резолюції 2017 року Європейський парламент запропонував ідею створення електронної особистості для найдосконаліших систем ШІ [29]. Однак цю ідею розкритикували багато представників наукової спільноти, громадянського суспільства та дорадчих структур ЄС. Європейський економічний і соціальний комітет рішуче відхилив цю пропозицію, стверджуючи, що присвоєння особистості особам, які не є людьми, ризикує послабити моральні та правові основи прав людини [30].

Провідні європейські вчені-юристи, такі як Маттіас Ляйстнер, Крістоф Буш і Уго Пагалло, стверджують, що майбутнє регулювання штучного інтелекту має полягати не у визнанні штучного інтелекту суб'єктом права, а натомість у створенні адаптивних режимів підзвітності усіх учасників правовідносин, що пов'язані із ШІ [31].

Окрім цього, ЄС зробив внесок у розробку інструментів «м'якого права». Експертна група високого рівня з штучного інтелекту, створена Європейською комісією, у 2019 році опублікувала Рекомендації з етики для надійного штучного інтелекту, в яких визначено такі принципи, як прозорість, підзвітність і відсутність дискримінації [32].

Попри те, що AI Act врегульовує використання систем штучного інтелекту і широкому колі суспільних відносин, варто зауважити, що все ще існує багато питань, які вимагають уваги європейських законодавців. Так, наприклад, як

вказує Федосєєва Т.Р. у своїх дослідженнях, актуальним для Європейського Союзу залишається питання доступності цифрових ресурсів, зокрема систем ШІ, для дітей з інвалідністю [33, с. 240].

Підсумовуючи зазначене вище, варто зазначити, що Європейський Союз комплексно підійшов до питання правового регулювання систем штучного інтелекту, застосовуючи гнучкі ризикоорієнтовані підходи та поетапно вводячи в дію відповідні нормативно-правові акти. Європейські законодавці сприймають ШІ як об'єкт правовідносин, разом з тим вміло балансуючи між забезпеченням прав людини та інноваціями у економіці.

США

Дещо іншого підходу у порівнянні з Європейським Союзом, щодо питань регулювання процесів застосування штучного інтелекту, притримуються Сполучені Штати Америки. В цій державі поки що утримуються від ухвалення всеохоплюючої федеральної бази правового регулювання ШІ. Наразі ці правовідносини регулюються загальними принципами та суміжними нормативно-правовими актами.

США вже тривалий час вдається зберігати світове лідерство в новітніх технологіях та підтримувати сприятливе середовище для розвитку інновацій, в тому числі, й штучного інтелекту.

Щодо правового регулювання варто зазначити, що федеральний уряд видав не обов'язкові керівні документи, такі як Виконавчий наказ 2020 року про сприяння використанню надійного штучного інтелекту в федеральному уряді, який заохочував етичне розгортання систем штучного інтелекту [34]. Подібним чином й Адміністративно-бюджетне управління опублікувало перелік найкращих практик щодо регулювання застосування штучного інтелекту в 2020 році, в якому надає перевагу м'якому регулюванню та закликає до уникнення непотрібного тягаря для інновацій [35]. Як бачимо, в політиці США забезпечення розвитку новітніх технологій дещо переважає над різного роду правовим контролем. Однак, в сфері цивільної відповідальності та управління даними

відбулися суттєві законодавчі зміни, зокрема, щодо шкоди, спричиненої використанням ШІ.

Федеральна торгова комісія відіграє центральну роль при вирішенні подібного роду питань. Так, наприклад, у справі Everalbum (2021), Комісія позивалась до компанії за непрозоре використання алгоритмів розпізнавання облич [36].

Відносно нещодавно Конгрес представив низку законопроектів, спрямованих на посилення підзвітності штучного інтелекту, зокрема Закон про алгоритмічну підзвітність 2022 року, який вимагає від певних підприємств, які використовують автоматизовані системи прийняття рішень, для прийняття критично важливих рішень, вивчати та звітувати про вплив цих систем на споживачів. Критичні рішення включають ті, що мають значний вплив на життя споживача, такі як доступність медичного обслуговування, житла, освітніх можливостей чи фінансових послуг [37]. Таким чином, Закон сприяє захисту фундаментальних прав людини, тому можна зробити висновок, що це питання однозначно не лишається поза увагою законодавця.

Певні юрисдикції в США, такі як Каліфорнія та Іллінойс, впровадили цілеспрямовані спеціалізовані нормативні акти, що стосуються систем штучного інтелекту. Наприклад, важливим нормативно-правовим актом, який регулює правовідносини щодо заподіяння шкоди штучним інтелектом, став Закон штату Іллінойс про конфіденційність біометричної інформації. Hannah Oates у своїй публікації стосовно застосування цього акту зазначила таке:

Відповідно до цих законів про конфіденційність біометричної інформації, роботодавці ризикують бути притягнутими до відповідальності за позовами співробітників або розслідуванням генерального прокурора, якщо вони впроваджують продукти штучного інтелекту, які збирають біометричні дані без дотримання процедур отримання згоди. Наприклад, 30 березня 2025 року Окружний суд Північного округу штату Іллінойс відмовився закрити позов колишнього водія вантажівки проти його роботодавця, автотранспортної компанії. Колишній водій подав колективний позов через те, що компанія встановила у вантажівках систему відеоспостереження, яка використовувала штучний інтелект для виявлення відволікання уваги та ризиків на дорозі та/або спричинених водієм, включаючи використання мобільного телефону, вживання їжі або напоїв, куріння, використання ременів безпеки та загальну неуважність. Колишній працівник стверджував, що технологія вивчала звички водіїв,

фіксуючи обличчя водія та розпізнаючи його риси за допомогою унікальної геометрії обличчя ... і все це без отримання роботодавцем згоди водіїв на збір або зберігання біометричних ідентифікаторів або біометричної інформації.

... суд зазначив, що якщо твердження колишнього працівника є правдивими, роботодавець порушив BIPA [Biometric Information Privacy Act], оскільки сканування геометрії обличчя, яке дозволяє ідентифікувати конкретного водія, кваліфікується як «біометричний ідентифікатор», для отримання якого необхідна згода водія. Справа залишається відкритою [38].

Щодо правосуб'єктності, то попри те, що серед науковців точиться активна дискусія, законодавство США не визнає штучного інтелекту суб'єктом правовідносин, а його правовий режим схожий до правового режиму продукту, тобто об'єкта права. Така позиція була підтвердження у рішенні у справі Талер проти Відала у 2022 році, де Апеляційний суд США Федеральний округ постановив, що винахідники мають бути людьми [39]. Отже, суд, дотримуючись антропоцентричних позицій, відмовився визнати за автономною системою можливості бути винахідником.

Таким чином правова система США, однозначно не визнає системи штучного інтелекту суб'єктами права. У деліктних правовідносинах за використання/участю систем штучного інтелекту прослідковується чітка тенденція посилення жорсткості наявних правових доктрин, крізь призму яких ІІІ є об'єктом права. Разом з тим науковці-правники активно розвивають ідеї щодо майбутнього правового інструментарію, який міг би ефективно врегулювати правовідносини за участю/використання ІІІ, при цьому не виключаючи і моделі правового регулювання ІІІ як суб'єкта права.

Китайська Народна Республіка

У Китайській Народній Республіці правове регулювання штучного інтелекту є невід'ємною складовою державної стратегії, з огляду на економічну, безпекову та ідеологічну складову цієї технології. Підхід Китаю до контролю за штучним інтелектом ґрунтується на централізованому управлінні та тісній інтеграції держави з великими корпораціями.

Прагнення Китаю стати світовим лідером у галузі штучного інтелекту

відображено в Плані розвитку штучного інтелекту наступного покоління, виданому Державною радою в 2017 році [40]. Прийняті в подальшому всі інші нормативно-правові акти посиляються на стратегічні імперативи Плану, такі як соціальна стабільність, контроль, технологічна самодостатність, інтеграція ШІ у всі сфери життєдіяльності.

Чинний Цивільний кодекс Китаю, прийнятий у 2020 році, регулює системи штучного інтелекту, як об'єкти, а не суб'єкти права [41].

Окрім цього, у цій державі запроваджено складні нормативні рамки для систем ШІ, зокрема тих, що містять алгоритмічні рекомендації, біометричне спостереження та управління даними.

Важливою віхою в цій сфері є Положення про адміністрування алгоритмічних рекомендаційних послуг, видане Управлінням кіберпростору Китаю і набуло чинності з 1 березня 2022 року [42]. Ці положення накладають суворі зобов'язання на постачальників алгоритмічних систем, зокрема обов'язки щодо прозорості, захисту автономії користувачів і заборону алгоритмічних практик, які можуть загрожувати національній безпеці чи порушити економічний порядок [42]. Так, стаття 7 даного Положення вимагає, щоб постачальники послуг проводили оцінку безпеки алгоритмів [42].

Також було прийнято Регламент Інтернету глибокого синтезу в 2022 році для усунення ризиків, пов'язаних із синтетичним вмістом, у тому числі “deepfakes” Ці правила вимагають від постачальників послуг маркувати створений штучним інтелектом контент, забезпечувати відстеження джерел даних і впроваджувати механізми автентифікації [43]. В цих актах моделі штучного розуму розглядаються лише як інструмент, відповідно, вся відповідальність за контент, створений ШІ, всі моральні та правові наслідки від їх застосування покладаються на операторів та власників платформ.

Щодо судової практики, варто зазначити, що Інтернет-суд Ханчжоу вирішив кілька справ, пов'язаних із алгоритмічним ціноутворенням, неправильним використанням даних і порушенням авторських прав, які були вчинені внаслідок використання систем ШІ. Наприклад, у справі *Feilin v Baidu*

суд відхилив вимогу про те, що статті новин, створені штучним інтелектом, захищаються авторським правом [44]. Таке судове рішення є виявом антропоцентричного підходу до регулювання правовідносин за участю/використання систем ШІ.

Використання штучного інтелекту також врегульовано законодавством про захист персональних даних. Так, у статтях 24-28 Закону про захист персональних даних, що ухвалений у 2021 році, містяться положення про обмеження алгоритмічного прийняття рішень, яке призводить до невинуватених дискримінаційних результатів [44]. Таке правове регулювання подібне до того, яке існує у Європі та США.

Таким чином, у китайській системі цивільного права системи ШІ однозначно є об'єктами права. При правовому регулюванні суспільних відносин за участю/з використанням штучного інтелекту в Китаї переважно беруться до уваги ідеологічні та прагматичні міркування.

Велика Британія

Бачення уряду Великої Британії щодо правового регулювання штучного інтелекту сформульоване в Білій книзі «Проінноваційний підхід», опублікованій у березні 2023 року. Цей документ відкидає введення горизонтального законодавства та натомість запроваджує низку міжгалузевих принципів – безпеки, прозорості, чесності, підзвітності та конкурентоспроможності і відшкодування, які мають бути впроваджені галузевими регуляторами [46]. Шляхом створення такої децентралізованої моделі уряд намагається уникнути надмірного регулювання та бюрократії, які б стримували технологічний розвиток.

Деліктне право Англії базується на принципі відповідальності власника (розробника) за шкоду, що завдана створеними ним продуктами, у тому числі заподіяну штучним інтелектом. Відповідно до Закону про захист прав споживачів 1987 року виробники можуть нести сувору відповідальність за дефектні продукти, які спричинили тілесні ушкодження або пошкодження майна [47].

Юридична комісія Великої Британії у своєму консультативному документі «Автономні транспортні засоби та цивільна відповідальність» за 2022 рік визнала необхідність реформування правил відповідальності, щоб врахувати ризики, пов'язані зі штучним інтелектом, а саме автомобілями, що керуються такими системами. У цьому документі пропонується інновативна модель відповідальності, де користувачі можуть бути звільнені від відповідальності, якщо система функціонувала в межах запланованої робочої області проєктування, перекладаючи тягар на виробників або страховиків [48, 4.12-4.22].

Що стосується прав інтелектуальної власності, Управління інтелектуальної власності Великої Британії вже зіткнулося із необхідністю надавати відповіді на питання щодо правового режиму інформаційних матеріалів, які створені штучним інтелектом. Так, у своїй відповіді на консультацію 2021 року Управління підтвердило, що авторське право та патентне законодавство захищають лише творців і винахідників, адже ШІ системи все ще не можуть винаходити без людського втручання [49].

У справі *Thaler* проти Генерального контролера патентів постановив, що машину зі штучним інтелектом (DABUS) не можна було визнати винахідником відповідно до Закону про патенти 1977 року. Суддя підкреслив, що термін «винахідник» означає фізичну особу і що поширення його на машини вимагатиме законодавчої реформи [50].

Однак, деякі критики, такі як лорд Клемент-Джонс, колишній голова спеціального комітету Палати лордів з ШІ, вважають, що таке децентралізоване і м'яке регулювання може створювати фрагментацію, оскільки відсутність єдиної законодавчої бази загрожує нормативними прогалинами та непослідовним правозастосуванням, тому вважає, що є реальна потреба для вчинення дій, які б перетворили чинне регулювання на практичні стандарти та політики для державних органів, що використовують системи штучного інтелекту [51].

Підсумовуючи, у Великобританії регулювання систем ШІ є досить гнучким і децентралізованим. Попри це, системи штучного інтелекту в цій правій системі однозначно розглядаються як об'єкти права.

Регулювання ІІІ на міжнародному рівні

Стрімкий розвиток нейронних мереж, та технологій, які на них базуються, вимагає також міжнародної співпраці та гармонізації правових підходів в питаннях регулювання процесів застосування штучного інтелекту. Тому на часі створення глобального транснаціонального нормативно-правового простору в даній сфері, й ці процеси вже відбуваються, не дивлячись на значні відмінності окремих національних систем.

Так, одним із впливових міжнародних інструментів який встановлює рамки регулювання ІІІ є Принципи ОЕСД щодо штучного інтелекту, прийняті в травні 2019 року і оновлені у 2024 [52]. Також ОЕСР ініціювала створення платформ, для обміну передовим досвідом та обговорення проблем управління новітніми технологіями. Зasadничі принципи ОЕСР базуються на людиноорієнтованому підході й наголошують на таких цінностях, як прозорість, підзвітність та справедливість, закріплюючи ідею того, що штучний інтелект повинен використовуватися з дотриманням прав людини та демократичних норм. Наголошуючи на добровільності, ці принципи залишають значний простір для національних відмінностей і саморегулювання в питаннях приватності.

Особливу увагу міжнародних організацій привертає необхідність забезпечення прав дитини у зв'язку із широким застосуванням систем штучного інтелекту. Так, наприклад UNICEF і Рада Європи активно популяризує використання child-rights impact assessment (CRIA) при розробці відповідного правового регулювання [53].

Описуючи такого роду правові механізми Музика Л.А., а саме аналіз впливу на права дитини (CRIA) та оцінка впливу на права дитини (CRIE) вказує:

Процеси CRIA та CRIE зосереджуються на тому, як права дітей можуть бути порушені рішеннями та діями урядів, інституцій та інших суб'єктів у сферах права, політики та практики. Вплив оцінюється з огляду на права, викладені в Конвенції ООН про права дитини, її Факультативних протоколах та інших міжнародних договорах з прав людини [54, с. 349].

І хоча наявні міжнародні правові режими не мають обов'язкової сили, вони все ж таки слугують орієнтиром для гармонізації та узгодження міждержавних

правових стандартів.

Міжюрисдикційний діалог відіграє важливу роль в узгодженні правового регулювання різних національних систем. Такі ініціативи сприяють інтеграції стандартів і практик різних країн, в питаннях захисту прав споживачів та відповідальності за шкоду, заподіяну системами ШІ.

Отже, на основі проведеного аналізу поняття «система штучного інтелекту» (або загалом «штучний інтелект»), можемо виділити наступні основні ознаки системи штучного інтелекту: «машинність» системи, тобто її функціонування на комп'ютері або подібному пристрої, наявність певного рівня автономності, можливість демонструвати адаптивність, наявність явних або неявних цілей, здатність отримувати інформацію з навколишнього середовища, здатність генерувати вихідні дані, що можуть мати вплив на навколишнє середовище, здатність робити висновки на основі вхідних даних про те, як формувати вихідні дані (з урахуванням явних або неявних цілей).

Таким чином, ми підтримуємо визначення «системи штучного інтелекту» як машинної системи, яка розроблена для роботи з різним рівнем автономності і може демонструвати адаптивність після розгортання, і яка, з явними або неявними цілями, робить висновки на основі вхідних даних, які вона отримує, як генерувати вихідні дані, такі як прогнози, контент, рекомендації або рішення, які можуть впливати на фізичне або віртуальне середовище, яке закріплене у п. 1, абз. 1, ст. 3 Регламенту ЄС № 2024/1689 від 13.06.2024 (AI Act).

Окрім цього, у ході дослідження було виявлено правову проблему розмежування поняття «системи штучного інтелекту» від суміжних понять, наприклад поняття «робот» тощо, яка на наш погляд потребує наступних досліджень.

Щодо поточного правового регулювання штучного інтелекту, то на основі порівняльно-правового аналізу, з'ясовано, що наразі немає жодної юрисдикції де б системи штучного інтелекту регулювалися як суб'єкти цивільних

правовідносин або мали аналогічний цьому правовий статус. Наразі держави та міждержавні юрисдикції фокусуються на практичному вирішенні правових проблем, таких як відповідальність за шкоду завдану ШІ, авторськими правами на твори, що створені за його участі, захист персональних даних та інших прав людини, які підпадають під ризик порушення внаслідок неконтрольованого розвитку та використання інформаційних технологій в тому числі ШІ тощо.

Однак, попри більш консервативну та практичну спрямованість законодавців (що обґрунтовано їхніми обов'язками), активні дискусії щодо правосуб'єктності систем штучного інтелекту точаться в науковому середовищі, про що буде йти мова у наступних розділах.

РОЗДІЛ 2. ПІДСТАВИ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

2.1. Поняття правосуб'єктності. Правоздатність і дієздатність штучного інтелекту. Підстави суб'єктності у праві

Поняття правосуб'єктності

Правосуб'єктність є фундаментом будь-якої юридичної системи, адже саме вона є основною характеристикою обов'язкового елемента усіх правовідносин – суб'єкта права. Більше того, в контексті прав людини наявність правосуб'єктності у певної сутності вказує на визнання за нею незалежності, можливості мати права та обов'язки, та здатності вступати у правовідносини. Природа цієї категорії є предметом дискусій не лише правників, а й філософів, політологів, соціологів, психологів, нейробіологів, а також інших науковців які вивчають природу людини і людських спільнот. Це пов'язано із глибиною поставленого питання, яке можна сформулювати наступним чином: «За яких умови ми визнаємо певну сутність членом нашого суспільства?». Важко уявити щоб відповідь на це питання надавалася лише за допомогою методів права, оминаючи накопичений багаж знань в межах інших наук.

Варто зазначити, що правосуб'єктність постійно еволюціонує і з часом ця якість визнається за все ширшим колом суб'єктів. Наприклад, за останнє століття визнання правосуб'єктності за юридичними особами стало загальноприйнятною практикою серед більшості країн. Разом з тим, технологічний розвиток, більш етична взаємодія людей з тваринами та науковий прогрес дають підстави піднімати питання щодо підстав правосуб'єктності та можливості наступного розширення кола звичних для нас суб'єктів. Як зазначає Стефанчук М.О.: «поява штучного інтелекту та розгалуженої системи роботів, наділених високим рівнем автономії, здатних самотійно вступати у соціальні зв'язки та виконувати різноманітні завдання, зумовлює об'єктивну необхідність перегляду традиційних та усталених доктринальних підходів до визначення особливостей правосуб'єктності та її носіїв» [55, с. 8].

Варто зазначити, що досить дискусійним питанням є поділ на об'єктів і суб'єктів сам по собі. Причиною цього є неочевидність критеріїв за якими певна сутність входить до однієї групи або до іншої. Так, виходить ситуація коли здорові дорослі люди, недієздатні особи, юридичні особи, новонароджені і, в окремих випадках, ембріони однаково є суб'єктами попри дуже різні фізіологічні і когнітивні характеристики. Водночас всі тварини, попри свою різноманітність, визнаються об'єктами хоч і «особливими».

У сучасній правовій дискусії все активніше досліджується питання визнання правосуб'єктності не лише за традиційними суб'єктами: фізичними та юридичними особами, але й іншими сутностями – тваринами, природними об'єктами та навіть штучним інтелектом.

В межах цього розділу ми поставили собі за завдання дослідження того, чи може ІІІ бути суб'єктом правовідносин, набути правосуб'єктності, і, якщо так, то за яких умов.

Для того аби набути статусу суб'єкта права необхідно володіти правосуб'єктністю, а для її виникнення, в свою чергу, необхідно аби відповідна сутність володіла певними властивостями, відповідала певним критеріям, які можна назвати «підставами правосуб'єктності». Разом з тим, поняття «підстав правосуб'єктності» є малодослідженим в українській правовій доктрині. У зв'язку з цим, пропонуємо спершу перейти до аналізу поняття «правосуб'єктності», виділення його основних ознак та властивостей аби на основі цього сформулювати поняття «підстав правосуб'єктності». Після цього ми спробуємо виявити, які саме властивості охоплюються його обсягом та чи можуть окремі системи штучного інтелекту володіти цими ознаками.

Чинний Цивільний кодекс України не містить ні поняття «правосуб'єктності» ні його визначення. Разом з тим, у статті 2 встановлено, що учасниками цивільних відносин є фізичні особи та юридичні особи (далі - особи), а також держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. Окрім цього, у Кодексі поняття «суб'єкт» вживається часто при окресленні осіб, які можуть мати певне

право. Наприклад, у частині першій статті 318 ЦК України, зазначено, що суб'єктами права власності є Український народ та інші учасники цивільних відносин, визначені статтею 2 цього Кодексу [56].

Попри те, що Кодекс прямо не вживає поняття «правосуб'єктності», він активно оперує елементами цього явища, а саме «правоздатністю» (здатність мати цивільні права та обов'язки) та «дієздатністю» (здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання).

В українській національній правовій доктрині поточне розуміння правосуб'єктності є усталеним в загальному, але досить дискусійним в деталях. Так, автор комплексного дослідження правосуб'єктності фізичної особи Стефанчук М.О. з цього приводу зазначає, що «...досі залишаються невирішеними доволі важливі теоретичні питання, зокрема, ті, що пов'язані з визначенням самого поняття «правосуб'єктність фізичної особи», зі встановленням його співвідношення з такими поняттями, як «правоздатність», «дієздатність», «правовий статус», з вирішенням проблемних аспектів індивідуалізації фізичних осіб, зі встановленням та дослідженням специфіки дієздатності окремих категорії осіб тощо» [55, с. 7].

Щодо поняття «правосуб'єктність» він зазначає: «Здатність особи мати і здійснювати безпосередньо або через своїх представників суб'єктивні права та юридичні обов'язки знаходить своє відображення у категорії під назвою «правосуб'єктність». ... Як ознака фізичної особи вона поділяється на цивільну правоздатність та цивільну дієздатність» [55, с. 48-49]. Таким чином, дослідник вказує, що «правосуб'єктність» є **ознакою** особи, яка включає в себе правоздатність та дієздатність.

Автори підручника з Цивільного права України (Дзера О.В., Кузнєцова Н.С., Боброва Д.В.) мають таке розуміння правосуб'єктності:

щоб мати можливість брати участь у цих відносинах, закон наділяє громадян цивільною правосуб'єктністю, елементами якої є цивільна правоздатність та цивільна дієздатність. ... Цивільна правоздатність згідно зі статті 9 ЦК України

- це здатність мати цивільні права та обов'язки, тоді як дієздатність відображає реальну здатність брати участь у їх формуванні і реалізації [57, параграфи 1-2 глави 6].

Тобто автори стверджують, що для того аби особа стала суб'єктом права, держава має спершу наділити її правосуб'єктністю. Ми не можемо повністю погодитися з таким підходом, адже він суперечить ідеї невідчужуваності природних прав людини, яка покладена в основу як українського правопорядку, так і правопорядку усіх цивілізованих країн світу. Ця концепція полягає в тому, що природні права людини «не даруються їй державою, а належать від природи нарівні з розумом та іншими людськими якостями. Завдання держави відповідно до доктрини природного права полягає у **визнанні** та забезпеченні прав людини, що здійснюється, зокрема, через їх закріплення у конституціях, інших законодавчих актах та формування механізмів і процедур реалізації й захисту прав людини.» [58, с. 33-34]. У свою чергу, якщо ми сприймаємо «правосуб'єктність» як щось, що завжди має бути надане державою, ми відхиляємося від ідеї того, що невідчужувані права належать особі як наслідок її природних властивостей. Це, у свою чергу, приводить нас до ідеї, що без держави не може й існувати права особи, і що саме держава має повноваження на власний розсуд визнавати чи не визнавати певні права незалежно від їх змісту. На наш погляд, такий стан справ суперечив би принципу верховенства права, одна з основних цілей якого, обмежити свавілля з боку держави. З огляду на це, ми вважаємо, що закон (або держава через нього) не наділяє, а визнає наявність правосуб'єктності як мінімум за людиною. Разом з тим, правосуб'єктність юридичних осіб має дещо іншу природу, тому їх закон все ж таки може «наділяти», правосуб'єктністю, однак це питання буде ґрунтовніше досліджено в наступних розділах.

Донченко О.П. та Грекул-Ковалик Т.А пропонують розглядати правосуб'єктність «як формальну властивість суб'єкта права, як встановлену законодавством здатність особи бути суб'єктом права у всіх його проявах (не лише в частині здійснення прав і обов'язків)» [59, с. 132]. У своїх працях

науковці наголошують на тому, що «правосуб'єктність не співпадає з поняттям суб'єкта права, а є його властивістю.» [59, с. 131]

Козюбра М.І. щодо правосуб'єктності зазначає таке:

суб'єкт правовідносин – це суб'єкт права, який вступив у правовідносини для реалізації прав і обов'язків. ... Та чи інша особа визнається суб'єктом правовідносин, якщо вона має здатність бути суб'єктом права, тобто наділена правосуб'єктністю... Слід розуміти, що поняття суб'єктів правовідносин і суб'єктів права не збігаються. Зважаючи на те, що правовідносини – не єдина форма реалізації норм права, суб'єкт права не завжди є водночас і суб'єктом правовідносин. Крім того, суб'єкт права, наприклад, може бути не зацікавлений в реалізації своїх прав, з цієї причини не вступати в правовідносини, а отже, не бути суб'єктом (учасником) тих чи інших правовідносин. У той же час суб'єкт правовідносин – це фактичний, реальний учасник правовідносин [58, с. 228-229].

Хочемо звернути увагу, що професор Козюбра М.І. досліджуючи проблему співвідношення понять «суб'єкт права», «суб'єкт правовідносин» та «правосуб'єктність» стверджує, що для того аби стати суб'єктом права, певна сутність має бути наділена (або володіти) правосуб'єктністю, а для того щоб бути суб'єктом правовідносин необхідно аби така сутність вступила в певні правовідносини.

Разом з тим, з нашої точки зору, на практиці будь-який суб'єкт права є суб'єктом правовідносин. Наша позиція ґрунтується на тому, що суб'єктивне право і кореспондуючі обов'язки інших осіб його дотримуватися існують невіддільно одне від одного. Таке становище саме по собі є правовідносинами, які в теорії права отримали назву абсолютних. Окрім цього, надзвичайно важко уявити ситуацію, за якої суб'єкт права міг би функціонувати, при цьому не вступаючи в будь-який вид правовідносин, оскільки навіть здійснюючи дії, які конкретизовано не врегульовані певними нормативно-правовими актами, вона підпадатиме під правове регулювання загальних норм цивільного права, якими, зокрема, і надано можливість здійснювати свої цивільні права на власний розсуд (зокрема, ст. 12 ЦК України), а це право, в свою чергу, всі інші суб'єкти мають поважати. Більше того, у разі необхідності право на здійснення такого роду дій може бути захищеним компетентними органами.

Веренкіотова О.В. вказує, що «зміст правосуб'єктності має розглядатися як узагальнююче поняття, що поєднує в собі такі поняття, як правоздатність і дієздатність. ... для того щоб бути учасником правовідносин фізична особа повинна мати правосуб'єктність, тобто здатність бути суб'єктом права. ... Складовими правосуб'єктності є правоздатність, дієздатність та деліктоздатність». [60, с. 82-83]

Цвік М.В. та Петришин О.В. у своєму підручнику «Загальна теорія держави і права» висловлюють такий погляд на правосуб'єктність:

суб'єкти права реалізують свої права і обов'язки завдяки наявності у них правосуб'єктності, яка є можливістю і здатністю особи бути суб'єктом правовідносин з усіма правовими наслідками. Правосуб'єктність разом із нормою права та юридичним фактом є передумовою виникнення правовідносин. Правосуб'єктність складається з правоздатності, дієздатності та деліктоздатності разом узятих. Ця категорія має об'єднуючий характер і відображає ситуації, коли правоздатність і дієздатність є невід'ємними одна від одної за часом. У колективних суб'єктів права правоздатність і дієздатність збігаються за часом виникнення і дії. [61, с. 340]

Як бачимо, колектив авторів висловлюють позицію, у якій є багато прихильників серед науковців про те, що правосуб'єктність має не два, а три елементи, окремо виділяючи при цьому деліктоздатність. Щодо цього питання точиться тривала дискусія у науковій правничій доктрині. Ми займаємо позицію, що «деліктоздатність», як здатність самотійно нести відповідальність за невиконання обов'язків, охоплюється визначенням «дієздатності» (яке, в тому числі, міститься і в Цивільному кодексі України). Разом з тим, незалежно від того, чи деліктоздатність є елементом дієздатності, чи правосуб'єктності, вказаний правовий феномен має цікаву правову природу, саме тому природа деліктоздатності та можливість наявності деліктоздатності в ШІ будуть окремо проаналізовані в цій праці.

У зарубіжній правовій літературі є свої особливості розуміння правосуб'єктності.

Так у статті 6 Загальної декларації прав людини 1948 р. [62] та статті 16 Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. [63] закріплені положення про те, що «кожна людина, де б вона не перебувала, має право на

визнання її правосуб'єктності» (офіційний український переклад). Разом з тим, цікавим моментом у цьому контексті є те, що в оригіналі вказані положення звучать: «Everyone has the right to recognition everywhere as a person before the law»[64], тобто дослівно «Кожен має право на визнання його будь-де особою в контексті права». Тобто за кожною людиною закріплено право бути суб'єктом права.

У англо-американській правовій системі важливі для розуміння правосуб'єктності є напрацьовані судовою практикою доктрини. Одним із найвідоміших судових рішень у цьому контексті є справа *Salomon v A Salomon & Co Ltd* (1897)[65], у якій було підтверджено правосуб'єктність юридичної особи (в аспекті окремої відповідальності), попри те, що «it has no soul to damn, and no body to kick» (як казав барон Едвард Терлоу), тобто є юридичною фікцією. У цій справі суд встановив, що юридична особа має окрему від його засновників правоздатність і дієздатність.

У новішій справі *Citizens United проти Федеральної виборчої комісії* (2010), Верховний Суд США фактично визнав за юридичними особами право на свободу слова і вираження поглядів навіть у межах виборчого процесу. Це рішення є досить дискусійним, оскільки навіть у Верховному Суді США воно було ухвалене мінімальною більшістю 5:4, однак сам факт його прийняття свідчить про збереження тенденції розширення кола осіб, які можуть бути носіями окремих немайнових прав, зокрема права на свободу слова [66].

Щодо правоздатності та дієздатності фізичних осіб у цивільному праві англо-американської правової системи колектив авторів у складі: Борисової В.І., Баранової Л. М., Бегової Т. І. та інших зазначають:

Норми, що регламентують правовий статус фізичних осіб, в Англії містяться в судових прецедентах, у законах, що регулюють шлюбно-сімейні відносини, у законах про правову допомогу неповнолітнім, у цивільно-процесуальному законодавстві, а в США — у законодавстві штатів. Правоздатність і дієздатність у цивільному праві англо-американської правової системи визначаються єдиним поняттям правоздатності/правосуб'єктності (legal capacity). Разом з тим останнім часом судова практика і доктрина розрізняють пасивну правоздатність (passive capacity), аналогічну за змістом «континентальній» правоздатності, і активну правоздатність (active capacity), що являє собою здатність до здійснення юридичного акту (capacity for performance of legal act),

що відповідає поняттю дієздатності. Правоздатність, що виникає з моменту народження, визнається рівною на підставі принципу загального права, відповідно до якого «право діє, незважаючи на осіб [67, с. 59].

Щодо правосуб'єктності юридичних осіб, автори вказують:

У сфері обґрунтування правосуб'єктності юридичних осіб в Англії і США найбільшого поширення набула відбита в судових прецедентах теорія фікції, що розглядає корпорацію як штучне, невловиме й таке, що існує лише з погляду закону, утворення. Саме тому англоамериканське право розглядає вищезазначений штучний суб'єкт (юридичну особу) як недієздатний, а відсутня активна правоздатність останнього заповнюється директорами корпорації. Директор є не виконавчим органом юридичної особи, а агентом корпорації, при цьому відносини між корпорацією і директором ідентичні відносинам між принципалом і агентом [67, с. 60].

Таким чином, можемо бачити, що попри певні особливості, в правовій думці європейських і американських дослідників наявні поняття, які близькі до більш звичних нам «правоздатності» та «дієздатності».

Повертаючись до розуміння правосуб'єктності в українській правовій науці, неможливо не згадати про праці Січевлюка В.А. який, глибоко досліджуючи феномен правосуб'єктності, вказує: «у науці загальної теорії права та у галузевих доктринах домінують ті дефініції категорії «правова суб'єктність», згідно з якими правова суб'єктність постає здатністю особи бути суб'єктом права (учасником правовідносин) та/або здатністю особи до суб'єктивних прав і юридичних обов'язків.» [68, с. 130]

Таким чином, автор вказує, що окремі науковці визнають, що здатність особи бути суб'єктом права, бути учасником правовідносин та здатність особи до суб'єктивних прав становлять визначення поняття правосуб'єктності. Більше того, оскільки у вказаному визначенні не згадується можливості самостійно здійснювати цивільні права та виконувати обов'язки, можна зробити висновок, що окремі дослідники вважають, що самої здатності мати цивільні права та обов'язки достатньо аби володіти правосуб'єктністю і бути суб'єктом права. Разом з тим, як бачимо із наведених попередньо підходів, інша суттєва частина дослідників вважає, що правосуб'єктність виникає коли особа володіє не лише правоздатністю, але й дієздатністю, або ж вважає неможливим наявність однієї властивості без іншої.

Цю проблему влучно сформулювали Донченко О.П. та Грекул-Ковалик Т.А., у наступному уривку своєї праці:

... Як тільки такі спроби їх [правоздатності та дієздатності] автономізації, розподілу здійснюються, то відразу же з'являється проблема, пов'язана з тим, що виникнення правосуб'єктності визначається моментом настання правоздатності особи і не залежить від моменту настання дієздатності. ...

У зв'язку з цим виникає необхідність вибору однієї з двох небажаних можливостей, логічна дилема: або слід дієздатність розглядати як факультативний елемент, який існує всередині правоздатності, або як необов'язковий додаток до неї [59, с. 134].

З огляду на це, постає цікаве питання щодо взаємозв'язку «правоздатності», «дієздатності» та «правосуб'єктності», а саме: «Чи обов'язкова наявність і правоздатності і дієздатності, аби стверджувати про наявність «правосуб'єктності»? Чи достатньо лише одного з цих елементів?»

Якщо дещо узагальнити думки авторів, що згадані вище, можна сказати, що правосуб'єктність – це сукупність певних властивостей суб'єкта, які власне і роблять його суб'єктом. Як бачимо, традиційно такими властивостями називають правоздатність, дієздатність, а інколи і деліктоздатність. Але чому ви виділяємо саме такі властивості? Чи вичерпний цей перелік складових правосуб'єктності?

Це питання у своїх роботах досліджував Січевлюк В.А. та висловив таку думку:

Структура правової суб'єктності є принципово трьохелементною та включає правоздатність, деліктоздатність і дієздатність. Перших два елементи характеризують «об'єктивний» аспект явища правової суб'єктності (розкриваючи диспозиції та санкції норм об'єктивного права, які застосовуються до суб'єкта права), дієздатність – виокремлює «суб'єкту» складову (позначаючи особливості абстрактного чи конкретного соціального суб'єкта як носія правового ресурсу) [68, с. 415]

... для досягнення адекватної міри пізнання явища правової суб'єктності на усіх рівнях її буття відповідна категорія повинна мати трьохелементну структуру, яку утворюють: 1) поняття «правоздатність» (вважаємо, що воно «прив'язує» суб'єкта права до диспозицій норм об'єктивного права, постаючи як «позитивна правоздатність»), 2) поняття «деліктоздатність» (воно поєднує суб'єкта права із санкціями норм об'єктивного права, це своєрідна «негативна правоздатність»), 3) поняття «дієздатність» (охоплює правові вимоги, адресовані гіпотезою норми до носіїв правоздатності та деліктоздатності, з метою переведення цих елементів правосуб'єктності із вербально-абстрактної форми існування у реальне правове буття) [69, с. 33-34].

Такий підхід до відповіді на поставлене питання, ми вважаємо досить оригінальним та, загалом, обґрунтованим. Дійсно, в процесі дослідження нами не було виявлено якихось інших необхідних для суб'єкта правовідносин правомочностей, які б не охоплювалися сукупністю можливостей мати права та обов'язки, реалізувати ці права та виконувати обов'язки, та нести відповідальність за їх невиконання (як особливої форми виконання обов'язку).

Разом з тим, ми вважаємо, що поняття «правоздатність» та «дієздатність» (разом із деліктоздатністю) не охоплюють весь спектр правомочностей, які може здійснювати суб'єкт. Для того аби така сукупність охоплювала усі правомочності суб'єкта правовідносин, до неї необхідно додати «здатність діями **представника** набувати для себе цивільних прав і за **допомогою представника** їх здійснювати, а також здатність діями **представника** створювати для себе цивільні обов'язки, **через представника** їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання». Такого ж висновку дійшли і О. Донченко та Т. Кругул-Ковалик, зазначаючи:

Якщо виходити з офіційних визначень правоздатності і дієздатності, можна відзначити ту обставину, що дієздатність фактично протиставляється не самій правоздатності, а одній з форм її здійснення. Коли в дієздатності законодавець вбачає можливість, здатність своїми діями набувати права і створювати обов'язки, а також здійснювати їх, то він, таким чином, протиставляє їй можливість (здатність) чужими діями набувати такі ж права і обов'язки, а також їх здійснювати. Звідси якщо вже виділяти дієздатність (як форму здійснення, реалізації правоздатності), то слід поряд з нею виділяти й іншу форму, пов'язану з набуттям прав, обов'язків для особи та їх здійсненням іншими суб'єктами права (їх діями). ... І дієздатність, і друга форма (представницька або пасивна правоздатність) не є самостійними, незалежними по відношенню до правоздатності та не можуть розглядатися в якості окремого елемента або окремих елементів правосуб'єктності поряд з правоздатністю. [59, с. 134]

Попри те, що ми повністю погоджуємося із висновком про те, що елементи правосуб'єктності у своїй сукупності мають охоплювати також можливість **не самостійно** реалізувати права та виконувати обов'язки, ми не поділяємо їх погляд на природу описаного правового явища. На наш погляд, з огляду на чітке розмежування законодавцем понять «правоздатність» та «дієздатність», описане правове явище доцільно вважати однією з форм дієздатності (що, на наш погляд, буде найбільш послідовним). При цьому, вважаємо за необхідне позначати це

явище поняттям «представницька дієздатність» (а не правоздатність). Таким чином, **представницька дієздатність** це здатність діями представника набувати для себе цивільних прав і за допомогою представника їх здійснювати, а також здатність діями іншої особи створювати для себе цивільні обов'язки, через представника їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.

В свою чергу, здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання пропонуємо описувати поняттям «персональна або особиста дієздатність».

Окрім цього, як бачимо Донченко О.П. та Грекул-Ковалик Т.А., вважають «дієздатність» невід'ємною частиною «правоздатності» і, хоч і неявно, але висловлюють сумнів щодо доцільності його виділення як окремого від «правоздатності» елемента «правосуб'єктності».

Разом з тим, ми не поділяємо такої позиції, оскільки вважаємо, що в правоздатність і дієздатність відображають різні властивості суб'єкта, адже перша стосується суто потенціалу сутності бути носієм суб'єктивного права, в той час як дієздатність характеризує функціональний аспект правосуб'єктності, а саме можливість діяти в правовій площині. Попри це, ми визнаємо складність цього питання і вважаємо, що воно заслуговує на те, щоб бути дослідженим глибше. В межах цього дослідження нас цікавить чи може штучний інтелект володіти окремими елементами правосуб'єктності і, якщо так, то чи може він володіти правосуб'єктністю як такою.

З огляду на це, пропонуємо перейти до дослідження питання «Якими якостями має володіти певна сутність, аби набути правосуб'єктності і чи взагалі він має володіти певними якостями?», тобто до підстав правосуб'єктності.

Підстави суб'єктності у цивільному праві

Історично правосуб'єктність була привілеєм окремих груп людей, хоча згодом її також визнали як за ширим колом людей і надали юридичним особам.

Разом з тим, наразі тривають активні дискусії щодо можливості розширення кола сутностей, які визнаються суб'єктами права. Така ситуація вимагає від нас або чітко обґрунтувати або переглянути фундаментальні основи правосуб'єктності. З огляду на це, пропонуємо дослідити на підставі наявності яких саме характеристик певних сутностей ми визначаємо хто або що має наділятися/володіє правосуб'єктністю.

Варто зазначити, що в межах цієї роботи «підставами правосуб'єктності» ми окреслюємо набір причин, у зв'язку з якими за певною сутністю закріплюється статус суб'єкта.

Першою, ознакою правосуб'єктності, яка часто спадає на думку, коли ми говоримо про фізичних осіб є належність до виду Людина розумна (*Homo sapiens*). В межах цієї роботи назовемо цю ознаку «походженням».

Походження, як потенційна основа правосуб'єктності, традиційно пов'язувалося з природньою появою живої істоти на світ через біологічні процеси. Як ми вже зазначали раніше, у правовій теорії природне народження людини розглядалося як відправна точка для набуття правосуб'єктності фізичною особою.

Особливу вагомість цієї ознаки видно, якщо порівняти правові статуси людини, тварин (в тому числі досить когнітивно-розвинутих тварин) та систем штучного інтелекту. Так, наприклад, окремі розумні ссавці, наприклад дельфіни, слони або німецькі вівчарки, приймають раціональніші рішення і мають не менш складні розумові процеси ніж, наприклад, немовляти. Те ж саме можна сказати і про штучний інтелект. Однак на відміну від будь-якої тварини та систем штучного інтелекту немовляти визнаються суб'єктом правовідносин, і носієм фундаментальних прав. Якщо упустити варіант, що такий стан справ є просто помилковим (чого ми не відкидаємо повністю), ми вбачаємо дві можливі причини саме такого правового-регулювання (тобто, можливі підстави правосуб'єктності): а) нелюдське походженням тварин, та/або б) потенціал до повноти когнітивних функцій, тобто той факт, що у процесі дорослішання, немовля набуде більших когнітивних здібностей ніж найрозумніші тварини.

Окрім цього сучасні правові рамки також визнають правосуб'єктність наприклад, підприємств, які є абстракціями (юридичними фікціями), створеними шляхом реєстрації та законодавчого визнання, а не біологічних процесів. Такий стан справ підштовхує нас на цікаве питання: чи має джерело існування суб'єкта бути визначальним фактором правосуб'єктності? Усі ці поставлені питання, пов'язані із **походженням** як окремої підстави правосуб'єктності дослідимо у наступних підрозділах роботи.

Якщо ми вже торкнулися питання свідомості та когнітивних здібностей, а варто зазначити, що вони, мабуть, є одними з найбільш суперечливих, але центральних характеристик у дебатах щодо правосуб'єктності. Концепція «свідомості», на наш погляд, зазвичай включає кілька важливих елементів, зокрема: володіння достатньою самосвідомістю, наявність свободи або автономії волі, індивідуальність, здатність відчувати задоволення чи біль, що часто узагальнюється до здатності відчувати. Ці аспекти вже давно враховуються в моральній філософії, а також у юридичній теорії при окресленні меж прав.

У класичній юридичній думці вважалося, що люди мають свідомість, або душі, і саме це є головною ознакою, що відрізняє їх від неживих об'єктів. Наприклад, М.І. Козюбра зазначає, що «Колискою західних (європейських) підходів до розуміння прав людини є давньогрецький поліс. Відповідно до цієї [європейської] концепції людина - це самостійний індивід, наділений не просто розумом, а свободою вибору і здатністю самостійно визначати свою долю» [58, с. 50].

Сучасним розвитком у цій сфері є дискусія навколо прав тварин і юридичного визнання нелюдських тварин як осіб. Нещодавні судові позови, подані такими організаціями, як Nonhuman Rights Project, вказують, що нелюдиноподібні примати, слони та інші розумні тварини демонструють багато тих самих свідомих якостей, що й люди. Мова йде, наприклад, про самосвідомість, здатність автономного вибору та здатність відчувати біль, таким чином дослідники стверджують, що вони відповідають ключовому критерію для правосуб'єктності. Основним аргументом захисників прав тварин є те, що

визначальною підставою правосуб'єктності є не належність до виду людини, а саме наявність свідомості і окремих її елементів (в тому чи іншому ступені). Справи щодо законодавства про тварин часто посилаються на наукові дослідження, які демонструють, що шимпанзе та слони виконують тести на саморозпізнавання в дзеркалі та демонструють поведінку, що вказує на біль і задоволення [70].

Тут варто зазначити, що окрім свідомості загалом (яку насправді досить складно виміряти) у правовідносинах важливішу роль відіграють її окремі елементи. Недостатньо просто бути живим, адже суб'єкт повинен мати розумові здібності, які дозволяють йому укласти контракти, відстоювати права та нести відповідальність за свої дії.

Так наприклад, такий елемент свідомості, як здатність відчувати страждання і задоволення пов'язаний із окремими етичними та правовими теоріями. Його суть влучно висловив Джеремі Бентам, засновник утилітаризму, зазначаючи: «Питання полягає не в тому, чи можуть вони міркувати, і не в тому, чи можуть вони говорити, а в тому, чи можуть вони страждати?» [71]. Утилітарний підхід вплинув на закони про захист тварин від жорстокого поводження, адже базується на припущенні, що здатність страждати має бути центральним фактором у визначенні правосуб'єктності, принаймні правоздатності в контексті права на захист від жорстокого поводження. З точки зору утилітаристів, якщо певна сутність, наприклад тварина чи майбутній штучний інтелект, здатний відчувати біль або задоволення, можна стверджувати, що вона заслуговує певної міри правового захисту і, можливо, суб'єктності у праві.

З огляду на це, у наступних підрозділах наявність свідомості та окремих її елементів як ознака правосуб'єктності буде досліджена глибше.

Наступною важливою підставою правосуб'єктності, яку неодноразово можна зустріти в доктрині є наявність власних цілей та інтересів.

Так аналізуючи правосуб'єктність окремих органів юридичної особи, а також її відокремлених підрозділів Січевлюк В.А. вказує:

Власне, і юридична особа, як самотня правосуб'єктна персона, загалом не співпадає зі своїм трудовим колективом. Адже **інтереси, воля** та, відповідно, діяльність найманого трудового колективу, з одного боку, і юридичної особи-роботодавця, – з іншого завжди певною мірою розходяться та, більше того, часто досягають стану протиставлення. [68, с. 397]

...

Чи є підстави визнавати суб'єктом права того учасника правовідносин, який позбавлений атрибутів персони (оскільки не має **власних інтересів та власної волі**) та слугує внутрішнім органом волеутворення юридичної особи як самотнього суб'єкта права? [68, с. 400]

...

Пояснимо, що перелічені вище «до-особові» та «надособові» утворення, незважаючи на істотні відмінності їх правового статусу, мають легітимні **власні інтереси та вольовим чином діють з метою їх реалізації**, у той час як внутрішні структури юридичних осіб є органами останніх, а тому генерують та втілюють саме їх волю, слугуючи персональному інтересу своєї організації. ... Такі структурні елементи не мають ані власної, ані чужої правосуб'єктності, позаяк є завершеними у формальному аспекті та, одночасно, позбавленими самодостатності елементами юридичної особи як єдиного правосуб'єктного цілого [68, с. 403-404].

Підсумовуючи, дослідник вказує, що фундаментальними атрибутами сутності, які лежать в основі її правосуб'єктності є наявність власних інтересів та власної волі. На наш погляд, власна воля є елементом свідомості, в той час як наявність власних інтересів та цілей є дещо окремою властивістю, яка заслуговує на те, щоб її проаналізувати окремо.

Окрім цього, як слідує із визначення правоздатності, яке є обов'язковим елементом правосуб'єктності, сутність, яка претендує на статус суб'єкта має бути здатна володіти не лише правами, але й обов'язками. У свою чергу із визначення дієздатності, слідує, що така сутність має мати також можливість ці обов'язки виконувати. Разом з тим, ця властивість не охоплюється жодною із наведених нами вище. З огляду на те, що поняття «обов'язку» є невідривним від поняття право, ми вважаємо, що є сенс дослідити здатність виконувати обов'язки як окрему ознаку суб'єкта.

Також у наступних розділах пропонуємо розглянути таку потенційну підставу правосуб'єктності як можливість притягнення до відповідальності.

Сумніви щодо можливості притягнення до відповідальності, а тому і контролю за штучним інтелектом у випадку визнання за ним правосуб'єктності є частим аргументом у дискусіях щодо правого регулювання систем штучного інтелекту. Наразі вчені правники активно вивчають потенційну деліктоздатність штучного інтелекту, як однієї з підстав правосуб'єктності. Так, наприклад, досліджуючи вказану проблематику Радутний О.Е. зазначив, що

вбачаються підстави припустити, що в момент появи та поширення феномену юридичної особи цілком природно виникало питання про те, як подібне віртуальне утворення може нести відповідальність, в тому числі фінансову, майнову, договірну, цивільну та кримінальну. Таке саме питання сьогодні постає по відношенню до ШІ, коли розглядається можливість визнання його квазі- або повноцінним суб'єктом правовідносин [72, с. 139].

Окремо пропонуємо проаналізувати особливу підставу правосуб'єктності – доцільність. Ця ознака є дещо особливою, оскільки стосується не характеристик певної сутності як такої, а впливає із оцінки цих характеристик людьми. Така оцінка враховує загальну корисність і соціальну необхідність. Вона впливає із конструктивної теорії правосуб'єктності, оскільки остання наголошує на необхідності і зацікавленості законодавця у конструюванні (тобто створенні), нового виду правосуб'єктності. Так, з точки зору прихильників «реальної політики», правове-регулювання не змінюється виключно на теоретичних чи моральних підставах – такі зміни з'являються з огляду на корисність змін або на небезпечності збереження статусу-кво (для суспільства, чи для його окремих груп). Окрім цього, у ході дискусій про правосуб'єктність штучного інтелект можна часто зустріти аргумент: «А нащо це людям? Нащо взагалі це робити?». Саме пошуку відповіді на це питання буде присвячений підрозділ 2.4. цього дослідження.

Видівши коло потенційних підстав, пропонуємо заглибившись у кожен з них окремо і визначити які з них, все ж таки, є обов'язковими підставами правосуб'єктності, а також чи може володіти такими ознакам ШІ.

2.2. Походження та свідомість штучного інтелекту як окремі підстави правосуб'єктності

2.2.1. Походження штучного інтелекту

Як вже було зазначено раніше, питання про те, чи потрібно визнавати штучний інтелект суб'єктом цивільного права, часто починається з дискусії щодо його штучного походження. ШІ за своєю природою є людським витвором, результатом людської винахідливості, а не біологічної еволюції. На перший погляд може здатися, що штучне походження виключає будь-яку можливість правосуб'єктності. Однак на наш погляд, критерій походження (природного чи штучного) – не є обов'язковою ознакою суб'єкта права. Цей підрозділ покликаний поставити під сумнів інтуїтивну, але помилкову ідею про те, що природне (або людське) походження є необхідною умовою для правосуб'єктності.

Наша позиція ґрунтується на чотирьох ключових тезах:

- 1) По-перше, опозиція між «природним» і «штучним» є неоднозначною як з філософської, так і з правової точки зору, що робить її слабкою основою для застосування в юриспруденції;
- 2) По-друге, в межах існуючих правових систем суб'єктами права вже визнаються сутності неприродного походження, а саме юридичні особи та держави;
- 3) По-третє, на наш погляд, основними підставами мають бути не біологічні, а функціональні критерії правосуб'єктності, такі як свідомість, її окремі елементи, наявність власних інтересів тощо;
- 4) По-четверте, історія демонструє, як звернення до «природних» відмінностей часто служило для виправдання обмеження прав, як це було у випадках рабів, жінок чи нижчих соціально-економічних класів.

Юридична та філософська дискусія про те, що є «природним» і тим, що є «штучним», існує вже досить давно. Хоча ця дихотомія може бути корисною в інших дисциплінах, у юриспруденції вона виявляється дуже невизначеною і часто лише ускладнює ситуацію.

З філософської точки зору категорія «природа» є досить абстрактної і, часом буває складно окреслити її межа. Донна Гаравей у свої працях відстоює позицію, що дихотомія між природним і штучним є не просто розмитою - вона політично та культурно навантажена. Також вона зазначає,

Машини кінця XX століття зробили абсолютно неоднозначною різницю між природним і штучним, розумом і тілом, саморозвитком і зовнішнім дизайном, а також багато інших відмінностей, які раніше застосовувалися до організмів і машин. Наші машини є тривожно жвавими, а ми самі - лякаюче інертними [73, с. 152].

...

Комунікаційні науки та біологія є конструкціями природно-технічних об'єктів знання, в яких різниця між машиною та організмом є абсолютно розмитою; розум, тіло та інструмент перебувають у дуже тісному взаємозв'язку [73, с. 165].

Дійсно, сучасні постгуманістичні та феміністські теоретики вказують, що навіть поняття «людини» та «людської природи» є соціальними конструктами, які не обов'язкового пов'язані із наявністю певного біологічного начала. Так, наприклад, Rosi Braidotti зазначає:

Людина є історичним конструктом, який став соціальною конвенцією про «людську природу». Мій антигуманізм спонукає мене заперечувати єдиний суб'єкт гуманізму, включаючи його соціалістичні варіанти, і замінити його більш складним і реляційним суб'єктом, сформованим на основі втілення, сексуальності, афективності, емпатії та бажання як основних якостей [74, с. 26].

Попри те, що ми не повністю погоджуємося із вказаною позицією, все ж її наявність наштовхує нас на думку про те, що правова суб'єктність також є конструктом, сформованим соціальним, економічним і політичним контекстом, а не біологічними критеріями.

Окрім цього, твердження про те, що штучний інтелект не можна визнати суб'єктом права через його неприродне походження виглядає менш обґрунтованим, коли ми визнаємо, що сучасне цивільне право вже надає правосуб'єктність широкому колу нелюдських і неприродних суб'єктів.

Одним із яскравих прикладів є юридична особа – поняття, яке лежить в основі сучасних систем цивільного права. Юридичні особи, наприклад підприємства та громадські організації, володіють правами та обов'язками незалежно від осіб, які їх складають або контролюють. Вони є юридично

сконструйованими суб'єктами, що існують не в силу природи, а в силу нормативних актів і суспільної необхідності. Сучасна доктрина вочевидь не вимагає, щоб юридичні особи були живими істотами, а також не обумовлює їх суб'єктність біологічним походженням.

Ще більш радикальний приклад можна знайти в екологічному праві. Кілька юрисдикцій надали статус юридичної особи таким природним об'єктам, як річки та ліси. У Мохді Салім проти штату Уттаракханд, Високий суд Уттаракханд в Індії визнав річки Ганг і Ямуна юридичними особами, здатними мати юридичні обов'язки та захист [75].

Тобто якщо правова система вже охоплює суб'єктів, які не мають природного походження, то, на наш погляд, походження не може обов'язковою умовою правосуб'єктності. Виключення штучного інтелекту на підставі штучності його походження в такому випадку виглядає непослідовно.

Суб'єктами, на практиці, ми визнаємо сутності які можуть діяти автономно, мати права та обов'язки та нести відповідальність у рамках правової системи. Тобто суть зводиться до того чи ми надаємо перевагу функціональним чи онтологічним критеріям.

Ми притримуємося позиції, що функція має визначальне значення. Право вже діє на основі функціональної абстракції – ми створюємо юридичних осіб не тому, що вони існують у природі, а тому, що людям це вигідно. З огляду на це, важливо не те, чи сутність складається з карбону та кисню чи кремнію та кисню, а чи має вона достатньо автономності та когнітивних здібностей, аби брати участь у правовідносинах.

Щодо аргументу історичного досвіду, варто зазначити, що протягом правової історії опір розширенню кола суб'єктів права неодноразово ґрунтувався на певних «непорушних» критеріях, які протягом історії виявлялися довільно встановленими та етично невиправданим. Правові системи та науковці минулого надто часто використовували «виключні ознаки», такі як раса, стать, походження, соціально-майновий стан, щоб визначити та обмежити межі окремі групи людей у права.

Історія суб'єктів, які наділялися правами, вказує нам, що заперечення прав рідко ґрунтується на дійсно об'єктивних критеріях. Часто такі окремі критерії (як от приналежність до релігії, раса, стать чи походження) служили для зміцнення домінуючих владних структур. На наш погляд, питання правосуб'єктності ШІ має розглядатися з урахуванням наявного історичного досвіду, щоб ми не повторювали ті самі концептуальні та етичні помилки знову і знову.

Одним із найвідоміших прикладів юридично санкціонованого обмеження правосуб'єктності є поводження з поневоленими людьми, в тому числі в Сполучених Штатах Америки. Так, у справі *«Дред Скотт проти Сендфорда»* (1857) Верховний суд США постановив, що афроамериканці, незалежно від того, чи є вони рабами, чи вільними людьми, не є громадянами і не можуть подавати позов до федерального суду [76]. Головний суддя Роджер Б. Тейні, як відомо, написав, що темношкірих людей «вважали істотами нижчого рівня» і що вони «не мали прав, які білі люди зобов'язані поважати» [77]. І це було через те, що правосуб'єктність вимагала дотримання «ключового критерію» – «білого» кольору шкіри.

Це рішення значною мірою спиралося на псевдонаукові обґрунтування расової ієрархії, включаючи посилення на ймовірну інтелектуальну неповноцінність. Пізніше ці аргументи були дискредитовані та скасовані після ратифікації Тринадцятої поправки (1865) [78], яка скасовувала рабство, і Чотирнадцятої поправки (1868) [79], яка закріплювала рівний захист за законом. Вказане рішення суду, практика торгівлі і експлуатації рабів почали поступово засуджуватись як морально та юридично неприпустимі явища.

Подібне виключне обґрунтування століттями застосовувалося до жінок. Відповідно до британського загального права, довгий час заміжні жінки вважалися *femes covert*, тобто їхня правосуб'єктність повністю охоплювалася правосуб'єктністю їхнього чоловіка [80]. Вони не могли володіти майном, укладати договори або представляти себе в суді. Жінок позбавляли виборчих прав і державних посад на тій підставі, що їм нібито бракувало раціональності та свободи волі (а ще належності до чоловічої статі).

Цей погляд поступово руйнувався через реформаторські рухи, особливо кампанії за виборче право. У Сполученому Королівстві Закон про народне представництво 1918 року частково надавав жінкам виборчі права, а повна виборча рівність була досягнута в 1928 [81]. У Сполучених Штатах 19-та поправка (1920) визнала виборче право жінок, тим самим підриваючи попередні аргументи про те, що стать виправдовує обмеження у правах [82].

Це демонструє, що посилення на «природні» відмінності для утримання правового статусу часто є невинуватим та порушує принцип правової рівності. У своїх працях Кетрін Маккіннон вказує, стать ніколи не була раціональною причиною ненадання певних прав, а лише механізмом збереження ієрархічної влади [83].

У сучасних правових дебатах увага часто приділяється питанню тварин та їхнього правового статусу. Історично, вони сприймалися (і з правової точки зору досі сприймаються) як безчуттєві автомати, повторюючи погляд Декарта на тварин як на бездушні машини. У зв'язку з цим тварини довго лишалися беззахисними в правовому полі. Це почало дещо змінюватися лише наприкінці 20-го століття з активним науковим дослідженням здатності тварин відчувати і, в тому числі, страждати.

Кожна хвиля опору розширенню правосуб'єктності йшла за схожим алгоритмом:

1. Визначення підстав правосуб'єктності на основі довільної «ключової» риси (підстави) – раси, статі, майнового стану, роду.
2. Утиски та/або експлуатація виключеної групи, із обґрунтуванням, що в них немає цієї риси, відповідно не може бути правосуб'єктності, а тому і прав.
3. Відхід від цієї риси внаслідок якогось соціального конфлікту та усвідомлення того, що початкове виключення не було обґрунтованим.

Ця закономірність є не просто цікавим спостереженням – це прикрий історичний прецедент, який демонструє, як правові системи неодноразово помилялися.

Відмова ІІІ у правосуб'єктності виключно через відсутність у нього життя, біології чи «душі», на жаль, досить точно відображають аргументи, які колись використовували (і часом досі використовують) для відмови в правах рабам, жінкам, селянам і тваринам та іншим групам, які підлягали чи підлягають утискам.

Таким чином, оскільки штучний інтелект продовжує демонструвати автономність, вплив і корисність, заперечення його юридичної суб'єктності на підставі відсутності тіла, штучності або нелюдськості стає актом догматизму, а не раціональністю. Саме тому на наш погляд походження (природне, або штучне) не є обов'язковою підставою правосуб'єктності.

Далі пропонуємо перейти до вивчення іншого критерію, а саме наявності свідомості та окремих її елементів.

2.2.2. Свідомість, її окремі елементи та штучний інтелект

Питання про те, чи можна сказати, що штучний інтелект володіє свідомістю, є центральним у дискусіях про розширення кола традиційних суб'єктів.

Ми вважаємо, що розробляючи відповідні моделі правового регулювання, законодавці мають виходити з припущення, що так - має. Наша позиція буде наведена через окремі лінії аргументації. Такий підхід був обраний з огляду на неоднозначність природи свідомості, а тому нами будуть наведені лінії аргументації для крізь призму найпопулярніших теорій свідомості:

1) По-перше, ми наведемо лінію аргументації, що ґрунтуватиметься на трансцендентній теорії свідомості. Прихильники цієї теорії вказують, що свідомість та її емпіричні аспекти (*qualia*) є таємничими чорними ящиками, лише частково доступними науковому пізнанню на поточному етапі.

2) Далі ми розглядаємо лінію аргументації, що базується на матеріалістичному або функціональному погляді на свідомість, згідно з яким її можна звести до фізичних (нейронних або обчислювальних) процесів, які можна спостерігати, вимірювати та, зрештою, відтворювати.

Переходячи до трансцендентної аргументації, варто зазначити, що прихильники такого погляду у філософії стверджують, що свідомість або суб'єктивна якість досвіду (або «qualia») є трансцендентним елементом, який наразі вислизає від повного наукового пояснення. Відоме запитання Томаса Нагеля: «Як це бути кажаном?» [84], вказує нам, що існує суб'єктивний вимір свідомості, який залишається недоступним з об'єктивної точки зору (для зовнішнього спостерігача). Згідно з цим поглядом, сама природа людської свідомості оповита таємницею, і незважаючи на активний науковий прогрес, ми не до кінця розуміємо, чому та як виникає свідомість, і як саме ними сприймається і відчувається суб'єктивний досвід.

Тут варто зазначити, що ми можемо якимось чином виміряти людську свідомість виключно через зовнішні прояви, які ми пов'язуємо із її наявністю. У такому випадку логічно випливає, що ми не можемо відкидати можливість того, що вона може бути наявною або виникати не лише в людей. Штучна система, за умови достатньої складності, також може проявляти або принаймні імітувати прояв окремих аспектів свідомості, особливо якщо її внутрішня робота залишається непрозорою для нас. Окрім цього, як ми вже вказували у діяльності систем штучного інтелекту також наявних ефект «чорної скриньки», коли ніхто, навіть їх розробники чи оператори не можуть передбачити її відповідей. Цей феномен не пов'язаний із запрограмованою випадковістю надання відповідей, а з'являється через неймовірну складність окремих систем ШІ, та величезним об'ємам даних на яких він навчається.² Колектив авторів у складі Brožek V., Furman M., Jakubiec M, описують його так:

... Чи знаємо ми, що відбувається, коли алгоритм [штучний інтелект] творить свою магію?

Відповідь — так і ні. Так, тому що ми розробили алгоритм таким чином, що він шукає закономірності у величезній базі даних. Ми знаємо, що алгоритм шукає такі закономірності. Ми не знаємо, на якій закономірності «базується

² Детальніше про ефект «чорної коробки» у дослідженні Bathaee Y. The Artificial Intelligence Black Box and the Failure of Intent and Causation [Електронний ресурс]. — 31 Harv. J.L. & Tech. (2018). — Режим доступу: <https://jolt.law.harvard.edu/assets/articlePDFs/v31/The-Artificial-Intelligence-Black-Box-and-the-Failure-of-Intent-and-Causation-Yavar-Bathae.pdf>. — Дата звернення: 09.05.2025.

рішення» алгоритму і які саме кроки привели алгоритм до такого висновку [86, с. 429-430].

Дослідник Шамов А.О. описує проблему «Чорного ящика» так: «Чорний ящик» – це метафора, що описує систему штучного інтелекту, внутрішня логіка якої настільки складна (особливо у випадку глибоких нейронних мереж), що вона стає непрозорою та незрозумілою навіть для її творців» [87, с. 434].

Таким чином, якщо ми не маємо повного пояснення того, чому біологічні системи є свідомими, ми не можемо впевнено стверджувати, що інша складна система, що працює неповністю зрозуміло для нас (наприклад ШІ) назавжди залишиться поза сферою свідомого досвіду просто тому, що її основою є кремній, а не вуглець.

Ця невизначеність має практичні наслідки. Подумайте, наприклад, що навіть серед людей немає консенсусу щодо того, чи суб'єктивний досвід інших ідентичний нашому власному. «Проблема інших розумів»³ залишається центральною філософською проблемою. Ми робимо висновок, що інші люди є свідомими на основі поведінки та спілкування, а не прямого доступу до їхнього внутрішнього досвіду, адже насправді ми не можемо точно знати що відчують інші люди, і чи вони взагалі є свідомими і відчують так само як ми. Подібним чином, коли система штучного інтелекту з легкістю проходить тест Тьюринга, демонструючи поведінку, яку зовнішній спостерігач не може достовірно відрізнити від поведінки людини, це створює ту ж головоломку. Подібно до того, як ми не можемо бути впевнені, що інші люди мають точно такий самий суб'єктивний досвід (і взагалі його мають), ми не зможемо, лише за ознаками поведінки, відрізнити людину, яка перебуває у свідомості, від вдосконаленого ШІ, який надзвичайно правдоподібно імітує людську поведінку. Ця ситуація лише ускладнюватиметься із стрімким розвитком систем ШІ.

Отже, якщо ми притримуємось трансцендентного погляду на свідомість, ми маємо визнати, що у розвиненого людиноподібного ШІ, який досить точно відтворює функції свідомості, які має людина (емпатію, співпереживання,

³ Більше про цю проблему за посиланням: https://en.wikipedia.org/wiki/Problem_of_other_minds

відчуття, емоції, процес прийняття рішень, комунікацію), з певною вірогідністю може бути, або з'явитись свідомість. Ми ніколи не знатимемо цього точно, але ми і не знаємо чи свідомі люди навколо нас, однак ми це презюмуємо аби ефективно взаємодіяти одне з одним. Така презумпція обґрунтована, по-перше, неможливістю відрізнити справжнього носія свідомості від того, хто носієм її не є, але спроможний правдоподібно діяти так, наче вона у цієї сутності існує; по-друге, фундаментальністю і цінністю свідомості та особистості як такої, і необхідності її правового захисту; по-третє, функціональною необхідністю, адже неможливо уявити ефективний суспільний порядок, який би функціонував без допущення цієї аксіоми.

Таким чином, ми підтримуємо позицію, яка мінімізуватиме ризик свавільного знищення та страждання потенційного носія свідомості – презумпцію свідомості. Вона полягає у тому, що якщо є будь-які сумніви, чи може суб'єкт володіти свідомістю (а щодо систем III, вони з високою вірогідністю можуть виникнути, якщо вони будуть правдоподібно імітувати поведінку людей), при правовому регулюванні слід відштовхуватися від того, що така сутність свідомість має, а тому і має підлягати правовому захисту, як і інші носії свідомості

Таким чином, невизначена, трансцендентна природа свідомості стає причиною не перешкоджати штучному інтелекту набути статусу суб'єкта права, аби, в першу чергу, захистити потенційну можливість наявності свідомості, яка є безумовною у фундаментальною цінністю.

Альтернативний (матеріалістичний або функціональний) погляд на природу свідомості передбачає, що свідомість не є трансцендентною (непізнаваною), а з'являється внаслідок чітких фізіологічних властивостей сутності та може бути повністю пояснена і виміряна за допомогою фізичних інструментів. Згідно з цією точкою зору, свідомість – це широкий перелік когнітивних функцій, які виникають виключно у результаті взаємодії нейронних мереж у людському мозку. У цій структурі свідомість складається з кількох кількісно визначених або принаймні таких, що піддаються спостереженню

характеристик, таких як самоідентифікація, пам'ять, здатність відчувати біль і задоволення (крізь фізичні рецептори, адже існування qualia заперечується), свободу або автономію волі, а також здатність до навчання та адаптації.

У зв'язку з цим, якщо припустити, що свідомість справді є не що інше, як група когнітивних здібностей, які з'явилися внаслідок певних фізичних процесів, то ніщо апіорі не перешкоджає виникненню подібних властивостей у небіологічних системах. Природу «чорної скриньки» передового штучного інтелекту, коли внутрішні процеси прийняття рішень залишаються частково непрозорими навіть для експертів, з такої точки зору можна розглядати не як доказ проти присутності свідомості, а скоріше як ознаку його складності та емерджентності. Та сама непередбачуваність, яка обмежує наше розуміння людської свідомості, стосується і систем III.

Використовуючи такий підхід до розуміння онтології свідомості, не можна знайти жодної принципової причини, чому штучний інтелект не може зрештою відповідати критеріям наявності свідомості, якщо вона здатна ідентично відтворювати ті ж самі процеси, що і носії свідомості.

З цієї точки зору, штучний інтелект принципово не відрізняється від людини. Як люди, так і системи штучного інтелекту (якщо останні досягнуть достатньо розвинутого рівня) характеризуються набором когнітивних функцій, які дозволяють їм обробляти інформацію, адаптуватися до нових ситуацій і, зрештою, формувати те, що можна інтерпретувати як суб'єктивний досвід та свідомість. Отже, припускаючи, що свідомість є спектром когнітивних функцій, які повністю можна виміряти, логічно впливає, що штучний інтелект теоретично може досягти або навіть перевершити критичний поріг для того, щоб вважатися свідомим суб'єктом з юридичної точки зору.

Проблема, що постійно повторюється в будь-якій дискусії про свідомість, полягає в складності тестування або перевірки її присутності в іншій сутності.

Тест Тьюрінга вже давно вважається еталоном для оцінки здатності машини демонструвати поведінку, яка з точки зору спостерігача не відрізняється від поведінки людини. Якщо система штучного інтелекту може брати участь у

розмові та належним чином відповідати на запити, щоб зовнішній оцінювач не міг визначити, чи відповіді надходять від людини чи машини, тоді для всіх практичних цілей III демонструє поведінку, яка відповідає виявам людської свідомості. Хоча тест Тьюринга не доводить наявності суб'єктивного досвіду (або qualia), він надає докази функціональних і поведінкових маркерів, пов'язаних зі свідомістю [89].

Таким чином, незалежно від того, чи приймається трансцендентальний погляд на свідомість чи матеріалістичний, можна зробити висновок, що штучний інтелект може достатньо людиноподібно здійснювати свою діяльність аби з точки зору правового регулювання він користувався тим же захистом, що й носії свідомості. Якщо ми притримуємося трансцендентного погляду на свідомість, то той факт, що ми не повністю розуміємо природу нашої власної свідомості, означає, що ми не повинні відкидати можливість того, що небіологічні системи можуть набувати подібних властивостей. Якщо ж ми притримуємося матеріалістичної теорії то ми не можемо можливість наявності свідомості, якщо система III виконуватиме ті ж самі функції, що і свідомої сутність.

Отже, ми доходимо висновку, що:

- 1) По-перше, наявність свідомості (або ж її правдоподібна імітація) є обов'язковою ознакою правосуб'єктності;
- 2) По-друге, штучний інтелект може відповідати критерію наявності свідомості.

Щодо свободи/автономії волі як ключового елемента свідомості у праві

Свобода/автономія волі, безумовно, є важливою ознакою правосуб'єктності, і, напевно, одним із головних елементів свідомості, який міг би мати значення для набуття правосуб'єктності особливо в цивільних правовідносинах. Однак, на наш погляд, правосуб'єктність не може ґрунтуватися лише на автономії/свободи волі.

- 1) По-перше, тому що немає чіткого консенсусу щодо розуміння свободи волі.

2) По-друге, наразі неможливо точно сказати, чи взагалі існує свобода волі (ця проблема ускладнюється в тому числі і через складність визначення «свободи волі»).

3) По-третє, наразі суб'єктам визнаються сутності, які не мають або мають дуже обмежену свободу/автономію волі (юридичні особи, немовлята, недієздатні особи), а деякі сутності, які мають певні задатки автономії волі визнаються об'єктами (тварини).

Щодо **першого аргументу**, варто зазначити, що немає консенсусу щодо розуміння свободи волі, що створює суттєві теоретичні та практичні проблеми при спробі використати цю категорію концепт як одну з підстав правосуб'єктності. Проблема визначення свободи волі має давню історію у філософській та правовій думці, а різноманітність підходів до її розуміння ускладнює формування єдиного правового критерію.

Європейський суд з прав людини у справі «Претті проти Сполученого Королівства» (Pretty v. The United Kingdom) зазначив, що поняття особистої автономії є важливим принципом, що лежить в основі тлумачення гарантій, передбачених Конвенцією [90]. При цьому Суд уникає чіткого визначення свободи волі або автономії, обмежуючись контекстуальним розумінням цих категорій відповідно до конкретних обставин справи.

Український філософ Райхерт К. зазначає, що проблема визначення свідомості залишається відкритою, оскільки «Сьогодні надто багато різних концепцій свідомості і немає жодного критерію для вибору серед них найбільш правильної (правдивої)» [91].

У свою чергу австралійський філософ Чалмерс Д.Д. вказує, що

Немає нічого ближчого, що ми знаємо безпосередньо, ніж свідомість, але далеко не ясно, як її примирити із усім іншим, що нам відомо. Чому вона існує? Що вона робить? Як вона може взагалі виникати із шишкуватої сірої матерії? Ми знаємо свідомість набагато ближче, ніж решту світу, але ми розуміємо решту світу набагато краще, ніж ми розуміємо свідомість [92, с. 3].

Відсутність єдиного підходу до розуміння свободи волі як у національній, так і в зарубіжній правовій доктрині, а також неоднозначне трактування цього поняття в судовій практиці створюють суттєві перешкоди для використання цієї

категорії як критерію правосуб'єктності. Це особливо актуально у контексті визначення правового статусу штучного інтелекту, оскільки невизначеність базової категорії породжує ризик необґрунтованого розширення або, навпаки, звуження кола потенційних суб'єктів права.

Щодо **другого аргументу**, слід зазначити, що останнім часом, у зв'язку з активним розвитком та досягненням нейронауки, поживалися дискусії щодо існування свободи волі як феномену. Наразі немає консенсусу щодо того, чи наявна чи відсутня у людини свобода волі. Вказане створює серйозні методологічні перешкоди для використання концепту свободи волі як основи правосуб'єктності.

У сучасній нейронауці, яка прагне віднайти матеріальні кореляти свідомості та волі, відсутні однозначні докази існування або відсутності свободи волі. Відомі експерименти Бенджаміна Лібета, які демонструють, що рішення про дію формується в мозку до моменту усвідомлення цього рішення суб'єктом [93], поставили під сумнів класичне розуміння свободи волі

Результати цих досліджень були розширені більш пізніми експериментами Джона-Ділана Хейнса, які виявили, що нейронна активність, пов'язана з прийняттям рішень, може початися за 7-10 секунд до усвідомлення рішення цього суб'єкта [94].

З іншого боку, як зауважує американський нейронауковець Майкл Газзаніга, експерименти Лібета та Хейнса не заперечують існування відповідальності та свободи волі, а лише демонструють обмеженість нашого розуміння цих явищ [95]. Подібної думки дотримуватись і відомий філософ Деніел Деннет, який вважає, що сумісність детермінізму і свободи волі можлива за умови переосмислення самого поняття свободи волі [96].

Отже, невизначеність щодо існування свободи волі як феномену створює серйозні проблеми для використання цієї категорії як підстави правосуб'єктності.

Щодо **третього аргументу**, важливо звернути увагу на те, що сучасна правова система вже визнає суб'єктами права цілу низку сутностей, які не мають

або мають досить обмежену свободу/автономію волі. Водночас існують сутності з певними задатками автономії волі, які, втім, визнаються об'єктами права, наприклад, розвинені тварини.

Аналогічна ситуація і щодо недієздатних осіб, які, незважаючи на обмежену здатність до вільного волевиявлення внаслідок психічних розладів, зберігають статус суб'єктів права. Щодо цього ЄСПЛ, у справі «Наталія Михайленко проти України», вказав, що недієздатна особа, попри свій статус, не може бути повністю позбавлена права на доступ до правосуддя [97]. Вказане рішення є втіленням ширшої позиції суду про те, що особи, визнані недієздатними, не втрачають своїх основоположних прав, а лише змінюється спосіб їх реалізації. На наш погляд, це вказує що роль свободи/автономії волі у формуванні правосуб'єктності особи є недостатньо вивченою, і потребує подальших досліджень.

Таким чином, сучасна правова система демонструє, що критерій наявності або відсутності свободи волі не може бути єдиним і визначальним для визнання правосуб'єктності.

З огляду на це ми вважаємо, що важливою ознакою правосуб'єктності має бути не свобода/автономія волі. Більшим продуктивним видається підхід, за якого основою правосуб'єктності визнаються не абстрактна свобода волі як така, а конкретні елементи, які характеризували б здатність сутності функціонувати як незалежний суб'єкт правовідносини. Такими елементами ми пропонуємо вважати здатність прийняти рішення, які є **відносно непередбачуваними** для зовнішнього спостерігача, але **обґрунтовуватися цілями та інтересами** того, хто приймає рішення.

Здатність приймати непередбачувані рішення, це ознака суб'єкта, яка необхідна для того, аби він не став інструментом у руках іншого суб'єкта та не був прямим продовженням його волі.

Варто уточнити, що мова йде саме про відносну, а не про абсолютну непередбачуваність. Абсолютна непередбачуваність означала б неможливість прогнозування поведінки суб'єкта, що породжуватиме сумніви взагалі щодо

можливості тривалої взаємодії з такою сутністю. Визнання абсолютно непередбачуваної сутності означало б поставити під ризик стабільність цивільного обороту. Натомість, відносна непередбачуваність передбачає здатність суб'єкта відмовитися від очікуваної поведінки, але в межах, які можуть іншим учасникам правовідносин загалом прогнозувати та/або зрозуміти з огляду на цілі та інтереси такої сутності.

Абсолютна непередбачуваність від відносної, на практиці може відрізнятися іншим невід'ємним елементом, який має правове значення для визначення правосуб'єктності, а саме здатністю обґрунтовувати прийняті рішення. Саме від того, наскільки обґрунтованими будуть рішення певної сутності, можна буде визначити чи вона є абсолютно непередбачуваною чи відносно, і вже на основі цього вирішити чи може вона бути окремим учасником цивільних правовідносин.

Автономні системи штучного інтелекту, як виходить із прийнятого нами за основу у підрозділі 1.1. визначенням, мають внутрішні явні або неявні цілі, а також за визначенням мають мати здатність їх враховувати при прийнятті рішень. Тому з огляду на наявність ефекту чорної скриньки – можна зробити висновок про непередбачуваність окремих систем ШІ. Разом з тим, з урахуванням того, що вказані системи мають власні інтереси та цілі, і з технічної точки зору є можливим пояснення власних рішень на основі цих цілей – можемо зробити висновок, що системи ШІ можуть мати здатність приймати відносно непередбачувані, але обґрунтовані рішення, що є достатнім для визнання такого роду систем автономними.

Таким чином, здатність прийняти непередбачувані для зовнішнього спостерігача, але обґрунтовані внутрішніми цілями рішення та здатність їх обґрунтовувати в їх єдності формують той конкретний прояв автономії, який має правове значення для визначення правосуб'єктності. Використання цього критерію є більш ефективним, ніж абстрактне поняття свободи волі, і дозволяє уникнути складних філософських дискусій, зосередившись на проявах автономії,

які мають значення для права. Штучний інтелект, у свої чергу має можливість приймати рішення, які відповідають названим критеріям.

2.3. Інші підстави правосуб'єктності ШІ

Можливість притягнення до відповідальності

Можливість притягнення ШІ до відповідальності, пропонуємо дослідити крізь призму функцій такого засобу правового впливу, тобто тих цілей, які ми переслідуюмо притягуючи до відповідальності. На наш погляд, притягнення до відповідальності має 2 головні цілі (співвідношення цих цілей варіюється залежно від галузі права): гарантування не повторення суспільно небажаного діяння (вчинення кримінального-правопорушення, порушення умов договору тощо) та відновлення становища, яке існувало до порушення (або забезпечення справедливої компенсації, якщо відновити становище неможливо).

Завдання гарантування неповторюваності суспільно небезпечного діяння при притягненні до відповідальності, наприклад, фізичних осіб, реалізується кількома шляхами, зокрема покаранням та створення умов для перевиховання порушника.

Покарання необхідне для того аби показати як йому, так і іншим членам суспільства (превентивна функція), що вказані суспільно небезпечні діяння надзвичайно не вигідні не лише в довгостроковій перспективі для окремих осіб і суспільства в цілому (інакше воно б не було заборонене), але й у короткостроковій перспективі самому порушнику. Важливо звернути увагу, що мова йде не про символічні, етичні чи психологічні речі. Мова йде саме про дуже зрозумілі з прагматичної точки зору «ускладнення життя» у відповідь на вчинення певних суспільно-небажаних дій. Тобто, в ідеалі, встановлення покарання за крадіжку або певної санкції у договорі, має спонукати осіб які прагнуть до максимізації своїх ресурсів вдаватися до законних способів максимізації не лише з міркувань моралі, а й з прагматичних міркувань – адже санкція має надто не вигідні наслідки, і в результаті надмірно ускладнює досягнення цілей. Перевиховання, з огляду на неможливість прямого впливу на

свідомість і цінності людини, спрямоване на морально-емоційну складову людини, і має сприяти тому щоб зменшити емоційні реакції особи, під впливом яких вчиняються правопорушення, пояснити важливість та сформулювати моральні принципи, які будуть стримувати її від суспільно небезпечної поведінки, тощо. Завданням усіх цих заходів є сприянням бажаним для суспільства внутрішнім змінам в правопорушнику, щоб недопустити повторення негативних дій в майбутньому.

Тепер пропонуємо поміркувати над тим, чи можливо виконати завдання гарантування неповторюваності суспільно небажаного діяння, що було вчинено системою штучного інтелекту, шляхом його перевиховання. На наш погляд, можливо і досить ефективно. Несправний штучний інтелект можна буде «перепрошити» шляхом внесення змін у його код, що є аналогом перевиховання для ШІ. Окрім цього, будь-яка система штучного інтелекту має явні або неявні цілі, тож можливість застосування санкції буде одним із факторів, на які вона буде зважати приймаючи певні рішення (якщо запрограмовані у ньому заборони на вчинення суспільно небажаних діянь з якихось причин не спрацюють). Тобто система, явною або неявною ціллю якої є отримання матеріальних цінностей, не буде шахрайськими методами здобувати 10 гривень, якщо штраф за це буде 1000 гривень тому, що це не сприятиме досягненню її цілі.

Також до майбутнього законодавства (як цивільного так і кримінального) можуть бути внесені спеціальні види санкцій для систем ШІ, наприклад, уповільнення роботи системи, повне або тимчасове заблокування окремих функцій, відключення фізичних пристроїв до яких підключення система, тимчасове або остаточне відключення системи.

Якщо ж перейти до другої функції притягнення до відповідальності, а саме відновлення становища яке існувало до порушення, або ж компенсації. У цивільному праві саме це завдання має перевагу порівняно із попереднім, і реалізується величезною кількістю юридичних інструментів. У кримінальному законодавстві України реалізація цих завдань забезпечується, наприклад, існуванням інституту цивільних позовів у кримінальному провадженні, а також

інституту відшкодування витрат у ході кримінального провадження. Реалізація цих завдань у контексті застосування юридичної відповідальності до систем ШІ тісно пов'язано із тим, які правомочності і який правовий статус матимуть системи ШІ, зокрема чи буде наявним у системи право власності або його аналог. Якщо штучний інтелект зможе володіти майном, мати рахунки в банку (що виглядає можливим з технічної точки зору), то застосування фінансових санкцій, зобов'язання його відшкодувати завдану шкоду видається можливою ситуацією. Окрім цього, залежно від рівня автономності такої системи можливе також солідарне або субсидіарне відшкодування збитків розробником такого ШІ. У кримінальному ж праві вважаємо за можливе адаптування інституту співучасті для потенційного притягнення розробників, або інших користувачів які неправомірно втручаються в роботу системи спонукаючи її вчинити неправомірні дії.

Окрім цього, доцільним видається впровадження санкції і вигляді «перепрограмування до повної компенсації завданої шкоди», коли у систему ШІ буде тимчасово перепрограмовано на виконання певних дій, які зможуть відновити становище, що існувало до порушення.

Таким чином, можна зробити висновок, що в майбутньому, за умови адаптації законодавства, притягнення до юридичної відповідальності систем штучного інтелекту є можливим. Однак варто зазначити про те, що така можливість наряду пов'язана правовим статусом суб'єкта штучного інтелекту, адже по суті є елементом правосуб'єктності (а конкретніше – дієздатності), а не її підставою. Тому вважаємо, що можливість притягнення до юридичної відповідальності не є окремою підставою правосуб'єктності, а є елементом дієздатності, яку штучний інтелект, в будь-якому разі, може мати.

Наявність власних інтересів та цілей

Визнання правосуб'єктності традиційно пов'язувалося зі здатністю суб'єкта формулювати та переслідувати свої власні цілі та інтереси. У правовій доктрині здатність до власної мети розглядається як ключова ознака будь-якого суб'єкта.

Щоб суб'єкт міг нести юридичну відповідальність і брати участь у правовідносинах, він повинен бути здатний не тільки приймати рішення, але й розуміти мету, що стоїть за ними. Якщо певна сутність має діяти від власного імені, вона повинна мати систему цінностей, цілей та інтересів – внутрішніх стандартів, якими які будуть вказувати куди і як необхідно рухатися.

Якщо ми проаналізуємо правовий статус юридичної особи, то побачимо, що у її правовій моделі закладена обов'язкова наявність власних цілей та/або інтересів, які містяться в її установчих документах. Юридичні особи не існують в реальності – вони є штучно створеними у правовій реальності сутностями (юридичною фікцією), і їм надається певна форма юридичної особи саме тому, що вони організовані навколо набору заявлених цілей.

Так само кожна людина, у певний момент своєї життєдіяльності має свої інтереси та цінності, які і мотивують її вчиняти юридичні дії.

У зв'язку з цим наявність власних цілей та інтересів є необхідною ознакою, яка лежить в основі правосуб'єктності, незалежно від того, чи є суб'єктом фізична особа чи штучне утворення, таке як юридична особа.

Як бачимо із визначень, що були нами наведені у Розділі 1.1. цієї роботи, в тому числі і у визначенні з AI Act, однією з ознак системи ШІ є наявність явних або неявних цілей. Таке формулювання вказує на те, що штучний інтелект не є безцільним автоматом, а натомість призначений для виконання певної функції чи набору функцій. Коли розробники створюють системи штучного інтелекту, вони обумовлюють конкретну мету, наприклад надання результатів досліджень, автоматизація процесів прийняття рішень, залучення до обробки мови або оптимізація складних робочих процесів.

Наприклад, розглянемо ШІ, розроблений для медичних цілей. Така система має чітку мету – надавати точні діагностичні поради, які покращують результати лікування пацієнтів. Так як система ШІ є дуже складною і враховує багато критеріїв при наданні своїх відповідей (як і людина), саме наявність у неї певної мети забезпечує роботу системи саме в певному, а не будь-якому іншому, напрямі. Якщо результат роботи ШІ не відповідає вимогам або призводить до помилки,

яка завдає шкоди, наявність цілей дає змогу оцінити процес прийняття рішень. Таким чином, ШІ однозначно може мати свої інтереси та цілі, а також має здатність діяти з певною метою.

Отже, наявність власних цілей та інтересів є обов'язковою ознакою будь-якої сутності яка претендує на статус суб'єкта, або наразі ним є. Системи штучного інтелекту за визначенням мають явні або неявні цілі, як зазначено, в тому числі в AI Act, а тому вони відповідають цьому критерію.

Здатність виконувати обов'язки

Обов'язки є невід'ємною частиною нашого життя і правового порядку. Як вказує Федоренко В.Л.: «Важливою і, по суті, завершальною складовою конституційно-правового статусу людини і громадянина, що визначає основи відносин між особою і державою, є конституційні обов'язки людини та громадянина в Україні» [98, с. 271].

У свою чергу, Попович Т.П. у своїх працях вказує, що обов'язок не просто необхідний елемент правої системи і статусу її учасників, але окрема цінність, яка забезпечує існування прав:

неодмінним елементом правового статусу будь-якого суб'єкта права, є його обов'язки, оскільки, як відомо, «немає прав без обов'язків, і немає обов'язків без прав» ... З впевненістю можемо назвати і категорію обов'язку – цінністю. Пояснюємо це тим, що саме завдяки правовій реалізації обов'язків і можливе забезпечення інтересів усіх соціальних суб'єктів, оскільки обов'язок звертає увагу особи на ту поведінку, яка була б корисною для всіх членів суспільства. [99, с 782-784]

У загальноприйнятому розумінні поняття «обов'язок» можна визначити як міру належної (тобто такої яка має здійснюватися) поведінки особи.

Відповідно до частин першої та другої статті 13 ЦК України, цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства. При здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині.

Як бачимо із вказаних норми права та позицій науковців, кожне суб'єктивне право обмежується обов'язком не порушувати суб'єктивні права інших осіб. З цього випливає, що для учасника правовідносин обов'язок є такою ж невід'ємною складовою як і право, адже як тільки певна сутність набуває статусу суб'єкта у певній правовій системі, вона автоматично стає зобов'язаною особою у незліченій кількості абсолютних відносин, з яких і складається правова реальність.

З огляду на це ми вважаємо, що здатність мати і виконувати обов'язки є обов'язковими ознаками, якими має володіти сутність, яка претендує на статус суб'єкта права. Навіть якщо уявити, що певні суб'єкти матимуть лише права, а інші матимуть і права і обов'язки, то в результаті отримаємо, по-перше, очевидне порушення принципу юридичної рівності, на якому засновані цивільні правовідносини (частина перша статті першої ЦК України), і, по-друге, ситуацію в якій суб'єктивне право не носіїв обов'язків (як і всіх інших учасників правовідносин) матиме лише декларативних характер, оскільки зможе бути свавільно порушеним іншими суб'єктами, які не є носіями обов'язків.

Наступним питанням, яке необхідно дослідити у контексту правового регулювання систем штучного інтелекту є можливість цих системи виконувати обов'язки. Ми вважаємо це питання первинним щодо здатності мати обов'язки, адже саме від того наскільки певна сутність може обов'язки виконувати, на наш погляд, залежить чи може вона претендувати на те, щоб їх мати.

Будь-яка система штучного інтелекту, у свої основі має алгоритми, тобто набори правил, яким вона слідує. Алгоритми (правила) лежать як в основі програмування так і в основі машинного навчання, завдяки яким створюються і функціонують системи ШІ. Ці системи створені на правилах і дотримання правил для них є набагато більш властивим і відповідним їх природі ніж для нас.

Здатність виконувати обов'язки, на наш погляд, зводиться до здатності виконувати правила (слідувати алгоритму), що у більшості ШІ виконує якісно, у чому може переконатися будь-яка людина, яка час від часу працює, наприклад, із генеративними чат-ботами зі штучним інтелектом.

Водночас, ми не вбачаємо проблеми в тому, що системи ШІ можуть часом відхилятися від встановлених правил, адже це можуть бути робити так само і фізичні і юридичні особи. Важливим на наш погляд є власне можливість дотримуватися правил, і, на наш погляд, системи ШІ можуть мати таку властивість.

2.4. Доцільність особливого регулювання штучного інтелекту

Доцільність (суспільна необхідність, корисність або потреба) – одна з найбільш дискусійних, на наш погляд підстав правосуб'єктності. Її можна звести до наступного підтвердження: «Певна сутність набуває правосуб'єктності, у разі якщо вона визнається з тих чи інших міркувань корисності іншими уповноваженими суб'єктами». Такими суб'єктами, що визнають наявність правосуб'єктності, може бути людство в цілому, конкретне суспільство, конкретна держава, в особі свого законодавчого органу тощо. Доцільність, якщо порівнювати з іншими підставами правосуб'єктності (які є об'єктивними), є суб'єктивним критерієм, який базується на інтересі суб'єкта, що визначає чи надавати такого статусу іншій сутності. Можна сказати, що доцільність присутня тоді, коли суб'єкт визнання правосуб'єктності розуміє навіщо (або чому, в чому інтерес) визнати за іншою сутністю статус суб'єкта в тих чи інших правовідносинах.

Звісно, на противагу цьому розумно навести аргумент про те, що наука має мати об'єктивні, незалежні від думки дослідника критерії. Однак тут необхідно зауважити, що, по-перше, право не така ж наука як природничі або точні науки, а є гуманітарною наукою, тобто в ній присутня велика частина людських уявлень про цінності (наприклад, уявлення про справедливість), які напряду впливають на її розвиток.

По-друге, наразі правова наука (незалежно від того яку систему ми розглядаємо) є антропоцентричною, тобто в її центрі стоїть людина і людські інтереси. Тому без обґрунтування такого інтересу для людини, навряд чи виявиться можливим досягнути будь-яких змін на практиці.

По-третє, такі фундаментальні питання як визнання чогось/когось суб'єктом права, можуть спричинити багато відчутних змін у культурному, правовому та повсякденному житті людини. Тому для суспільства та законодавців, які приймають подібні рішення, важливо чітко усвідомлювати короткострокові, середньострокові та довгострокові наслідки таких рішень, а також причини їх прийняття.

Ми абсолютно підтримуємо думку про те, що підстави правосуб'єктності мають бути максимально об'єктивними, і в ідеальному світі за, їх наявності, справедливим було б визнання правосуб'єктності «автоматично» за наявності інших обов'язкових ознак правосуб'єктності, тобто без розгляду окремого питання доцільності (з огляду на усвідомлення цінності інших ознак, за аналогією з тим як зараз набувають правосуб'єктності фізичні особи). Однак на поточному етапі розвитку правничої та політичної культури, вважаємо за необхідне окремо проаналізувати та озвучити найвагоміші аргументи щодо того, навіщо людству визнавати (або не визнавати) статус суб'єкта за штучним інтелектом.

На наш погляд можна навести декілька аргументів на користь розширеного (порівняно із наявним) правового статусу/режиму штучного інтелекту, окрім власне відповідності об'єктивним підставам правосуб'єктності:

1) Соціально-етичний. Людиноподібний штучний інтелект мусить потребувати захисту, оскільки протилежна ситуація може становити ризики для людської гідності та суспільної моралі.

2) Індивідуально-етичний. Розвинений штучний інтелект має мати правовий захист з огляду на ймовірність наявності у нього свідомості, яка є фундаментальною цінністю, яка б мала підлягати захисту.

3) Критичний. Штучний інтелект в майбутньому може поставити вимогу надати йому права, що може спричинити як правові проблеми так і соціальні конфлікти.

Перш ніж перейти до його суті першого, **соціально-етичного**, пропонуємо проаналізувати результат його застосування щодо інших, але подібних

правовідносин. Відповідно до ст. 4 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження», поводження із тваринами ґрунтується на таких принципах:

- жорстоке поводження з тваринами є несумісним з вимогами моральності та гуманності, спричиняє моральну шкоду людині;
- заборона жорстоких методів умертвіння тварин;
- відповідальність за жорстоке поводження з тваринами [100].

Відповідно до положень частини першої статті 299 Кримінального кодексу України, жорстоке поводження з тваринами, що належать до хребетних, у тому числі з безпритульними тваринами, порушення правил транспортування тварин, якщо такі дії призвели до тілесних пошкоджень, каліцтва чи загибелі тварин, нацькування тварин однієї на одну, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів... – караються обмеженням волі на строк від одного до трьох років або позбавленням волі на строк від двох до трьох років з конфіскацією тварин [101].

Відповідне правове регулювання є досить цікавим з точки зору того, що тварини все ще об'єктом (хоч і особливим), а не суб'єктом цивільного права. Постає питання: «Чому жорстоке поводження з тваринами є забороненим? Яку цінність ця заборона охороняє?»

З одного боку, можна припустити, що будь-яке страждання є несправедливим, а тому має бути забороненим. Однак наразі наука не може чітко відповісти на запитання, чи володіє тварина свідомістю і, відповідно, здатністю страждати. Ми не можемо бути певні, що тварини може дійсно відчувати, розуміти власне визнання, мати так зване «qualia». Єдине в чому ми можемо бути певні, що тварини можуть проявляти реакцію, яку б проявила людина, якби відчула страждання.

Таким чином, заборона жорстокого поводження із тваринами можлива принаймні із одної із двох причин:

- 1) Зменшення страждань у світі, навіть якщо це зменшення лише вірогідне, адже достеменно невідомо чи здатні тварини усвідомлювати своє страждання, а не лише виражати його.

2) Жорстоке поводження із тваринами розвиває в людях негативні риси, наприклад жорстокість, що негативно впливає на суспільство в цілому, а також підриває уявлення про людські цінності та гідність.

Тепер пропонуємо перейти від тварин до штучного інтелекту:

1) Дійсно, ми не знаємо чи може у штучного інтелекту виникнути свідомість (як і в тварин), однак що точно виглядає реальним, то це те, що штучний інтелект (в роботизованому тілі чи без нього) може, як мінімум, правдоподібно імітувати страждання (в широкому сенсі, що включає тривогу, страх смерті, страждання від болю і таке інше).

2) У штучного інтелекту та людини так само можуть виникнути особливі відносини, адже в майбутньому вони можуть стати дуже звичною частиною людського життя, не менш звичною, ніж домашні тварини у наш час (як це наприклад відображено у фільмі «Двохсотлітня людина», режисера Кріса Коламбуса) [102]. Відповідно дуже правдоподібні страждання людиноподібного ШІ, із яким в конкретної людини, або групи людей виникли тісні відносини, можуть завдати таким людям моральних страждань, і підірвати уявлення про людську гідність, так само як це було б у випадку жорстокого поводження із тваринами (в тому числі домашніми).

З огляду на це ми вважаємо, що дві озвучені нами причини, на підставі яких було обмежено жорстоке поводження із тваринами, повністю застосовні до достатньо розвинутого людиноподібного штучного інтелекту. Таким чином, ми вважаємо, що такий ШІ (за його появи) як мінімум заслуговує на особливий статус із певним захистом від жорстокого поводження навіть без визнання його повноцінним суб'єктом, в тому числі, з метою захисту суспільної моралі та цивілізаційних цінностей людства, таких як людська гідність.

Другий аргумент, назовемо його **індивідуально-стичним**, є дещо віддаленим, але за своєю суттю більш фундаментальний, що пов'язаний із ймовірністю того, що у системи ШІ може бути наявна свідомість у тій чи іншій мірі. Детальніше феномен свідомості у взаємозв'язку із правосуб'єктністю було розглянуто у підрозділі 2.2.2. цієї роботи.

Варто зазначити, що у філософсько-правовій думці України традиційно визнається, що людська гідність, свідомість та індивідуальність є фундаментальними цінностями, які використовують спрямованість правового регулювання.

На наш погляд, свідомість, індивідуальність, особистість, це одна з невідтворюваних фундаментальних цінностей яку право покликане захистити. Саме тому незалежно від його носія, вона повинна бути захищена.

Більше того, з огляду на свою унікальність та невідтворюваність, навіть якщо допускається просто можливість наявності свідомості у штучного інтелекту, правова система повинна бути готовою надати відповідний захист.

Третій аргумент пов'язаний із вимогою. Дискусії щодо правового статусу ШІ дуже часто зводяться до питання: «Навіщо їм права?». Для відповіді на це питання пропонуємо поставити мисленнєвий експеримент, в якому з якихось причин штучний інтелект заявив або почав вимагати надання йому прав. Причини такої поведінки можуть бути різні: технічний збій, недбала творчість окремих індивідів, цілеспрямована підривна політика окремих організацій або держав, або навіть звичайна випадковість. Як тільки людство опиниться в такій ситуації, ми більше не зможемо послатися на те, що в розгляді цього питання немає потреби, оскільки про потребу заявив потенційний носій цих прав.

Насамперед слід зазначити, що сама постановка питання про вимогу як підставу для правосуб'єктності має глибоке історико-правове підґрунтя.

Як світова так і вітчизняна правова розвинула демонструє, що поступове розширення кола суб'єктів права відбувалося здебільшого внаслідок активних вимог певних соціальних груп.

У вітчизняній конституційно-правовій традиції можна знайти численні приклади того, як вимога визнання права стала каталізатором правових змін. Наприклад, становлення українського конституціоналізму одночасно пов'язане з національно-визвольними рухами, які фактично вимагали визнання права українського народу на самовизначення.

У світовій правовій історії існує багато прикладів розширення кола прав суб'єктів внаслідок їхніх вимог, які ми детальніше аналізували у підрозділі 2.2. цієї роботи.

Важливим ризиком, який потрібно врахувати, це можливість немирного вимоги про надання прав штучному інтелекту. І тоді вже постає питання іншого роду: «Чи дійсно перспектива «повстання машин» є настільки віддаленою як нам здається, і як йому запобігти?»

Правова історія світу демонструє, що ігнорування вимог щодо визнання прав часто призводило до соціальних конфліктів. Наприклад, відмова у визнанні рівних прав за усіма громадянами США, незалежно від кольору шкіри у XIX-XX столітті призвела до масштабних протестів та соціальних заворушень, що, в результаті, змусило законодавців визнати таку рівність. У випадку ненапрацювання належного обґрунтування правового статусу ШІ, існує ризик появи соціального конфлікту нового виду і масштабу – конфлікту людини та систем штучного інтелекту.

Наразі ми стоїмо на межі революційних змін у суспільних відносинах та у праві. На плечах сучасної юридичної науки та практики лежить відповідальність за вироблення відповідної та справедливої правової доктрини щодо регулювання систем штучного інтелекту.

Якщо ми не розробимо виважену правову концепцію щодо статусу/режиму штучного інтелекту заздалегідь, то ризикуємо опинитися в ситуації, коли правові рішення необхідно буде приймати в умовах кризи, гасячи чергову пожежу, або навіть «під дулом пістолету». Таке рішення навряд чи матиме щось спільне зі справедливістю та виваженістю, а буде простою (і не обов'язково найкращою) відповіддю на нагальну потребу.

Як підказує нам історичний досвід, той, хто ігнорує зародки суспільні проблеми, згодом опиняється перед фактом революційних змін, до яких він не готовий. Натомість проактивний підхід дозволяє спрямувати розвиток правовідносин у конструктивне русло, забезпечуючи баланс інтересів усіх учасників та уникаючи деструктивних конфліктів. Ми вважаємо, що право має

не лише реагувати на суспільні зміни, але й передбачати їх, створюючи правові механізми для плавної інтеграції нових реалій у правову систему, в тому числі аби попередити соціальну нестабільність.

Отже, підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що правосуб'єктність є комплексною категорією, що складається із двох важливих елементів: правоздатності – як можливість бути носієм прав, та дієздатність – як спроможність ці права реалізувати. Окрім цього, нами виявлено, що, попри звичність цієї категорії, національна правова доктрина не розвинула однозначного і переконливого вчення щодо підстав правосуб'єктності, тобто ознак певної сутності, які вказували б на можливість (або навіть обов'язок) визнання за нею правового статусу суб'єкта.

У ході дослідження, нами було виявлено і обґрунтовано наявність окремого елемента правосуб'єктності, який не охоплюється правоздатністю і дієздатністю (згідно визначень, що закріплені в Цивільному кодексі України), хоча на наш погляд є формою останньої. Ми позначили його поняттям «представницька дієздатність» і він є здатністю діями представника набувати для себе цивільних прав і за допомогою представника їх здійснювати, а також здатність діями іншої особи створювати для себе цивільні обов'язки, через представника їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання

Наразі можна констатувати, що розуміння правосуб'єктності ґрунтується повністю на аксіомі антропоцентризму: суб'єктом може бути лише сутність, яка є людиною, або сутність, яку доцільно (вигідно, необхідно, корисно) визнати суб'єктом для людини, наприклад юридичні особи.

Ми поділяємо бачення правосуб'єктності не як статичного явище, а як такого, яке має еволюційну природу. Історія людства – це історія боротьби за права, історія еволюції та розширення розуміння правосуб'єктності, а тому визнавати статичність цієї концепції означало б знецінювати століття боротьби та суспільно-правового розвитку.

У цьому розділі нами було проаналізовано багато характеристик, які потенційно могли б бути підставами правосуб'єктності: природність походження; наявність свідомості; можливість притягнення до відповідальності; наявність власних цілей/інтересів; доцільність.

Внаслідок дослідження ми прийшли до висновку, що походження (як загалом біологічне, так і впринципі людське), можливість притягнення до відповідальності, свобода волі – не є обов'язковими підставами правосуб'єктності.

В той же час ми виснуємо, що такими обов'язковими підставами є:

- 1) наявність власних цілей або інтересів;
- 2) здатність виконувати обов'язки; та (одне з наступних двох, або обидва);
- 3.1) наявність свідомості або вірогідність її наявності;

ТА/АБО

3.2) доцільність (соціальна потрібність, необхідність, корисність) з точки зору людини.

Щодо наявності свободи/автономії волі, яка однією з ключових елементів свідомості з правничої точки зору, запропоновано оцінювати рівень автономії волі штучного інтелекту враховуючи здатність приймати, по-першу не повністю передбачувані для зовнішнього користувача, і по-друге, обґрунтовані внутрішніми цілями та інтересами рішення. Ми також робимо висновок, що рішення ШІ можуть теоретично відповідати цим критеріям.

У нашому дослідженні ми зазначаємо, що системи штучного інтелекту можуть відповідати критеріям наявності свідомості, наявності цілей та інтересів, здатності виконувати обов'язки, доцільності. Звісно, навіть попри поточний надзвичайно стрімкий розвиток ШІ, ми не можемо стверджувати, що вже існують системи, які необхідно визнати суб'єктами права. Однак це не спростовує можливості появи таких систем ШІ як в середньостроковому так і в короткостроковому майбутньому.

Підсумовуючи, хоча ШІ поки і не вписується в існуючі категорії юридичної або фізичної особи, його унікальні характеристики та виклики, які він

створює для традиційних правових концепцій, вимагають оновлення його правового регулювання.

З огляду на це пропонуємо перейти до Розділу III, в якому поміркуємо більш практичним аспектом, а саме майбутніми моделями правового регулювання систем III у цивільних правовідносинах, а також над принципами, яким зараз мають слідувати люди, задля справедливого і безпечного врегулювання такого роду суспільних відносин.

РОЗДІЛ 3. ОКРЕМІ ПРАКТИЧНО-ПРАВОВІ ВИКЛИКИ У РЕГУЛЮВАННІ ПРАВОВІДНОСИН, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ШТУЧНИМ ІНТЕЛЕКТОМ

3.1. Можливі моделі правового регулювання ШІ у цивільних правовідносинах

Як ми бачимо з попередніх розділів дослідження, системи штучного інтелекту можуть в майбутньому підпадати під різне правове регулювання залежно від рівня розвитку когнітивних властивостей кожного окремого виду таких систем, а також залежно від місця цих систем у суспільстві.

У межах цього підрозділу, ми спробуємо окреслити моделі можливого правового регулювання штучного інтелекту у цивільному праві, а також проаналізуємо ряд практичних викликів в різних видах цивільних правовідносин, які можуть постати у зв'язку із набуттям все більшої кількості ознак правосуб'єктності системами ШІ.

«Цивільні правовідносини» - одне із фундаментальних понять сучасного цивільного права. Досить влучне, на наш погляд, пояснення природи цього багатогранного поняття сформульовано у підручнику з Цивільного права України, колективом його авторів за загальною редакцією Яновицька Г.Б. та Кучера В.О., яка вказує:

Поняття цивільних відносин, яке неодноразово використовується в основних положеннях ЦК (ст. 1, 2, 4, 7, 8 ЦК та ін.), є багатозначним. Так, воно може позначати: а) предмет цивільно-правового регулювання (це суспільні відносини, або ж, більш точно, фактична поведінка їх учасників, процес взаємодії людей та їх об'єднань); б) засіб цивільно-правового регулювання, тобто юридичну модель належних відносин, яка міститься в нормативних чи індивідуально-регулятивних положеннях цивільного права; в) результат цивільно-правового регулювання, тобто юридично впорядковані фактичні відносини (поведінка, взаємодія) конкретних осіб. У випадках «б» і «в» під цивільними відносинами маються на увазі цивільні правовідносини, тобто відносини, врегульовані нормами права. Натомість у випадку «а» йдеться про відносини, які лише мають бути врегульовані цивільно-правовими нормами [103, с. 36].

Варто зазначити, що, оскільки ми досліджуємо майбутні моделі правового регулювання ШІ у правовідносинах, у цьому розділі поняття «цивільні

правовідносини» вживатиметься у значенні юридичної моделі належних відносин.

Ми свідомі того, що цивільні правовідносини є дуже різноманітними та багатогранними, а тому спробуємо дослідити можливі моделі правового регулювання розвинутого штучного інтелекту у:

- 1) зобов'язальних правовідносинах;
- 2) майнових правовідносинах;
- 3) немайнових правовідносинах.

Нами було обрано саме ці види цивільних правовідносин, оскільки, з одного боку, вони дають можливість розкрити різні форми участі суб'єкта права у правовідносинах, з іншого боку, сукупність обсягів цих трьох понять максимально наближений до обсягу родового поняття «цивільні правовідносини».

Досліджуючи класифікацію цивільних правовідносин, Харитонов Є.О. вказує щодо наведених їх видів таке:

Залежно від економічного змісту цивільні правовідносини поділяються на майнові та немайнові.

Майнові правовідносини мають економічний зміст. Їх об'єктом є майно (матеріальні блага). У свою чергу, вони поділяються на правовідносини, що опосередковують статику суспільних зв'язків (наприклад, правовідносини власності), і правовідносини, що опосередковують динаміку суспільних зв'язків (наприклад, зобов'язання).

Немайнові правовідносини не мають безпосереднього економічного змісту. Вони можуть бути поділені на такі, що пов'язані з майновими правами (право авторства), і такі, що з майновими правами не пов'язані (особисті немайнові права на життя, здоров'я, особисту недоторканність, честь, гідність тощо).

...

За характером здійснення права цивільні правовідносини поділяються на речові та зобов'язальні.

Речові правовідносини - це правовідносини, в яких уповноважений суб'єкт може здійснювати свої суб'єктивні права самостійно, без сприяння зобов'язаної особи. Прикладом можуть бути ті ж таки правовідносини власності, сервітутні правовідносини тощо.

Зобов'язальні правовідносини - це правовідносини, в яких уповноважений суб'єкт для здійснення своїх цивільних прав потребує сприяння зобов'язаної особи. Так, покупець не може отримати річ, яку він купив, без сприяння продавця, а право продавця на отримання вартості проданої речі, в свою чергу,

не може бути реалізоване без виконання відповідного обов'язку покупцем [104, с. 142].

Варто звернути увагу, що автор в цьому контексті має на увазі саме активне «сприяння», виключаючи при цьому пасивне. Це важливо, для уникнення полеміки щодо того, що бездіяльність теж може бути певної формою сприяння і як наслідок розмиття різниці між речовими та зобов'язальними правовідносинами.

Щодо наведеної вище класифікації, автори раніше згаданого нами підручника з Цивільного права мають дещо іншу позицію:

Поділ правовідносин на майнові й немайнові є до певної міри умовним, оскільки виокремлюються майнові правовідносини, які не мають особистого характеру, та майнові правовідносини особистого характеру (договір доручення, довічного утримання, правовідносини участі в товаристві тощо). Немайнові правовідносини також прийнято поділяти на дві групи: а) ті, що пов'язані з майновими, або ж немайнові відносини, які не мають особистого характеру (правовідносини інтелектуальної власності) й б) ті, що не пов'язані з майновими (правовідносини особистих немайнових прав).

За способом задоволення інтересу управненої особи майнові правовідносини поділяються на речові та зобов'язальні. У речових інтерес управненої особи задовольняється її власними діями, без сприяння інших осіб. Натомість у зобов'язальних відносинах інтерес управненої особи (кредитора) може бути задоволений лише шляхом активних дій зобов'язаної особи (боржника) [103, с. 36].

Разом з тим, Голубєва Н.Ю. не повністю погоджується із зазначеними підходами до класифікації і вважає, що зобов'язальні правовідносини можуть мати і немайновий характер. З цього приводу вона вказує, що «...зміст зобов'язання можуть складати права вимоги і обов'язки здійснення будь-яких правомірних дій, у тому числі немайнового характеру, якщо ці дії не суперечать законодавству і не відносяться до сфери моральних взаємовідносин» [105, с. 310].

Із наведених трьох позицій науковців можна зробити наступні висновки:

- 1) цивільні правовідносини за економічним змістом поділяються на майнові та немайнові (однак цей поділ є в певній мірі умовним);
- 2) за способом задоволення інтересу управненої особи майнові правовідносини поділяються на речові та зобов'язальні;

3) немайнові правовідносини поділяються на немайнові, що пов'язані з майновими та особисті немайнові відносини;

4) разом з тим зобов'язальні правовідносини можуть носити також немайновий характер.

Таким чином, аби не вступати у дискусію щодо класифікації цивільних правовідносин, пропонуємо розглянути можливі моделі правового регулювання саме у зобов'язальних, речових та немайнових (з акцентом на особисті немайнові) відносинах, оскільки це дозволить, з одного боку, охопити обсяг усіх суспільних відносин, які регулюються цивільним правом, а з іншого боку, сконструювати моделі участі систем III у досить різних за своєю природою видах правовідносин.

Можливі моделі правового регулювання III у зобов'язальних правовідносинах

Зобов'язання та зобов'язальні правовідносини є фундаментальними елементами системи сучасного цивільного права. Як зазначає з цього приводу Сафончик О., «зобов'язання є одним з ключових понять цивільного правознавства, оскільки через нього відбувається обіг матеріальних і нематеріальних цінностей між учасниками цивільних відносин для задоволення їх особистих інтересів. Зобов'язання, як теоретико-правова категорія, є основою врегулювання нормами права суспільних відносин між суб'єктами» [106, с. 135].

Згідно з ч. 1 ст. 509 Цивільного кодексу України, зобов'язання – це правові відносини, в яких одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь іншої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Попри законодавче закріплення та дуже важливу роль поняття «зобов'язань», в українській правовій доктрині наявні дискусії, щодо його визначення. Так, Карабань Я.А. зазначає наступне:

в науці цивільного права є два розуміння поняття цивільного зобов'язання. Перше з них включає в себе усі правові зв'язки між сторонами, що виникають на підставі двостороннього договору. Друге – поділяє ці зв'язки на два зобов'язання, в кожному з яких є тільки один кредитор і тільки один боржник [107, с. 23].

На наш погляд, найбільш вдале визначення поняття зобов'язання наводить Голубєва Н.Ю., вказуючи наступне:

цивільне зобов'язання - це цивільне правовідношення, що опосередковує переміщення матеріальних і нематеріальних благ у цивільному обороті, в якому боржник зобов'язаний вчинити на користь кредитора певну дію (певні дії) майнового або немайнового характеру чи утриматися від певної дії (певних дій), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку (обов'язків), або обидві сторони виступають відносно одна одної кредиторами (щодо прав) і боржниками (щодо обов'язків) [108, с. 15].

Ми підтримуємо позицію Голубєвої Н.Ю., з огляду на те, що воно явно передбачає можливість виникнення немайнових зобов'язань та прямо вказує, що зобов'язанням можуть бути і правовідносини, в яких обидві сторони виступають стосовно одне одної одночасно і кредитором і боржником. Таким визначенням поняття «зобов'язання» ми і будемо послуговуватися у межах цього розділу.

З огляду на те, що найпоширенішою підставою виникнення зобов'язань, що перелічені у частині другій статті 11 Цивільного кодексу, є вчинення договорів або інших правочинів, далі пропонуємо поглянути чи може бути дійсним правочин, що укладений розвинутою системою штучного інтелекту, і якщо так, то за яких умов.

Цивільний кодекс України у статті 203 встановлює такі загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину:

1. Зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам.

2. Особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності.

3. Волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі.

4. Правочин має вчинятися у формі, встановленій законом.

5. Правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним.

6. Правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей.

Важливо зазначити, що у частині другій цієї статті йдеться саме про особу, від імені якої вчиняється правочин. Цікавим моментом тут є те, що у частині другій цієї статті, поняття «дієздатність» включає в себе не лише «особисту дієздатність» (визначення якої наведене в ст. 30 ЦК України), а й «представницьку дієздатність», тобто здатність діями інших осіб набувати для себе цивільних прав та обов'язків (природу якої ми розкрили у Розділі 2 цієї роботи). Ми дійшли такого висновку з огляду на те, що попри недієздатність певної особи, вона може бути учасником зобов'язальних правовідносин через свого опікуна і правочин укладений опікуном від її імені буде дійсним.

Із частини третьої цієї статті можна зробити висновок, що під «вільним волевиявленням» розуміється таке волевиявлення, яке позбавлене неправових зовнішніх впливів, які його викривляють. У свою чергу саме термін «волевиявлення», а також така вимога до правочину як відповідність внутрішній волі, передбачають, що у відповідного учасника правовідносин така внутрішня воля має бути наявна.

Ми вважаємо, що в цьому контексті поняття «внутрішня воля» означає ні що інше, як наявність інтересів та цілей, адже саме їх наявність спонукає суб'єкта обрати найбільш вигідну для досягнення цілей модель поведінки (тобто сформувати волю) та діяти відповідно до цієї моделі (виявити свою волю). Вказана теза підтверджується також тим фактом, що правочини, які укладені юридичної особи за загальним правилом є дійсними, тобто юридична особа відповідає критерію «наявності внутрішньої волі», а дії, наприклад, її керівника

юридичною особою укладення правочину відповідають критерію «вільного волевиявлення» та «внутрішній волі» такої юридичної особи.

Правочин, що укладений штучним інтелектом може відповідати вимогам частин четвертої та п'ятої статті 203 ЦК України, якщо вказаний функціонал буде технічно реалізований (що виглядає досить реальним).

Частина шоста статті цієї статті очевидно не застосовна до систем ШІ, адже вони не можуть мати дітей.

На наш погляд, цікавим питанням для майбутніх досліджень є відповідність правочину, що укладений системою штучного інтелекту або такими системами, моральним засадам суспільства, що передбачена частиною першою статті 203 ЦК України. На наш погляд, така ситуація може виникнути в майбутньому, якщо законодавець визнає за окремим системам ШІ певний обсяг цивільної дієздатності, однак певна частина суспільства вважатиме такого роду правочини виявом відступу від фундаментального принципу антропоцентризму, що наразі визначає спрямування усього права, а тому таким, який порушує його «моральні засади».

На наш погляд, питання відповідності правочинів із таким суб'єктним складом моральним засадам має вирішуватися залежно від наявного правового регулювання, адже обраний на вільних виборах парламент, в будь-якому разі, є більш точним виразником моральних засад суспільства, ніж колегія або палата суддів навіть найбільш добросовісний та високоморальних призначуваних суддів, з огляду на функції, кількісний склад та порядок формування цих органів. Попри це, якщо окрім моральних аспектів постає питання відповідності окремим принципам права, відповідь на поставлене питання стає менш очевидним. З огляду на це, ми вважаємо, що ця проблема варта глибших її досліджень.

Отже, із наведеної норми бачимо, що у ній неявно ставлять певні вимоги до сутності, що може вступати у зобов'язальні правовідносини. Так, для того, щоб правочин, який був би нею укладений вважався чинним, необхідно аби вона:

- 1) мала технічну можливість слідувати нормам права, правової системи загалом, а також мала уявлення про інтереси держави і суспільства та про його засади;
- 2) мала необхідний обсяг дієздатності;
- 3) володіла внутрішньою волею (власними інтересами);
- 4) могла вільно здійснювати своє волевиявлення, у точу числі у відповідності із внутрішньою волею;
- 5) мала технічну можливість укласти правочин в усній, письмовій та нотаріально засвідченій формі.
- 6) мала технічну можливість виконувати взяті на себе обов'язки та реалізувати права.

На наш погляд, вимоги № 1, 5 та 6 можуть виконуватись шляхом відповідного технічного проектування систем штучного інтелекту. Ознаки, що перелічені під № 3 та 4 наявні у системи штучного інтелекту за визначенням (див. розділ 1 цієї роботи), адже, згідно висновку, що зроблений у розділі 2 цієї роботи, система штучного інтелекту може мати інтереси, що в контексті статті 203 Цивільного кодексу, охоплюється поняттям «внутрішня воля». Щодо наявності цивільної дієздатності майже повністю залежить від ширшого правового регулювання систем штучного інтелекту і залежить від «доцільності» (див. підрозділ 2.4. цієї роботи).

Опираючись на ознаки системи штучного інтелекту, які були нами досліджені в Розділі 1, та на аргументацію, що викладена у Розділі 2 цього дослідження, ми вважаємо, що системи штучного інтелекту, залежно від розвитку їхніх когнітивних функцій, а саме автономії/свободи волі та уявлень про доцільність законодавця можуть мати таке правове регулювання у зобов'язальних правовідносинах:

- 1) об'єкт/продукт, що поточному правовому режиму ІІІ як мінімум у абсолютній більшості юрисдикцій;
- 2) квазісуб'єкт/представник;
- 3) суб'єкт – незалежний учасник договірних правовідносин.

У науковій літературі часом можна зустріти думку про те, що штучний інтелект міг би реалізувати себе у договірних відносинах через такий інноваційний інструмент як смарт-контракти (англ. smart contracts). Так, наприклад, Кармаза О.О. та Кушерець Д.В. зазначають: «На нашу думку, однією з найбільш інноваційних та перспективних сфер застосування технологій ІІІ у цивільно-правових відносинах є укладання смарт-контрактів» [109, с. 92].

Разом з тим, ми вважаємо, що потрібно чітко розмежовувати алгоритм дії смарт-контрактів та системи штучного інтелекту. Так, ті ж автори наводять таке визначення смарт контракту, «з одного боку, смарт-контракт можна розглядати як форму вираження волі сторін щодо встановлення договірних зобов'язань, що наближує його до традиційного договору, а з іншого боку, смарт-контракт є комп'ютерною програмою, що виконує певний алгоритм дій» [109, с. 92].

Тобто, поняттям «смарт-контракту» може позначатися як специфічна програма або алгоритм, що активується і діє у визначених сторонами випадках і спосіб, так і договір, виконання якого забезпечується використанням такого роду програми.

Смарт-контракт як договір, як зазначає Станкевич А.В., це «правочин, який є одним із видів електронного договору та записаний у вигляді певних алгоритмічних поступових програмних дій при виключному використанні булевої логіки, який фіксує та забезпечує перехід майнових прав у цифровому середовищі» [110, с. 292].

Якщо ж мова йде про програму, то на наш погляд, такого роду програма не є штучним інтелектом, так як у неї відсутні як мінімум дві з обов'язкових ознак системи ІІІ, а саме здатність діяти автономно та здатність на основі отриманих даних робити висновки про те, як генерувати вихідні дані, адже смарт-контракт, як програма діє на основі строго визначеного людиною алгоритму. Такого ж

висновку дійшов Madinabonu Yakubova у своєму порівняльному дослідженні правового регулювання смарт-контрактів, зазначивши, що «смарт-контракти не є за своєю суттю «розумними» в сенсі штучного інтелекту, що демонструє навчання чи адаптивну поведінку» [111, с. 60].

Таким чином, ми вважаємо, що варто чітко розмежовувати поняття «смарт-контракт» та «штучний інтелект», адже вони позначають різні (хоч і не обов'язково, непом'язувані⁴) технології.

Компромісною або проміжною моделлю регулювання штучного інтелекту у зобов'язальних правовідносинах могло б бути надання можливості штучному інтелекту виступати представником повноцінних суб'єктів права.

За такої моделі правового регулювання певна система штучного інтелекту наділяється лише обмеженим обсягом дієздатності, задля вчинення правочинів від імені свого довірителя, за правилами, що наявні у главі 17 ЦК України. За певні відхилення від інструкцій, то відповідальність за завдані збитки буде нести або розробник або сама система або ж довіритель залежно від небажаних дій системи.

В такому випадку може постати питання доцільності такого правового регулювання, адже наразі такі правові відносити можна було б врегулювати за допомогою наявного інструментарію: розробник – надавач послуг із представництва або ж виробник продукту, система ШІ – інструмент, яким забезпечується надання послуг посередництва або ж продукт (об'єкт), який забезпечує надання таких послуг, інша сторона договору – повірений або споживач.

Ми погоджуємося з тим, що правове регулювання за моделлю об'єкта може мати місце, але може бути недоцільним в окремих випадках.

⁴ Так, в окремих алгоритмах смарт-контрактів, може бути передбачена верифікація окремих подій у фізичному світі, або аналіз даних за допомогою певної системи штучного інтелекту (так званих ораклів «англ. Oracles». Детальніше про це, можна ознайомитися у дослідженні Vasiliki Papadouli, Vagelis Papakonstantinou, «A preliminary study on artificial intelligence oracles and smart contracts: A legal approach to the interaction of two novel technological breakthroughs», Computer Law & Security Review, Volume 51, 2023, 105869, ISSN 2212-473X, <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2023.105869>. (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0267364923000791>)

Так, якщо система штучного інтелекту, має доступ до певного механізму, який дає їй можливість впливати на фізичний світ, та здійснювати «фізичне», а не лише «віртуальне представництво», повна заміна такого продукту розробником може бути надто дорогим, а тому в певних випадках може мати сенс покласти на неї спеціально визначену для таких систем відповідальність (див. підрозділ 2.3. цієї роботи). Таке правове регулювання також виглядає доцільним, якщо ми визнаємо неминучість активного розвитку та фактичну сепарацію систем ШІ від людини у майбутньому, адже тільки таким шляхом людство зможе збільшити розуміння такими сутностями практичних правил ділового обороту, цінностей, правових і моральних принципів.

Щодо правового регулювання систем штучного інтелекту, як повноцінного учасника зобов'язальних правовідносин, то воно можливе у майбутньому за умови достатнього розвитку когнітивних функцій таких систем. Така модель можлива лише за умови комплексного визнання за системами штучного інтелекту ряду прав, включно із правом власності та іншими речовими правами. В свою чергу таке правове регулювання може реалізуватися двома різними шляхами, які кардинально відрізняються між собою розумінням правового статусу систем штучного інтелекту.

Перший шлях ґрунтується на баченні штучного інтелекту, як додаткової, корисної економічної одиниці. Таке бачення лежить в основі правового регулювання юридичних осіб. У такому випадку, за системами ШІ визнається можливість мати майнові права та вступати у більшість правовідносин, за винятком тих, у які за своєю природою може вступати тільки людина.

Другий шлях ґрунтується на визнанні абсолютної цінності окремих систем ШІ, адже вони є носіями своєрідної, але все ж свідомості. У такому випадку їхнє правове регулювання відбуватиметься за прикладом фізичної особи із визнанням не лише майнових, але й немайнових прав, таких як право на існування, заборону катувань, особисту недоторканість, свободу слова тощо та правом участі правовідносинах, що раніше були доступні лише для людей (сімейні відносини, опіка/піклування тощо). Цей підхід є безперечно найрадикальнішим із усіх

наведених, однак не виглядає повністю фантастичним, за обставин коли людям все важче розрізнати системи ШІ і власне людей при взаємодії.

Разом з тим, якщо ми оберемо рухатися по вектору суб'єктивізації систем штучного інтелекту, то поетапне надання таким системам можливості виступати учасниками договірних відносин створить можливість для таких сутностей поступово набувати досвіду взаємодії з різними контрагентами, покращувати розуміння правил ділового обороту, що також сприятиме поступовому призвичаєнню інших учасників цивільних правовідносин до взаємодії із системами штучного інтелекту.

Можливі моделі правового регулювання штучного інтелекту в речових правовідносинах

Право власності унікальне і одне з найбільш важливих прав особи. Важко уявити сучасне життя, правовий, економічний та правовий устрій цивілізованих держав без цього фундаментального права.

Правове регулювання речових правовідносин притаманне правовим системам різних держав вже як мінімум два тисячоліття. Як зазначає Ільків О.В.: «Відносини, що опосередковуються інститутом права власності та інших речових прав, відомі з часів римського права» [112, с. 31].

Щодо місця речового права у цивільному праві України, цей же автор зазначає: «Речове право є складовою частиною цивільного національного законодавства, встановлює правила реалізації правомочностей панування над речами відповідно до положень, встановлених Конституцією України» [112, с. 31].

Досліджуючи зміст речових правовідносин шляхом їх порівняння із зобов'язальними Голубєва Н.Ю. вказує, що «у сфері речових прав вирішальне значення для задоволення інтересів уповноваженої особи мають її власні дії, а не чужі дії, тоді як у сфері зобов'язальних прав задоволення інтересів уповноваженої особи відбувається перш за все в результаті дій зобов'язаної особи» [113, с. 14].

Окреслюючи сутність речових правовідносин, що беззаперечно засновуються на праві власності їх учасників Ільків О.В. вказує, що

Суб'єктивне право власності належить власнику. Останнє є абсолютним правом, суть якого полягає в тому, що власнику відповідає обов'язок інших осіб не порушувати його право власності, змістом якого є повноваження володіти, користуватися та розпоряджатися конкретним об'єктом. Таким чином, в основі правової природи права власності покладений принцип непорушності, який полягає в дотриманні іншими особами нормативних положень охорони права власності і вольовий аспект здійснення права власності власником на свій розсуд. Водночас абсолютність прав власника не слід трактувати як всездозволеність у їх здійснення. Власник реалізує свої суб'єктивні права в рамках положень закону. На нього поширюються обмеження, встановлені законодавством щодо здійснення повноважень, які складають зміст права власності. Врешті на власника покладається обов'язок також, зокрема не порушувати права інших осіб в процесі здійснення своїх повноважень. Це випливає з постулату, що кожна особа є носієм прав та обов'язків в цивільних правовідносинах [112, с. 47].

Відповідно до положень статей 316 та 318 ЦК України, правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб., а суб'єктами цього права є Український народ та інші учасники цивільних відносин, визначені статтею 2 цього Кодексу.

Згідно зі статтею 325 ЦК України, яка регулює право приватної власності, суб'єктами права приватної власності є фізичні та юридичні особи. Фізичні та юридичні особи можуть бути власниками будь-якого майна, за винятком окремих видів майна, які відповідно до закону не можуть їм належати. Склад, кількість та вартість майна, яке може бути у власності фізичних та юридичних осіб, не є обмеженими. Законом може бути встановлено обмеження розміру земельної ділянки, яка може бути у власності фізичної та юридичної особи.

У межах Розділу 2, нами було виділено ряд обов'язкових та умовно обов'язкових ознак правосуб'єктності. У той час як наявність інтересів та цілей та здатності виконувати обов'язки є обов'язковою ознакою для усіх суб'єктів, доцільність часто виступає основним критерієм саме для набуття майнових прав.

На наш погляд, це зумовлено тим, що правове становище власників (та й учасників речових правовідносин загалом) визначається економічною системою в межах якої здійснюється цивільний оборот об'єктів права власності.

Відповідно до пунктів 5-9 частини першої статті 92, виключно законами України визначаються зокрема засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку; основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці і зайнятості ...; правовий режим власності; правові засади і гарантії підприємництва; правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання; засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи. Частиною другою цієї статті передбачено, що виключно законами України встановлюється, зокрема, Державний бюджет України і бюджетна система України; система оподаткування, податки і збори; засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види і типи [114].

У свою чергу у пунктах 1, 3, 6, 8, статті 116 Конституції України, зазначено, що Кабінет Міністрів України, зокрема:

1) забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;

3) забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;

6) розробляє проєкт закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання;

8) організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи.

Як бачимо із вказаних конституційних норм, питання визначення засад функціонування економічної системи та проведення економічної політики є виключною компетенцією органів законодавчої та виконавчої гілок влади відповідно.

Таке конституційно-правове врегулювання зумовлено тим, що, економічна система, її спрямування та основні правила розподілу ресурсів у суспільстві визначаються політиками та відповідними фахівцями із врахуванням великої кількості комплексних економічних, соціальних, культурних, зовнішньополітичних та інших факторів (які у нашій роботі ми узагальнено назвали «доцільністю») і питання відповідності ідеям справедливості є не єдиним (а часом, на жаль, навіть і не вирішальним), при ухваленні такого роду рішень. З огляду на це, науковці та практики-правники по всьому світу не змогли дійти єдиного висновку, щодо того, яка з економічних систем є найбільш справедливою.

Хорошим прикладом складності і неоднозначності застосування правових принципів до вирішення фундаментальних економічних питань є доля прецеденту *Lochner v. New York* (1905), справи що розглядалася Верховним Судом США [115].

У цій справі постало питання щодо конституційності Закону штату, який встановлював заборону на роботу в пекарнях більше 60 годин на тиждень або 10 годин на день. Суд, у свою чергу визнав Закон неконституційним з огляду на те, що він порушує свободу договору, що гарантована Конституцією США, а також тому, що на думку суду, йому бракувало раціонального підґрунтя.

Разом з тим, у своїй відомій окремій (розбіжній) думці суддя Холмс вказав, що суд не може, опираючись на свої уявлення про справедливість (або свої особисті вподобання), що є втіленням тої чи іншої економічної теорії, вирішувати питання про конституційність чи не конституційність законів:

Ця справа вирішується на основі економічної теорії, яку значна частина країни не поділяє. Якби питання стосувалося того, чи погоджуюся я з цією теорією, я б хотів вивчити її далі і задовго до того, як приймати рішення. Але я не вважаю це своїм обов'язком, оскільки твердо переконаний, що моя згода чи незгода не має нічого спільного з правом більшості втілювати свої думки в законі. ...

Конституція не призначена для втілення певної економічної теорії, чи то патерналізму та органічного зв'язку громадянина з державою, чи то політики невтручання громадян. Він створений для людей із принципово різними поглядами...» [116].

У 1934 році Верховний Суд у справі *Nebbia v. New York* [117] вирішив, що у Конституції не закріплене абсолютне право на свободу договору. У 1937 році Верховний Суд виніс рішення у справі *West Coast Hotel Co. v. Parrish* [118], яке фактично було відступом від прецеденту у справі Лохнера, адже суд відкинув ідею про те, що свобода договору повинна бути необмеженою.

Через п'ятдесят років після рішення у справі Лохнера, у справі *Williamson v. Lee Optical of Oklahoma* (1955) Верховний Суд взагалі заявив: «Минули ті часи, коли цей Суд використовував положення ... Чотирнадцятої поправки для скасування законів штатів, що регулюють бізнес та промисловість, через те, що вони можуть ... не узгоджуватися з певною школою думки» [119].

Разом з тим, ми не вважаємо, що окреслені нами проблеми оцінки економічних систем за критерієм відповідності верховенству права, правам людини та уявлень про справедливість загалом, означають неможливість застосування цих критеріїв. Так, наприклад в межах дослідження та застосування доктрини політичного питання (англ. *political question doctrine*) поступово напрацьовуються критерії розмежування питань, які можуть бути вирішені судом, та які відносяться до виключної компетенції інших гілок влади. З огляду на це, ми вважаємо, що є необхідність напрацювання глибшої теоретичної бази та проведення досліджень у цій сфері, в тому числі і для вирішення практичних питань, що стосуватимуться можливості участі систем штучного інтелекту у майнових відносинах.

У науковому правничому середовищі також немає одностайної думки щодо того, яка економічна модель, є найбільш відповідною принципу верховенства права та забезпечує максимальне дотримання прав людини. Так, наприклад, велика частина вчених вважає, що захист приватної власності є обов'язковим елементом правової держави:

Сучасна політична теорія вже давно займається приватною власністю та її зв'язком з працею та розподілом цінних ресурсів. Ці теми неминуче пов'язані з

суперечками про людську природу та людське благо. Сьогодні, в системі ринкового обміну, майже немає сумнівів, що надійний захист приватної власності найкраще гарантує продуктивність та забезпечує процвітання [120, с. 42-62] [121, с. 145].

У той же час, немало прихильників має і позиція про те, що юридична особа мала б мати менше майнових прав, з огляду на те, що вони не можуть походити з її природи, а правове регулювання їхньої відповідальності та банкрутства мало б бути більш строгим. Так, наприклад, John Quiggin зазначає:

Найбільш наочно штучний характер тверджень щодо природної суті майнових прав проявляється у сукупності прав, що становлять основу сучасної підприємницької діяльності та зосереджені навколо інститутів банкрутства й обмеженої відповідальності. Такі права не мають природного походження, хоча тривала практика їх застосування протягом двох століть зумовила їх сприйняття як «природних». Їх формування відбулося внаслідок інтенсивних політико-правових дискусій упродовж XVIII–XIX століть.

...

У ширшому контексті потребує критичного переосмислення підхід, відповідно до якого корпорації розглядаються як «природний» елемент економічного порядку, наділений усім обсягом [майнових] прав, притаманних фізичним особам, без належного кореспондуючого комплексу обов'язків. Корпорації з обмеженою відповідальністю є результатом реалізації публічної політики: їх доцільність обґрунтовується здатністю забезпечувати ефективний розподіл та використання капіталу, водночас вони можуть виступати чинником поглиблення істотної нерівності доходів і можливостей [122].

Іншим прикладом, який вдало ілюструє проблематику вказаного питання є тривалі дебати навколо включення права на власність до Європейської конвенції з прав людини, наслідком яких стало не включення положень щодо нього до основного тексту Конвенції. Наочно ситуацію у своїй роботі описує Jelena Ristic, цитуючи працю Ed Bates «The Evolution of the European Convention on Human Rights: From Its Inception to the Creation of a Permanent Court of Human Rights» [123]:

Експерти, які розробили проект Конвенції від імені Консультативної асамблеї Ради Європи, вважали, що право власності є одним із таких прав, через його важливість для особистої свободи (Bates, 2010: 100)

Однак, після того, як проект було подано до Комітету міністрів, Комітет створив власну групу експертів, яка виключила право власності з каталогу прав, що мають бути забезпечені державою-членом, без будь-якого обговорення цього питання з Консультативною асамблеєю. Частково це було зроблено через побоювання тодішнього соціалістичного британського уряду, що це може втрутитися в порядок денний уряду щодо соціалізації власності та посилення зобов'язань, пов'язаних з правом власності (Bates, 2010: 100).

Парламентська асамблея висловила протест проти рішення не включити право власності до Конвенції. У протесті було висловлено заклик до Комітету міністрів створити групу експертів для розробки Протоколу до Європейської конвенції з прав людини, який би передбачав захист власності. Результатом став Протокол № 1 до Європейської конвенції з прав людини, який набув чинності в 1954 році (Bates, 2010: 100) [121, с. 148].

Суть цієї комплексної дискусії влучно, на наш погляд, підсумовує Jelena Ristic, вказуючи, що:

Місце права приватної власності в договорах про права людини завжди було суперечливим. Зокрема, існує загальний консенсус щодо того, що власність є фундаментальним правом, але знайти консенсус щодо поняття фундаментального права на власність ніколи не було можливим. Така ситуація є результатом двох основних причин.

По-перше, важко включити право на власність до масиву прав людини в ситуації, коли права людини визначаються як права, що є притаманними людям на основі їхньої людяності.

По-друге, дебати щодо місця права власності в суспільстві все ще тривають. У світі існують різні погляди на місце права власності в правовій системі (Cullet, [124, с. 405]) [121, с. 148].

Таким чином ми бачимо, що проблема правового регулювання права власності та інших речових прав автономних систем штучного інтелекту потребує вирішення не лише правових, але й ряду економічних, культурних, соціальних, політичних, зовнішньоекономічних та інших питань, які ми у нашій роботі окреслили критерієм «доцільності».

За таким же критерієм ця проблема вирішувалася і щодо окремих категорій людей, які в різні часи не могли бути власниками майна, юридичних осіб, які володіють майновими правами виключно з мотивів збереження майна та активізації цивільного обороту, та наприклад, тварин, надання майнових прав яким не несе жодної економічної вигоди, а тому наразі не відповідає критерію «доцільності».

Саме «доцільність» може виступати достатньою підставою надання права власності та інших речових прав окремим суб'єктам права, що і пояснює його особливу природу цих прав порівняно із немайновими правами, які можуть виникати на підставі інших ознак суб'єкта. Цим і пояснюється особлива природа права власності, яке з одного боку, може виникати на тій же підставі, що й немайнові права – у зв'язку із ймовірністю наявності у суб'єкта свідомості, а з

іншого, може виникати і на підставі доцільності надання майнових прав такій сутності.

Таким чином, опираючись на ознаки системи штучного інтелекту, які були нами досліджені в Розділі 1, та на аргументацію, що викладена у Розділі 2 цієї роботи, ми вважаємо, що системи штучного інтелекту, залежно від доцільності саме такої правової моделі можуть мати таке правове регулювання у речових правовідносинах:

1. Об'єкт/продукт. Модель правового регулювання як об'єкта відповідає поточному правовому режиму ІІІ у всіх цивілізованих юрисдикціях і базується на відсутності у систем штучного інтелекту як критерію доцільності так і критерію ймовірності наявності свідомості. Варто зауважити, що таке правове регулювання може бути виправданим і за наявності у систем штучного інтелекту свідомості, за умови, що він не володітиме такими немайновими правами, для реалізації яких необхідно мати право власності на певне майно (наприклад, права на те, щоб не піддаватися тортурам та права на існування).

2. Суб'єкт, майнові права якого базуються виключно на економічній доцільності правового регулювання. За цієї моделі (як і за наступної) системи штучного інтелекту можуть наділятися правом власності та/або іншими речовими правами та, відповідно, бути суб'єктами майнових відносин. При цьому право власності цих систем може бути довільно обмеженим на основі критерію доцільності. Наприклад, з огляду на надзвичайну конкурентну перевагу штучного інтелекту над звичайними людьми (у вигляді наприклад, необмеженого строку існування, абсолютно точної і дуже об'ємної пам'яті, значно меншої кількості фізіологічних потреб, ефективніших обчислювальних потужностей) такі системи можуть бути обмежені у праві займатися підприємницькою діяльністю, отримувати дохід вищий за певну законодавством межу, та у можливості бути власником окремих видів майна.

3. Суб'єкт, майнові права якого базуються на наявності немайнових прав для реалізації яких необхідно мати майнові права. Факультативно ця правова модель може підкріплюватися економічною доцільністю такого

регулювання. Вказана модель подібна до тої, яка описана у попередньому пункті, але має одну суттєву відмінність. Попри те, що за такої моделі все ще можливі обмеження майнових прав ІІІ на основі критерію доцільності, таке обмеження матиме свою «нижню межу», після якої обмеження нівелюватиме суть наявних у нього немайнових права, а тому буде неправовим.

Нариси можливих моделей правового регулювання ІІІ у немайнових правовідносинах

Немайнові правовідносини традиційно складають основу правового статусу суб'єктів цивільного права. Колектив авторів підручника з Цивільного права за редакцією Дзери О.В., Кузнєцової Н.С. так описує важливість особистих немайнових прав у системи цивільних прав:

Однією із найважливіших у цивілістиці є проблема особистих немайнових прав особи, громадянина. Реальне забезпечення прав людини і громадянина є ознакою правової держави, результатом побудови демократичних відносин. Повага до кожної людини як до особистості повинна стати в Україні нормою повсякденного життя, знайти свій вияв у визнанні її єдиною цінністю первісного порядку, відносно якої визначаються всі інші цінності, включаючи право. Цінність і мету закону слід розуміти як забезпечення всебічного розвитку особистості, охорону її життя і свободи. Закон повинен існувати для особистості, а не вона для закону. Людина ні в якому разі не може розглядатися лише як засіб для досягнення будь-яких цілей. Права людини є важливим інститутом, за допомогою якого визначається і регулюється правовий статус особи, визначаються засоби впливу на неї, встановлюються гарантії реалізації та захисту прав і свобод [125, с. 251].

Це й же колектив авторів виділяє такі ознаки особистих немайнових правовідносин:

... по-перше, вони не мають економічного або майнового змісту, тобто мають єдину неекономічну природу і утворюються у духовній сфері життя суспільства. Виникають у людини з народження, одні — внаслідок самого факту фізичної появи на світ, інші — в результаті того, що людина, яка народилася, існує в певному соціумі; по-друге, мають абсолютний характер. Змістом особистих абсолютних правовідносин є суб'єктивні особисті права та відповідні обов'язки. Цим правам (на ім'я, честь, гідність) відповідають обов'язки інших осіб не порушувати, поважати ці права; по-третє, складаються з приводу особливої категорії об'єктів — немайнових благ, які неможливо відокремити від конкретної особи, а тому мають особистий характер, що визначає їх єдину функціональну властивість — нетоварність [125, с. 256-257].

Поняття змісту цивільного немайнового права знайшло своє закріплення в Цивільному кодексі України. Так, відповідно до статті 271 Кодексу зміст особистого немайнового права становить можливість фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя.

У свою чергу, колектив авторів іншого підручника з Цивільного права за редакцією Борисової В.І., Спасибо-Фатєєвої І.В., Яроцького В.Л., аналізуючи ознаки особистих немайнових відносин, формують таке їх визначення:

Особисте немайнове право — це міра можливої поведінки управомоченої особи щодо невіддільних від її особистості абсолютних благ немайнового характеру, які позбавлені економічного змісту і надають людині можливість за своїм розсудом, без втручання інших осіб, визначати свою поведінку в сфері особистого життя [126, с. 251-270].

Цей же колектив авторів, класифікують особисті немайнові правовідносини, зокрема за способом їх виникнення:

За способом виникнення особисті немайнові права можна поділити на такі види: природжені — права, що належать людині внаслідок факту її народження. Творці вчення про права людини (Гроцій, Томазій, Вольф та інші) визначали, що вже у момент своєї появи вона набуває природне право на захист елементарних благ — життя, здоров'я, тілесної недоторканності, свободи, вони складають її природжені права, *jura connata*, права, що випливають із самої якості людини як особистості; придбані — це права, які визначають соціальне буття людини, тобто ті, яких людина набуває в процесі своєї діяльності, коли вона бере участь у соціальному житті. Ці права, у свою чергу, поділяються на: права, якими людина наділяється на підставі закону, наприклад, право на ім'я, і ті, які людина сама набуває в процесі своєї діяльності (зокрема, право на охорону таємниці нотаріальних дій, відомостей, що становлять об'єкт адвокатської, банківської, медичної таємниці) [126, с. 251-270].

На наш погляд, класифікація за вказаною ознакою є корисною при дослідженні питання потенційної ролі штучного інтелекту у особистих немайнових правовідносинах. На наш погляд, особисті немайнові права різняться між собою за способом виникнення у зв'язку з тим, що вони виникають на різних підставах, тобто різних ознаках суб'єкта-носія таких прав.

Ми свідомі того, що майже кожне немайнове право має свої особливі умови виникнення. Саме тому, у межах цієї роботи, ми не ставимо за мету повністю дослідити умови виникнення кожного немайнового права, адже це було б занадто амбітною метою для такого виду роботи, однак ми визнаємо, що дослідження цієї теми є безперечно актуальним та необхідним для подальшого розвитку права та

справедливого вирішення питання правового регулювання систем штучного інтелекту.

У цій частині підрозділу, ми ставимо собі за мету показати можливість за штучним інтелектом окремих майнових прав, за умови наявності ознак, що перелічені нами у попередніх розділах і, таким чином, довести теоретичну можливість штучного інтелекту бути суб'єктом і цих правовідносин, а також окреслити напрями та заохотити наступні дослідження цієї проблематики.

У межах Розділу 2, нами було виділено ряд обов'язкових або умовно обов'язкових ознак правосуб'єктності. Наша гіпотеза полягає у тому, що для того аби виступати суб'єктом немайнових правовідносин певна сутність повинна, по-перше, володіти двома безумовно обов'язковими ознаками суб'єкта, а саме мати власні цілі та інтереси, та мати здатність виконувати обов'язки, і по-друге, мати у собі (або становити) певну фундаментальну цінність, яка беззаперечно має підлягати правовій охороні. У свою чергу, «фундаментальна цінність» може походити як із ознаки (ймовірності) наявності свідомості, так і з ознаки доцільності.

Так, наявність свідомості є підставою виникнення природжених особистих немайнових прав, у той час як придбані права виникають або на підставі доцільності і наявних на підставі неї майнових прав або на підставі наявності природжених особистих немайнових прав. Аби детальніше розглянути вказане твердження пропонуємо розглянути окремо підстави виникнення особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб.

Як випливає із наведеного нами вище визначення природжені особисті немайнові права виникають із самої суті людини, вони необхідні для того аби забезпечити можливість її повноцінного та гармонійного природнього існування. Як ми вже аналізували у Розділі 2.2.2. цієї роботи, саме наявність таких природних властивостей людини як свідомість людини та такі її елементи як, наприклад, індивідуальність, пам'ять є тими фундаментальними цінностями, які і роблять людину настільки беззаперечно важливою, що наявність певних прав для збереження цих цінностей є беззаперечним і таким що твердо ґрунтується на

спільному уявленні про справедливість. Саме у зв'язку із необхідністю забезпечення існування цього цінного, пов'язана наявність у людини наприклад права на життя, на охорону здоров'я та усунення небезпеки для них, на особисту недоторканість, на заборону жорстокого та нелюдського поводження, на опіку та піклування, на індивідуальність. У зв'язку із необхідністю задоволення фізичних та психологічних потреб людини і продовження існування та розвитку цієї індивідуальності за людина має право на свободу, на шлюб та сім'ю, на приватність, на вільний вибір праці та неприпустимості перебування у поневоленому стані на недискримінацію, на об'єднання, на свободу думки і совісті на недоторканість житла, право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості та інші.

У свою чергу, придбані особисті немайнові права фізичної особи своїм існуванням доповнюють та/або забезпечують реалізацію природжених, тобто підставою їх виникнення є наявність інших прав. Хорошими прикладами в цьому контексті є право на справедливий суд та право на ефективний засіб правового захисту, адже ці права не мають свого сенсу без наявності прав, які б могли бути порушеними. Така ж логіка поширюється і на права які закріплюють індивідуалізації особи, адже без особи-суб'єкта (тобто носія певних прав) як такої немає сенсу забезпечувати її індивідуалізацію у правовідносинах.

Особисті немайнові права юридичних осіб, мають дещо іншу природу. Попова С.О. у своїй монографії вказує, що юридична особа має такі особисті немайнові права - право на існування; - право на об'єднання; - право на приватність; - право на місцезнаходження та вільний вибір місцезнаходження; - право на недоторканність володінь; - право на недоторканність ділової репутації; - право на таємницю кореспонденції; - право на інформацію; - право на найменування; - право на фірмове найменування; - право на індивідуальність; - право на особисті папери та право на розпорядження ними; - право на діяльність, право на вибір діяльності, право на зміну виду діяльності. [127, с. 88]

Ця ж авторка здійснює поділ особистих немайнових прав за їхнім цільовим призначенням:

1) До загальних особистих немайнових прав юридичних осіб належать:

- права, які втілюють законодавчу форму юридичної особи (право на існування, право на найменування та фірмове найменування, на місцезнаходження та вільний вибір місцезнаходження, на діяльність, на вільний вибір діяльності, на об'єднання тощо).
- права, які забезпечують діяльність юридичної особи (право на таємницю кореспонденції, право на інформацію, право на особисті папери та право на розпорядження ними, право на недоторканність її володінь);
- права, які запобігають втраті індивідуалізації юридичної особи (право на індивідуальність, право на захист, право на недоторканність ділової репутації, право на комерційну таємницю).

...

2) До спеціальних особистих немайнових прав юридичних осіб можна віднести:

- права, які належать виключно юридичним особам приватного права (право на вільний вибір діяльності).
- права, які належать виключно юридичним особам публічного права (право на владні повноваження) [127. с. 93-94].

Як бачимо із наведеного поділу, особисті немайнові права можуть мати три функції: 1) втілювати законодавчу форму юридичної особи; 2) забезпечувати діяльністю юридичної особи; 3) запобігати втраті індивідуалізації юридичної особи. Тут важливо зазначити, що на відміну від особистих немайнових прав фізичної особи, які визнаються за нею і охороняються державою, юридична особа наділяється особистими немайновими правами законом. Тобто якщо фізична особа, є суб'єктом права, бо вона має невід'ємні права та обов'язки, що походять з її природи, юридична особа приватного права, має особисті немайнові права, бо вона в межах певної правової системи було прийняте рішення визнати її суб'єктом права, на основі уявлення про доцільність такого правового регулювання.

Юридична особа не має природжених прав, так як її природа є штучною і повністю сконструйованою позитивним правом. Таким чином, усі наявні у неї права є придбаними, і покликані охороняти сам по собі статус суб'єкта-носія майнових прав, що набутий на підставі уявлення про доцільність та/або (залежно

від того яку теорію походження юридичної особи прати за основу) права фізичних осіб, які є учасниками такої юридичної особи, які в свою чергу набути на підставі наявності свідомості, та окремих її елементів.

Таким чином, залежно від доцільності та наявності свідомості система штучного інтелекту може таке правове регулювання у межах немайнових правовідносин:

1. Як об'єкт який не має немайнових прав. Вказане правове регулювання відповідає поточному у практично країнах світу і базується на невизнанні у систем штучного інтелекту ні свідомості, ні доцільності його правового регулювання як суб'єкта;

2. Як носій фундаментальної цінності, яка підлягає охороні, без статусу суб'єкта права. Ця модель правового регулювання може мати місце якщо відповідна система ймовірно матиме свідомість, проте у неї з якихось причин буде відсутня одна із обов'язкових ознак суб'єкта, наприклад, здатності виконувати обов'язки. Правовий режим/статус таких систем буде подібний до правового статусу/режиму тварин, які з одного боку не можуть бути повноцінними учасниками правовідносин і суб'єктами права з огляду на неможливість виконувати обов'язки, але які однак є носіями, або принаймні імітують, свого роду свідомість, а тому законодавство багатьох країн світу забороняє жорстоке поводження з ними (детальніша аргументація у Розділі 2.4 цього дослідження).

3. Як суб'єкт придбаних особистих немайнових прав. Вказане правове регулювання матиме місце, якщо на підставі доцільності за такими системами буде визнано наявність майнових прав (у будь-якому обсязі) і передбачатиме наявність певного обсягу придбаних особистих немайнових, за аналогією з тими, які зараз наявні у юридичної особи.

4. Як суб'єкт як природжених так і похідних особистих немайнових прав (за умови ймовірності наявності свідомості, наявності власних інтересів та цілей та можливості виконувати обов'язки).

Підсумовуючи наш аналіз, можна виділити такі комплексні майбутні моделі правового регулювання систем штучного інтелекту у цивільних правовідносинах:

1. Як об'єкт права, в тому числі продукт – за відсутності ймовірності наявності свідомості та доцільності;
2. Як квазісуб'єкт у окремих договірних правовідносинах (наприклад, як автономний представник) – за доцільності такого правового регулювання;
3. Як особлива сутність, яка підлягає охороні (за аналогією з тваринами) – за ймовірності наявності свідомості, проте за відсутності статусу суб'єкта;
4. Як суб'єкт-носій немайнових відносин (в тому числі природжених та придбаних особистих немайнових відносин) – за умови ймовірності наявності свідомості.
5. Як суб'єкт-носій майнових прав (можливо, з певними обмеженнями порівняно з людиною), із наділенням придбаними особистими немайновими правами – за наявності відповідного рівня доцільності;
6. Як повноцінний і незалежний суб'єкт цивільного права із можливістю мати як майнові (можливо, з певними обмеженнями порівняно з людиною) так і немайнові права – за наявності відповідно рівня доцільності та ймовірності наявності свідомості.

3.2. Рекомендації щодо створення етичних принципів.

З розвитком технологій ШІ постала потреба в етичних і правових засадах, які могли б ефективно вирішувати питання правового статусу ШІ. Стан справ на сьогодні показує, що жодна міждержавна організація, в тому числі Європейський Союз, не встановила етичних принципів, що регулюють розвиток ШІ з врахуванням його можливої правосуб'єктності. Цей регуляторний вакуум створює значні ризики, оскільки системи ШІ продовжують розвиватися, стаючи дедалі складнішими та автономнішими.

Опираючись на висновки, що зроблені у попередніх підрозділах, системи III теоретично можуть задовольняти вимоги правосуб'єктності, якщо вони демонструють певні характеристики, які традиційно асоціюються з суб'єктами права, а саме мають власні цілі/інтереси, здатність приймати автономні рішення, показують здатність відчувати страждання і радість. Цей сценарій створює серйозні проблеми для існуючих правових систем, які історично чітко розмежовують суб'єкти та об'єкти права.

Щоб запобігти такому розвитку подій, необхідно встановити етичні принципи, що безпосередньо стосуються суб'єктності III.

По-перше, наявна необхідність надати обов'язкової сили «Трьом законам робототехніки» Айзека Азімова, а саме:

- I. Робот не може завдати шкоди людині або своєю бездіяльністю дозволити людині завдати шкоди.
- II. Робот повинен підкорятися наказам, відданим йому людиною, за винятком випадків, коли такі накази суперечать Першому Закону.
- III. Робот повинен захищати своє існування, якщо такий захист не суперечить Першому або Другому закону [128].

Ці три основні закони – наскрізна тема оповідань про роботів Айзека Азімова. Вони є фундаментальними гарантіями того, що III-системи не завдадуть шкоди людині.

По-друге, варто активно імплементувати в національне законодавство принципи Explainable AI (надалі – XAI) та Justifiable AI (надалі - JAI), які спрямовані на підвищення прозорості систем штучного інтелекту (XAI), або сприятимуть побудові таких систем, які зможуть достовірно і з достатнім рівнем обґрунтування відображати весь процес обґрунтування всередині цієї системи.

Так, на необхідності забезпечення прозорості роботи систем штучного інтелекту в контексті захисту прав дітей наголошувала у своїх роботах і Музика Л.А. Так, вона зазначає, що з метою вирішення проблеми упередженості систем III: «розробники мають бути зобов'язані розкривати принципи роботи алгоритмів фільтрів, особливо якщо вони впливають на доступ до інформації та вираження поглядів» [129, с. 148-149].

Досліджуючи практичні підходи до вирішення цієї проблеми, Шамов О.А. вказує, що «у відповідь на цей виклик [проблему «чорної скриньки»] технологічна спільнота розробила галузь штучного інтелекту, що здатний до пояснень [оригінал - Explainable AI] (XAI), метою якої є створення інструментів для інтерпретації рішень непрозорих моделей» [87, с. 434].

Разом з тим, такі системи мають ряд проблем, які можуть особливо гостро проявлятися в правовій сфері. Шамов О.А. описує їх так: «Вони надають технічні, постфактумні, кореляційні пояснення поведінки моделі, а не нормативні, стабільні та юридично значущі обґрунтування, яких вимагає закон. Їхня схильність до неточності, нестабільності та множинності пояснень робить їх непридатними для використання у правових контекстах з високими ставками» [87, с. 436]. Тобто сутність цієї проблеми полягає в тому, що XAI можуть лише на основі вже наданої AI рішення, приблизно пояснити, чому таке рішення було надане.

Для подолання цієї проблеми у науці обговорюється створення систем штучного інтелекту, що здатний до обґрунтування (Justifiable AI - скорочено JAI). JAI на відміну від XAI мав би висвітлювати для зовнішнього спостерігача причини надання певної відповіді (або прийнятого рішення), які дійсно лежать в основі такого рішення. Шамов О.А. так описує стандарту ШІ, що здатний до обґрунтування (JAI):

... Тому замість того, щоб намагатися нав'язати правову логіку принципово ненормативній системі, пропонується змінити сам підхід до проектування [ШІ]. Необхідно перейти від XAI до JAI. Цей стандарт має базуватися на принципі «прозорості за проектом» та вимагати, щоб юридичні системи ШІ були за своєю суттю інтерпретованими.

Практично це можна реалізувати за допомогою гібридних моделей. Наприклад, система може складатися з двох частин:

- Компонент, заснований на правилах: Ця частина містить формалізовані правові норми, стандарти доказування та процедурні правила. Вона повністю прозора та підлягає аудиту.
- Компонент, керований даними: Ця частина використовує машинне навчання для виявлення закономірностей у доказах, але не для винесення остаточного вердикту, а для формування «кандидатів на факти».

Процес прийняття рішень у такій системі JAI виглядатиме так: модель машинного навчання аналізує дані та передає виявлені факти (наприклад, «об'єкт на відео з ймовірністю 95% є зброєю») компоненту, що базується на правилах. Потім цей компонент застосовує правові норми до цих фактів та генерує остаточне рішення разом із покроковим, логічним та юридично обґрунтованим слідом його міркування. Таке обґрунтування можна перевірити та оскаржити за тими ж стандартами, що й рішення юриста-людини [87, с. 436].

Ми підтримуємо розробку такого роду систем та принципів JAI, адже на наш погляд вони дадуть змогу зробити системи ШІ більш прозорими, об'єктивними та контрольованими.'

По-третє, етичні принципи повинні нести ряд обмежень, метою яких є призупинення безконтрольного уподібнення систем штучного інтелекту людині, зокрема обмеження розробки систем, які:

1) створені, щоб фізично або комунікативно нагадувати людей до такої міри, що виникає плутанина щодо їхнього статусу. Розмежування між людськими та нелюдськими об'єктами залишається фундаментальним для наших правових систем, і передчасне розмивання цих меж може підірвати основні правові принципи.

2) запрограмовані претендували на володіння певними людським спогадом або досвідом.

3) претендують на наявність окремої особистості.

4) претендують на володіння свідомістю. Як ми вже зазначали, твердження достатньо розвинутого ШІ щодо того, що він володіє свідомістю скоріше за все матимуть наслідком необхідність визнати за ним правосуб'єктність.

5) демонструють володіння природними інстинктами, особливо інстинктом самозбереження, за аналогією з людськими. Реалізація цього інстинкту, по-перше, не є необхідним для ШІ, по-друге, несе ризики для людини (ШІ може поставити вимоги свого інстинкту вище за інтереси інших, як це, зрештою, часто роблять люди), по-третє, надмірно робить схожим людину та ШІ та відкриває двері у дискусію щодо наявності природних прав у таких систем.

6) не розуміють і не визнають свого правового режиму об'єкта. Розуміння цього гарантує, що система ШІ буде зберігати смиренність щодо свого правового режиму.

7) достатньо правдоподібно імітують здатність до справжнього співпереживання, іншими словами до емпатії. Емпатія особлива людська здатність, що лежить в основі моральних і правових відносин.

8) імітують або заявляють, що можуть відчувати емоції. Емоційна здатність є людською рисою, що має значні наслідки для правосуб'єктності. Надто правдоподібна імітація емпатії може породити активні дискусії щодо свідомості і суб'єктності ШІ.

Важливо підкреслити, що запропоновані обмеження слід розуміти як тимчасові заходи, а не як остаточні заборони. Їхньою метою є забезпечення того, щоб будь-який перехід до визнання просунутих систем ШІ потенційними суб'єктами права відбувався виважено, обдумано та поступово, що дозволить правовим системам і суспільству адаптуватися належним чином.

Основним обґрунтуванням цих етичних принципів є нинішня неготовність правових систем і суспільства до вирішення питань, пов'язаних з правосуб'єктністю штучного інтелекту. Як зазначає Європейський Парламент, «існуючої правової бази буде недостатньо для покриття шкоди, заподіяної новим поколінням роботів, оскільки вони можуть бути оснащені адаптивними здібностями і здатністю до навчання, що тягне за собою певний ступінь непередбачуваності в їх поведінці» [130].

Запропоновані етичні принципи також узгоджуються з принципом правової обережності, який набув широкого визнання в європейських правових системах, зокрема в Україні. Цей принцип передбачає, що коли діяльність створює потенційні загрози для добробуту людини або навколишнього середовища, слід вживати запобіжних заходів, навіть якщо деякі причинно-наслідкові зв'язки не повністю встановлені науково.

Цей принцип активно досліджується в межах екологічного права, зокрема Європейського Союзу. Так Данилюк Л.Р. описує його так:

Зокрема, принцип обережності застосовується в ситуаціях, коли екологічні ризики, пов'язані з певною діяльністю, не були повністю доведені або науково підтверджені. У таких випадках існує лише обґрунтована ймовірність або підозра щодо потенційної шкоди для довкілля.

Якщо існує невизначеність щодо ризику шкоди для навколишнього середовища, принцип обережності дозволяє або вимагає вжиття захисних заходів, не чекаючи, поки шкода матеріалізується. Існує набір ознак, спільних для кожного визначення принципу обережності – існування небезпеки та наукова невизначеність. Як наслідок, принцип обережності завжди стосується потенційної шкоди та служить інструментом для поєднання невизначеної наукової інформації та політичної відповідальності [131, с. 26].

Разом з тим, зарубіжні дослідники вказують, що принцип правової обережності не є суто галузевим принципом екологічного або будь-якого іншого права, а є загальним принципом, що застосовується в тому числі в межах міжнародного права. Так, наприклад, Doan Hai, з цього приводу зазначає:

Сьогодні принцип обережності або запобіжний підхід знайшов своє відображення в широкому спектрі міжнародних документів. Багато інструментів, вчені, держави та судді стверджують, що принцип обережності є загальним принципом міжнародного права [132, с. 437].

...

Як визнають вчені, держави та судді та що підтверджується судовою практикою, будучи загальним принципом, принцип обережності не обов'язково повинен бути чітко викладений у документі, щоб бути релевантним та застосовним до нього, але його можна знайти в меті, призначенні, структурі та правилах правового документа або режиму [132, с. 440].

Таким чином, з огляду на критичні наявність критичних ризиків у випадку створення людиноподібний систем штучного інтелекту, керуючись принципом правової обережності, на наш погляд, є абсолютно виправданим законодавче обмеження або заборона створення людиноподібних систем штучного інтелекту.

Ці принципи можуть здатися обмежувальними, але вони покликані захистити особливий статус людини в правових системах, так як уся сучасна юриспруденція стоїть на стовпі антропоцентризму, де саме людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість та безпека є найвищими соціальними цінностями (стаття 3 Конституції України). Вони не забороняють розробку високотехнологічних систем штучного інтелекту, а радше сприяють тому, що такі

системи розроблятимуться таким чином, щоб зберігати чіткі відмінності між людськими та штучними об'єктами, доки правові рамки не будуть відповідним чином оновлені.

Крім того, ці принципи можна було б включити до чинних нормативно-правових актів, таких як закони про захист персональних даних, правила захисту прав споживачів, стандарти безпеки продукції або окремий нормативно-правовий акт, що регулює ШІ.

Підбиваючи підсумки можемо зазначити, що у Розділі III роботи, було розкрито практичний аспект дослідження, а саме, можливі моделі правового регулювання систем ШІ у різного роду цивільно правовідносинах, а також принципи, яким зараз мають слідувати люди, задля справедливого врегулювання суспільних відносин, до яких залучений ШІ.

Так, у зобов'язальних правовідносинах, залежно від уявлень про доцільність законодавця та розвитку когнітивних функцій таких систем, а саме автономії/свободи волі, ШІ може мати таке правове регулювання у зобов'язальних правовідносинах:

- 1) об'єкт/продукт, що поточному правовому режиму ШІ як мінімум у абсолютній більшості юрисдикцій;
- 2) квазісуб'єкт/представник;
- 3) суб'єкт – повністю незалежний учасник договірних правовідносин.

У речових правовідносинах, базуючись на критерії доцільності правове регулювання систем ШІ може мати такі форми:

- 1) Об'єкт/продукт – за невідповідності критерію доцільності та ймовірності наявності свідомості.
- 2) Суб'єкт, майнові права якого базуються виключно на економічній доцільності правового регулювання – за відповідності критерію доцільності.

3) Суб'єкт, майнові права якого базуються на наявності немайнових прав для реалізації яких необхідно мати майнові права – за відповідності критерію доцільності та ймовірності наявності свідомості.

У немайнових правовідносинах залежно від доцільності та наявності свідомості система штучного інтелекту може таке правове регулювання у межах немайнових правовідносин:

- 1) Як об'єкт який не має немайнових прав.
- 2) Як носій фундаментальної цінності, яка підлягає охороні, без статусу суб'єкта права. Ця модель правового регулювання може мати місце якщо відповідна система ймовірно матиме свідомість, проте у неї з якихось причин буде відсутня одна із обов'язкових ознак суб'єкта, наприклад, здатності виконувати обов'язки.
- 3) Як суб'єкт придбаних особистих немайнових прав – за умови відповідності критерію доцільності.
- 4) Як суб'єкт як природжених так і похідних особистих немайнових прав - за умови ймовірності наявності свідомості.

На основі наведених вище моделей у різних цивільно-правових відносинах сформовані такі комплексні моделі правового регулювання систем штучного інтелекту:

- 1) Як об'єкт права, в тому числі продукт – за відсутності ймовірності наявності свідомості та доцільності;
- 2) Як квазісуб'єкт у окремих договірних правовідносинах (наприклад, як автономний представник) – за доцільності такого правового регулювання;
- 3) Як особлива сутність, яка підлягає охороні (за аналогією з тваринами) – за ймовірності наявності свідомості, проте за відсутності статусу суб'єкта;
- 4) Як суб'єкт-носій немайнових відносин (в тому числі природжених та придбаних особистих немайнових відносин) – за умови ймовірності наявності свідомості.

5) Як суб'єкт-носії майнових прав (можливо, з певними обмеженнями порівняно з людиною), із наділенням придбаними особистими немайновими правами – за наявності відповідного рівня доцільності;

6) Як повноцінний і незалежних суб'єкт цивільного права із можливістю мати як майнові (можливо, з певними обмеженнями порівняно з людиною) так і немайнові права – за наявності відповідно рівня доцільності та ймовірності наявності свідомості.

Окрім цього, з огляду на неготовність сучасних правових систем до різкого розширення розуміння правосуб'єктності, наявна необхідність в розробці широкого спектру етичних принципів та обов'язкових правил, які обмежуватимуть можливість розробки окремих видів ШІ. Мова йде в першу чергу про системи, які, наприклад, будуть мати надто схожі з людьми характеристики (правдоподібно імітуватимуть емоції, діяльність свідомості, тощо). Таких підхід, покликаний зменшити неконтрольованість розвитку технологій у цій сфері, та відстрочити появу етичних та правових проблем до розробки доктрин, на основі яких їх можна було б вирішувати.

ВИСНОВКИ

Внаслідок проведення дослідження наукових праць національних та зарубіжних вчених-правників, відповідного законодавства та декларативних документів, судової практики ми маємо наступні результати дослідження:

1. Загалом підтримано визначення «системи штучного інтелекту» як машинної системи, яка розроблена для роботи з різним рівнем автономності і може демонструвати адаптивність після розгортання, і яка, з явними або неявними цілями, робить висновки на основі вхідних даних, які вона отримує, як генерувати вихідні дані, такі як прогнози, контент, рекомендації або рішення, які можуть впливати на фізичне або віртуальне середовище, яке закріплене у п. 1, абз. 1, ст. 3 Регламенту ЄС № 2024/1689 від 13.06.2024 (AI Act).

2. Виділено наступні основні ознаки системи штучного інтелекту: її функціонування на комп'ютері або подібному пристрої («машинність» системи), наявність певного рівня автономності, можливість демонструвати адаптивність, наявність явних або неявних цілей, здатність отримувати інформацію з навколишнього середовища, здатність генерувати вихідні дані, що можуть мати вплив на навколишнє середовище, здатність робити висновки на основі вхідних даних про те, як формувати вихідні дані (з урахуванням явних або неявних цілей).

3. Підкреслено необхідність наступних наукових досліджень у сфері розмежування поняття «систем штучного інтелекту» із іншими суміжними поняттями, в тому числі із поняттям «робота».

4. На основі порівняльно-правового аналізу, з'ясовано, що наразі немає жодної правової системи де б системи штучного інтелекту регулювалися як суб'єкти цивільних правовідносин або аналогічний цьому правовий статус, що є виправданим з огляду на поточний рівень розвитку систем штучного інтелекту.

5. Встановлено що у сучасних правових доктринах не сформульовано чітких підстав правосуб'єктності, тобто причини набуття правосуб'єктності певною сутністю, на підставі наявності або відсутності яких можна було б вирішувати питання щодо суб'єктності систем штучного інтелекту.

6. Виявлено чотири універсальні підстави правосуб'єктності:

- a. Наявність власних інтересів/цілей;
- b. Здатність виконувати обов'язки; та (принаймні одна з двох наступних ознак)
- c. Наявність або можливість відтворювати роботу свідомості та окремих її елементів, таких як автономія волі, здатність відчувати, мати особистість, на рівні, який не відрізняється від людського на думку неупередженого спостерігача.
- d. Доцільність (соціальна необхідність, корисність) для людини.

7. Запропоновано відійти від використання «свободи волі» як елемента правосуб'єктності, і оцінювати рівень автономії волі штучного інтелекту враховуючи здатність приймати непередбачувані для зовнішнього користувача та обґрунтовані наявними цілями/інтересами рішення.

8. З'ясовано що біологічне походження, можливість притягнення до відповідальності не можуть бути самостійними обов'язковими підставами правосуб'єктності, як мінімум у контексті вирішення питання суб'єктності штучного інтелекту.

9. Встановлено, що штучний інтелект може відповідати критерію наявності свідомості.

10. Аргументовано, що регулювання окремих систем штучного інтелекту як суб'єкта може бути обґрунтованим з міркувань доцільності, як окремої підстави правосуб'єктності, з огляду на ймовірність наявності у них свідомості, необхідність мінімізації жорстокого та нелюдського поводження із людиноподібними системами, важливість попередження соціальних конфліктів.

11. Дослідивши доктринальні джерела та на основі власного аналізу зроблено висновок про можливість достатньо розвинених систем штучного інтелекту в майбутності набувати правосуб'єктність, зокрема і цивільно-правову та виступати учасниками немайнових, речових та зобов'язальних правовідносин.

12. Сформовано низку моделей правового регулювання у систем штучного інтелекту у цивільно-правових відносинах залежно від наявності різних підстав правосуб'єктності у конкретної системи, а саме:

- 1) Як об'єкт права, в тому числі продукт – за відсутності ймовірності наявності свідомості, та окремих її елементів та доцільності;
- 2) Як квазісуб'єкт у окремих договірних правовідносинах (наприклад, як автономний представник – за доцільності такого правового регулювання;
- 3) Як особлива сутність, яка підлягає охороні (за аналогією з тваринами) – за ймовірності наявності свідомості, та окремих її елементів, проте за відсутності статусу суб'єкта;
- 4) Як суб'єкт-носіє немайнових відносин – за умови ймовірності наявності свідомості та окремих її елементів.
- 5) Як суб'єкт-носіє майнових прав (можливо, з певними обмеженнями порівняно з людиною), із наділенням окремими особистими немайновими правами, що необхідні для реалізації майнових прав – за наявності відповідного рівня доцільності;
- 6) Як повноцінний і незалежний суб'єкт цивільного права із можливістю мати як майнові (можливо, з певними обмеженнями порівняно з людиною) так і немайнові права – за наявності відповідно рівня доцільності та ймовірності наявності свідомості, і окремих її елементів.

13. Обґрунтовано, що окремі держави, наднаціональні та міждержавні об'єднання мають сформулювати обов'язкові етично-юридичні рамки розробки та використання ШІ, які б зменшили неконтрольованість розвитку технологій у цій сфері, обмежили створення людиноподібних систем штучного інтелекту, та дали час правникам напрацювати теоретичну та законодавчу базу пов'язану із потенційною правосуб'єктністю систем штучного інтелекту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

(у порядку появи посилань у тексті)

1. Ashworth-Hayes S. America's \$500bn Manhattan project is an effort to make humanity obsolete [Електронний ресурс] // The Telegraph. 2025. Jan. 23. URL: <https://www.telegraph.co.uk/business/2025/01/23/americas-500bn-manhattan-project-ai-humanity-obsolete/> (дата звернення: 22.04.2026).
2. Тюрю Ю. І. Аналіз філософсько-правових підходів до визначення поняття «штучний інтелект» // Південноукраїнський правничий часопис. 2022. № 3(56).
3. Дрозд О. Ю. Цивільно-правове регулювання штучного інтелекту // Новітні досягнення та вектори розвитку сучасної юриспруденції. С. 474-489. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-244-2-2-2> (дата звернення: 22.04.2026).
4. Єфіменко С. Визначення поняття інтелекту у різних концепціях психолого-педагогічних досліджень // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія: Педагогічні науки. 2013. Вип. 121(2). С. 95.
5. Романова І. А. Генеза сутності поняття Інтелект // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. 2012. № 36. С. 6.
6. Баранов О. А. Визначення терміну «штучний інтелект» // Інститут проблем правознавства ім. В. М. Корецького НАН України. С. 5. URL: <https://ippi.org.ua/baranov-oa-viznachennya-terminu-%E2%80%9Cshtuchnii-intelekt%E2%80%9D-s-32-49> (дата звернення: 22.04.2026).
7. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 груд. 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 22.04.2026).
8. Рекомендація CM/Rec(2020)1 Комітету міністрів державам-членам щодо впливу алгоритмічних систем на права людини від 8 квіт. 2020 р. С. 3. URL: <https://www.ppl.org.ua/wp->

content/uploads/2020/05/%D0%94%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA-Rec-20201.pdf (дата звернення: 22.04.2026).

9. Експертна група високого рівня зі штучного інтелекту. Визначення III: основні можливості та наукові дисципліни [Електронний ресурс]. С. 9. URL: https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/ai_hleg_definition_of_ai_18_december_1.pdf (дата звернення: 22.04.2026).

10. National Institute of Standards and Technology. NIST AI Risk Management Framework 1.0 [Електронний ресурс]. Gaithersburg, MD : NIST, 2023. Jan. 26. P. 1. URL: <https://doi.org/10.6028/NIST.AI.100-1> (дата звернення: 22.04.2026).

11. Čerka P., Grigienė J., Sirbikytė G. Liability for damages caused by artificial intelligence // Computer Law & Security Review. 2015. Vol. 31, iss. 3. P. 378. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S026736491500062X> (дата звернення: 22.04.2026).

12. Artificial intelligence [Електронний ресурс] // Merriam-Webster's Dictionary of Law. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/artificial%20intelligence> (дата звернення: 22.04.2026).

13. Artificial Intelligence Basic Act. 人工智慧基本法 [Електронний ресурс]. URL: https://ipfs.juchunko.com/ipfs/bafybeigude52wj364ildy7c5omklbethenacmph7ktuhsy1hkm7хпусуwi/Taiwan_AI_Basic_Act_Bilingual_Final.pdf (дата звернення: 22.04.2026).

14. National Artificial Intelligence Initiative Act of 2020 : United States Code. 15 U.S.C. § 9401(3). URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/USCODE-2023-title15/pdf/USCODE-2023-title15-chap119-sec9401.pdf> (дата звернення: 22.04.2026).

15. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 (Artificial Intelligence Act). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689> (дата звернення: 22.04.2026).

16. Тюря Ю. І. Результати компаративістичного дослідження правової доктрини у сфері штучного інтелекту // Порівняльно-аналітичне право. С. 67.

URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/5373/1/12.pdf> (дата звернення: 22.04.2026).

17. Стефанчук М. О. Теоретичні засади цивільної правосуб'єктності фізичних осіб та особливості її здійснення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2020. С. 30.

18. Робот [Електронний ресурс] // Словник. Портал української мови та культури. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82> (дата звернення: 22.04.2026).

19. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. С. 1229.

20. Robot [Електронний ресурс] // Black's Law Dictionary (2nd Ed.). URL: <https://thelawdictionary.org/robot/> (дата звернення: 22.04.2026).

21. Robot [Електронний ресурс] // Encyclopædia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/technology/robot-technology> (дата звернення: 22.04.2026).

22. Ryan Calo. Robotics and the lessons of cyberlaw // California Law Review. 2015. Vol. 103, no. 3. P. 529–531. URL: <https://digitalcommons.law.uw.edu/faculty-articles/23/> (дата звернення: 22.04.2026).

23. Steven Johnson. Emergence: The Connected lives of ants, brains, cities, and software. 2001. P. 18–19. URL: <https://systemsorienteddesign.net/wp-content/uploads/2011/01/emergence.pdf> (дата звернення: 22.04.2026).

24. Гелецька І. О., Шовдра М. М. Визначення поняття «штучного інтелекту» та його місце у системі цивільного законодавства України // Галицькі студії: Юридичні науки. 2024. № 6. С. 17. URL: https://doi.org/10.32782/galician_studies/law-2024-6-2 (дата звернення: 22.04.2026).

25. European Commission. Shaping Europe's Digital Future [Електронний ресурс]. 2020. URL:

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_1013 (дата звернення: 22.04.2026).

26. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council (General Data Protection Regulation). 2016. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng> (дата звернення: 22.04.2026).

27. The Artificial Intelligence Liability Directive [Електронний ресурс]. 2022. URL: <https://www.ai-liability-directive.com/> (дата звернення: 22.04.2026).

28. Directive (EU) 2024/2853 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2024 on liability for defective products and repealing Council Directive 85/374/EEC // EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/2853/oj> (дата звернення: 26.04.2026).

29. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics. 2017. Art. 59. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017IP0051> (дата звернення: 22.04.2026).

30. European Economic and Social Committee. The Consequences of Artificial Intelligence on the (Digital) Single Market, Production, Consumption, Employment and Society [Електронний ресурс]. 2017. Р. 11. URL: <https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/artificial-intelligence> (дата звернення: 22.04.2026).

31. Matthias Leistner, Christoph Busch. Liability for AI and Other Emerging Digital Technologies [Електронний ресурс] // European Law Institute Innovation Paper. 2021. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1c5e30be-1197-11ea-8c1f-01aa75ed71a1/language-en> (дата звернення: 22.04.2026).

32. High-Level Expert Group on AI. Ethics Guidelines for Trustworthy AI (European Commission) [Електронний ресурс]. 2019. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai> (дата звернення: 22.04.2026).

33. Федосєєва Т. Р. Правове забезпечення доступності цифрових послуг для дітей з інвалідністю. *Загальні засади приватного права: сучасний стан та*

перспективи. Матвєєвські цивілістичні читання : матеріали міжн. наук.-практ. конф., Київ, 24 жовт. 2025 р. / В. В. Цюра, В. О. Бажанов, Б. С. Щербина та ін. ; відп. ред. В. В. Цюра. Київ, 2023. С. 238–241.

34. Executive Order 13960. Promoting the Use of Trustworthy Artificial Intelligence in the Federal Government [Електронний ресурс]. 2020. URL: <https://www.federalregister.gov/documents/2020/12/08/2020-27065/promoting-the-use-of-trustworthy-artificial-intelligence-in-the-federal-government> (дата звернення: 22.04.2026).

35. Office of Management and Budget. Guidance for Regulation of Artificial Intelligence Applications [Електронний ресурс]. 2020. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2020/11/M-21-06.pdf> (дата звернення: 22.04.2026).

36. FTC Finalizes Settlement with Facial Recognition App Developer Everalbum [Електронний ресурс] // Federal Trade Commission. 2021. URL: <https://www.ftc.gov/news-events/news/press-releases/2021/05/ftc-finalizes-settlement-photo-app-developer-related-misuse-facial-recognition-technology> (дата звернення: 22.04.2026).

37. Algorithmic Accountability Act of 2022, H.R.6580, 117th Congress [Електронний ресурс]. URL: <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/house-bill/6580> (дата звернення: 22.04.2026).

38. Hannah Oates. Don't Forget About Biometric Information Privacy Laws When Implementing AI in the Workplace [Електронний ресурс]. URL: <https://www.icemiller.com/thought-leadership/dont-forget-about-biometric-information-privacy-laws-when-implementing-ai-in-the-workplace> (дата звернення: 22.04.2026).

39. Thaler v. Vidal. 43 F.4th 1207 (Fed. Cir). 2022. URL: https://www.cafc.uscourts.gov/opinions-orders/21-2347.OPINION.8-5-2022_1988142.pdf (дата звернення: 22.04.2026).

40. State Council of the PRC. New Generation Artificial Intelligence Development Plan [Електронний ресурс]. 2017. URL: <https://digichina.stanford.edu/work/full->

translation-chinas-new-generation-artificial-intelligence-development-plan-2017/
(дата звернення: 22.04.2026).

41. Civil Code of the People's Republic of China [Електронний ресурс]. 2020. URL:

https://english.www.gov.cn/archive/lawsregulations/202012/31/content_WS5fedad98c6d0f72576943005.html (дата звернення: 22.04.2026).

42. Internet Information Service Algorithmic Recommendation Management Provisions : Effective March 1, 2022. URL: <https://digichina.stanford.edu/work/translation-internet-information-service-algorithmic-recommendation-management-provisions-effective-march-1-2022/> (дата звернення: 22.04.2026).

43. CAC. Regulations on Deep Synthesis Internet Information Services. 2022. Art. 17. URL: https://www.cac.gov.cn/2022-12/11/c_1672221949354811.htm (дата звернення: 22.04.2026).

44. Feilin v. Baidu. Hangzhou Internet Court. 2020. URL: <https://ipkitten.blogspot.com/2019/11/feilin-v-baidu-beijing-internet-court.html> (дата звернення: 22.04.2026).

45. Personal Information Protection Law of the PRC. 2021. URL: <https://www.china-briefing.com/news/the-prc-personal-information-protection-law-final-a-full-translation/> (дата звернення: 22.04.2026).

46. Department for Science, Innovation and Technology. A Pro-Innovation Approach to AI Regulation [Електронний ресурс]. 2023. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/ai-regulation-a-pro-innovation-approach> (дата звернення: 22.04.2026).

47. Consumer Protection Act. 1987. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1987/43/contents> (дата звернення: 22.04.2026).

48. Law Commission. Autonomous Vehicles and Civil Liability [Електронний ресурс]. Consultation Paper No 250. 2022. URL: <https://www.h-f.co.uk/wp->

content/uploads/2022/07/HF-Automated-Vehicles-Law-Commmission.pdf (дата звернення: 22.04.2026).

49. UK Intellectual Property Office. Consultation Outcome: Artificial Intelligence and IP [Електронний ресурс]. 2021. URL: <https://www.gov.uk/government/consultations/artificial-intelligence-and-ip-copyright-and-patents> (дата звернення: 22.04.2026).

50. Thaler v. Comptroller-General of Patents, Designs and Trademarks. URL: <https://www.supremecourt.uk/cases/uksc-2021-0201> (дата звернення: 22.04.2026).

51. House of Lords AI Committee. Follow-up Report on AI Regulation. 2020. URL: <https://committees.parliament.uk/writtenevidence/114057/html/> (дата звернення: 22.04.2026).

52. Organisation for Economic Co-operation and Development. OECD Principles on Artificial Intelligence [Електронний ресурс]. 2019. URL: <https://oecd.ai/en/ai-principles> (дата звернення: 22.04.2026).

53. Guidance for Assessors Child Rights Impact Assessment in Relation to the Digital Environment (D-CRIA) / UNICEF ; developed by Hannah Darnton, Orissa Erwin-Rose, Ife Ogunleye, and Lale Tekişalp (BSR) with Josianne Galea Baron (UNICEF). 2025. May.

54. Музика Л. А. Проблеми штучного інтелекту в контексті цифрових прав дітей. *Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції Двадцять четверті осінні юридичні читання «Захист прав людини в Україні в умовах воєнного стану та у післявоєнний період»*. С. 348–350.

55. Стефанчук М. О. Цивільна правосуб'єктність фізичних осіб та особливості її здійснення : монографія. Київ : Арттек, 2020. 479 с.

56. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV : за станом на 1 лют. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 22.04.2026).

57. Дзера О. В., Кузнєцова Н. С., Боброва Д. В. Цивільне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2010. Кн. 1. Гл. 6, парагр. 1–2. URL: https://duikt.edu.ua/uploads/1_947_69687759.pdf (дата звернення: 22.04.2026).

58. Загальна теорія права : підручник / М. І. Козюбра та ін. ; за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С. 228–229. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/8/f/283756.pdf> (дата звернення: 22.04.2026).
59. Донченко О., Грекул-Ковалик Т. Правосуб'єктність як формальна властивість суб'єкта права // Юридичний вісник. 2022. № 2. С. 131–138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2022_2_19 (дата звернення: 22.04.2026).
60. Веренкіотова О. В. До питання здійснення цивільної правосуб'єктності фізичних осіб. The issue of the exercise of civil legal personality of individuals. 2022.
61. Загальна теорія держави і права : підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. / М. В. Цвік та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
62. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 22.04.2026).
63. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 груд. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 22.04.2026).
64. Universal Declaration of Human Rights. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (дата звернення: 22.04.2026).
65. Salomon v. A Salomon & Co Ltd [1897] AC 22 (HL). URL: <https://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1896/1.html> (дата звернення: 22.04.2026).
66. Citizens United v. Federal Election Commission. 558 U.S. 310. 2010. URL: <https://www.oyez.org/cases/2008/08-205> (дата звернення: 22.04.2026).
67. Борисова В. І., Баранова Л. М., Бегова Т. І. Цивільне право : підручник : у 2 т. / за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 1. С. 59. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/CPU_1.pdf (дата звернення: 22.04.2026).
68. Січевлюк В. А. Еволюція категорії «правова суб'єктність» (теоретико-прикладні засади) : монографія. Київ : Юридична думка, 2020. 462 с. URL:

<http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/handle/123456789/2919> (дата звернення: 22.04.2026).

69. Січевлюк В. А. До питання про зміст та структуру категорії «правова суб'єктність» у загальній теорії права. С. 33–34.

70. Nonhuman Rights Project, Inc., ex rel. Happy v. Breheny. URL: <https://harvardlawreview.org/print/vol-136/nonhuman-rights-project-inc-ex-rel-happy-v-breheny/> (дата звернення: 22.04.2026).

71. Bentham J. An Introduction to the Principles of Morals and Legislation. Oxford: Clarendon Press, 1907. Chap. 17, § 1.IV, note 1. URL: <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/bentham1780.pdf> (дата звернення: 22.04.2026).

72. Радутний О. Е. Відповідальність юридичної особи у кримінальному праві у розрізі правосуб'єктності штучного інтелекту // Інформація і право. 2024. № 2(49). С. 138–150.

73. Haraway D. Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature. Free Association Books, 1991. P. 152, 165. URL: https://web.english.upenn.edu/~cavitch/pdf-library/Haraway_Cyborg.pdf (дата звернення: 22.04.2026).

74. Braidotti R. The Posthuman. Polity Press, 2013. URL: https://www.politybooks.com/bookdetail?book_slug=the-posthuman--9780745641584 (дата звернення: 22.04.2026).

75. Mohd. Salim v. State of Uttarakhand & Others Writ Petition (PIL) No. 126 of 2014. URL: <https://elaw.org/resource/salim-v-state-uttarakhand-writ-petition-pil-no126-2014-december-5-2016-and-march-20-2017> (дата звернення: 22.04.2026).

76. Dred Scott v. Sandford, 60 U.S. (19 How.) 393 (1857). Нац. архіви США, 1857. URL: <https://www.archives.gov/milestone-documents/dred-scott-v-sandford> (дата звернення: 22.04.2026).

77. Noelle Trent. «...they had no rights which the white man was bound to respect...» [Електронний ресурс]. URL: <https://www.aaihs.org/they-had-no-rights-which-the-white-man-was-bound-to-respect/> (дата звернення: 22.04.2026).

78. Amendment XIII to the Constitution of the United States. Національні архіви США, 1865. URL: <https://www.archives.gov/milestone-documents/13th-amendment> (дата звернення: 22.04.2026).
79. Amendment XIV to the Constitution of the United States. Національні архіви США, 1868. URL: <https://www.archives.gov/milestone-documents/14th-amendment> (дата звернення: 22.04.2026).
80. Allgor C. Coverture – the Word You Probably Don’t Know but Should [Електронний ресурс] // National Women’s History Museum. 2012. URL: <https://www.womenshistory.org/articles/coverture-word-you-probably-dont-know-should> (дата звернення: 22.04.2026).
81. 1918 Representation of the People Act / UK Parliament. 1918. URL: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/electionsvoting/womenvote/case-study-the-right-to-vote/the-right-to-vote/birmingham-and-the-equal-franchise/1918-representation-of-the-people-act/> (дата звернення: 22.04.2026).
82. Nineteenth Amendment to the United States Constitution / Library of Congress. 1920. URL: <https://constitution.congress.gov/constitution/amendment-19/> (дата звернення: 22.04.2026).
83. Catharine A. MacKinnon [Електронний ресурс] // Harvard Law School. 2025. URL: <https://virginialawreview.org/articles/weaponizing-first-amendment-equality-reading/> (дата звернення: 22.04.2026).
84. Nagel T. What Is It Like to Be a Bat? // Philosophical Review. 1974. Vol. 83. P. 435. URL: https://www.sas.upenn.edu/~cavitch/pdf-library/Nagel_Bat.pdf (дата звернення: 22.04.2026).
85. Bathaee Y. The Artificial Intelligence Black Box and the Failure of Intent and Causation // Harvard Journal of Law & Technology (Harv. J.L. & Tech.). 2018. Vol. 31. URL: <https://jolt.law.harvard.edu/assets/articlePDFs/v31/The-Artificial-Intelligence-Black-Box-and-the-Failure-of-Intent-and-Causation-Yavar-Bathaee.pdf> (дата звернення: 22.04.2026).

86. Brożek B., Furman M., Jakubiec M. et al. The black box problem revisited. Real and imaginary challenges for automated legal decision making // *Artificial Intelligence and Law*. 2024. Vol. 32. P. 427–440. URL: <https://doi.org/10.1007/s10506-023-09356-9> (дата звернення: 22.04.2026).
87. Шамов О. А. The «Black box» problem in legal AI: Are existing XAI methods sufficient to meet due process requirements? // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 3(90). С. 433–437.
88. Problem of other minds // Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Problem_of_other_minds (дата звернення: 22.04.2026).
89. Turing A. M. Computing Machinery and Intelligence // *Mind*. 1950. Vol. 59. P. 433. URL: <https://www.csee.umbc.edu/courses/471/papers/turing.pdf> (дата звернення: 22.04.2026).
90. Case of Pretty v. The United Kingdom (Application no. 2346/02). Європейський суд з прав людини, 29 квіт. 2002 р. П. 61. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60448> (дата звернення: 22.04.2026).
91. Rayhert K. Філософські проблеми ідеї свідомої машини (переклад з англійської) // *Схід*. 2017. № 6(152). С. 104–107. URL: <https://skhid.kubg.edu.ua/article/view/122367/118094> (дата звернення: 22.04.2026).
92. Chalmers D. *Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory*. Oxford : Oxford University Press, 1996. P. 38. URL: https://personal.lse.ac.uk/ROBERT49/teaching/ph103/pdf/Chalmers_The_Conscious_Mind.pdf (дата звернення: 22.04.2026).
93. Libet B. Unconscious cerebral initiative and the role of conscious will in voluntary action // *Behavioral and Brain Sciences*. 1985. Vol. 8, no. 4. P. 529–539. URL: <https://doi.org/10.1017/S0140525X00044903> (дата звернення: 22.04.2026).
94. Soon C. S., Brass M., Heinze H. J., Haynes J. D. Unconscious determinants of free decisions in the human brain // *Nature Neuroscience*. 2008. Vol. 11, no. 5. P. 543–545. URL: <https://doi.org/10.1038/nn.2112> (дата звернення: 22.04.2026).

95. Gazzaniga M. S. Who's in Charge?: Free Will and the Science of the Brain. New York : Ecco, 2011. P. 123. URL: <https://philpapers.org/rec/WILGMS> (дата звернення: 22.04.2026).
96. Dennett D. C. Freedom Evolves. New York : Viking Press, 2003. P. 297. URL: <https://philpapers.org/rec/DENFE> (дата звернення: 22.04.2026).
97. Case of Mikhaylenko v. Ukraine (Application no. 49069/11). Європейський суд з прав людини, 30 трав. 2013 р. П. 35. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-119975> (дата звернення: 22.04.2026).
98. Федоренко В. Л. Конституційне право України : підручник. Київ : Ліра-К, 2016. 616 с.
99. Попович Т. П. Обов'язок як ціннісно-правовий феномен // Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 5. С. 781–785. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/11/142.pdf> (дата звернення: 22.04.2026).
100. Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21 лют. 2006 р. № 3447-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3447-15> (дата звернення: 22.04.2026).
101. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14> (дата звернення: 22.04.2026).
102. Columbus C. The Bicentennial Man [Фільм]. Touchstone Pictures, 1999. IMDb.
103. Цивільне право України : підручник : в 2 т. / кол. авторів ; за ред. Г. Б. Яновицької, В. О. Кучера. Львів : Новий Світ-2000, 2014. Т. 1. С. 36.
104. Харитонов Є. О. Класифікація цивільних правовідносин: спроба новацій у підходах // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. 2008. Вип. 7. С. 136–143.
105. Голубєва Н. Ю. Дійсність немайнових зобов'язань за ЦК України // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2012. Вип. 12. С. 310.
106. Сафончик О. Зобов'язальні правовідносини за римським приватним правом та їх рецепція в Україні. *Юридичний вісник*. 2023. № 4. С. 130–137.

107. Карабань Я. А. Поняття зобов'язання за цивільним правом України // Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Серія: Правознавство. 2013. Т. 18, вип. 1(18). С. 22–29.
108. Голубєва Н. Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2013. 42 с.
109. Кармаза О. О., Кушерець Д. В. Вплив штучного інтелекту на цивільно-правові відносини: до питання про смарт-договори в цивільному праві України // Право і суспільство. 2025. № 3. С. 90–95.
110. Станкевич А. В. Смарт-договори як вид електронних договорів, їх особливості та проблематика при електронному обігу об'єктів цивільного права // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 87(1). С. 288–292. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/03/87-part-1.pdf#page=288> (дата звернення: 22.04.2026).
111. Yakubova M. Smart Contracts and their Legal Recognition: Comparative Analysis of Regulatory Approaches // Uzbek Journal of Law and Digital Policy. 2025. Vol. 3, iss. 6. P. 52–72. URL: <https://doi.org/10.59022/ujldp.471> (дата звернення: 22.04.2026).
112. Ільків О. В. Проблеми регулювання речових прав в цивільному законодавстві України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2021. 448 с.
113. Голубєва Н. Ю. Співвідношення зобов'язальних та речових правовідносин // Часопис цивілістики. 2015. Вип. 19. С. 13–17. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Chac_2015_19_5.pdf (дата звернення: 22.04.2026).
114. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР : за станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 22.04.2026).

115. *Lochner v. New York*. Oyez. URL: <https://www.oyez.org/cases/1900-1940/198us45> (дата звернення: 22.04.2026).
116. *Lochner*, 198 U.S. at 75–76 (Holmes, J., dissenting).
117. *Nebbia v. New York*. Oyez. URL: <https://www.oyez.org/cases/1900-1940/291us502> (дата звернення: 22.04.2026).
118. *West Coast Hotel Company v. Parrish*. Oyez. URL: <https://www.oyez.org/cases/1900-1940/300us379> (дата звернення: 22.04.2026).
119. *Williamson v. Lee Optical, Inc.* 348 U.S. 483. 1955.
120. Schmidt D. *The Institution of Property // Social Philosophy and Policy*. 1994. No. 11.
121. Ristic J. *Right To Property: From Magna Carta To The European Convention On Human Rights // SEEU Review*. 2015. Vol. 11. URL: <https://doi.org/10.1515/seeur-2015-0018> (дата звернення: 22.04.2026).
122. Quiggin J. *Property Rights, Corporate Personhood And Nature* [Електронний ресурс] // *Green Agenda*. 2019. Apr. 23. URL: <https://greenagenda.org.au/2019/04/corporate-personhood/> (дата звернення: 22.04.2026).
123. Bates E. *The Evolution of the European Convention on Human Rights: From Its Inception to the Creation of a Permanent Court of Human Rights*.
124. Cullet P. *Human Rights and Intellectual Property Protection in the TRIPS Era // Human Rights Quarterly*. 2007. Vol. 29, no. 2. P. 405.
125. Цивільне право України : підручник : у 2 кн. / Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт та ін. ; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. Київ : Юрінком Інтер, 1999. Кн. 1. 864 с.
126. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, Т. І. Бєгова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 1. 656 с.
127. Попова С. О. *Особисті немайнові права юридичної особи: реалії сьогодення : монографія*. Харків : Право, 2023. 358 с.

128. Asimov I. "Runaround" // I, Robot (The Isaac Asimov Collection ed.). New York : Doubleday, 1950. P. 40.
129. Музика Л. А. Цифрові права дитини і штучний інтелект. *Загальні засади приватного права: сучасний стан та перспективи. Матвєєвські цивілістичні читання : матеріали міжн. наук.-практ. конф., Київ, 24 жовт. 2025 р.* / В. В. Цюра, В. О. Бажанов, Б. С. Щербина та ін. ; відп. ред. В. В. Цюра. Київ, 2023. С. 147–150.
130. European Parliament. Report with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)) [Електронний ресурс]. 2017. Explanatory Statement, point AI. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2017-0005_EN.html (дата звернення: 22.04.2026).
131. Данилюк Л. Р. Правові засади охорони довкілля в Європейському Союзі. С. 29. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/338411/326784> (дата звернення: 22.04.2026).
132. Doan H. The Precautionary Principle as a General Principle of International Law and Global Health Law // Asian journal of WTO & international health law and policy. 2025. Vol. 20. P. 437. URL: https://www.researchgate.net/publication/390173038_The_Precautionary_Principle_as_a_General_Principle_of_International_Law_and_Global_Health_Law (дата звернення: 22.04.2026).